

Автор: г-р Йосиф Нунев

Рецензенти: проф. г-р Георги Бижков
доц. г-р Нели Бояджиева

Съдържание

УВОД	5
Предисловие	5
Въведение в проблема	6
Терминологични уточнения	10
Методология на собственото изследване	11
1. СЕГРЕГАЦИЯТА КАТО ЯВЛЕНИЕ – ИСТОРИЯ И НАСТОЯЩЕ	13
1.1. Сегрегацията като научен, исторически и обществен проблем	13
1.1.1. Етимология на понятието „сегрегация“	13
1.1.2. Културното пространство на ромите	14
1.1.3. Ромското семейство и мястото на децата в него	23
1.1.4. Сегрегация на ромските квартали в България	32
1.1.5. Сегрегацията на ромите в обособените квартали и социализацията на децата в тях ...	34
1.1.6. Анализ на литературата по проблема	40
1.2. Образователна и училищна сегрегация	56
1.3. Сегрегирани училища – съвременно състояние и проблеми	59
1.3.1. Демографска характеристика на ромското население	59
1.3.2. Обособените детски градини и училища в по-големите ромски квартали за цялата страна	63
2. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДЕСЕГРЕГАЦИЯ В ОБРАЗОВАНИЕТО НА РОМСКИТЕ ДЕЦА	67
2.1. Правителствена политика по въпросите на образованието на ромите и образователната сегрегация	67
2.1.1. Рамкова програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество	67
2.1.2. Указание за интегриране на децата и учениците от малцинствата (МОН, 2002)	69
2.1.3. Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (МОН, 2004)	71
2.1.4. Постановление на Министерския съвет за създаване на Център за образователна ин- теграция на децата и учениците от етническите малцинства (МС, 2005)	73
2.2. Основни нормативни документи, касаещи образованието на етническите малцинства у нас, и връзката им с училищната сегрегация при ромите	75
2.2.1. Основни нормативни актове	75
2.2.2. Поднормативни актове	78
2.3. Решения на проблемите с училищната сегрегация на ромите в чужбина	80
2.3.1. Източна Европа	80
2.3.2. Западна Европа	82
2.3.3. В САЩ	84
2.4. Модели за десегрегация и интеграция на ромски деца между българските им връстници, предложени от нестопански организации	86
2.4.1. Асоциация „Дром“, Вигин	86
2.4.2. Фондация „Романи бахт“, Самоков	88
2.4.3. Дружество „Еделвайс“, Ракитово	90
2.5. Вторичен контент-анализ на изследванията по проблемите на сегрегацията на ромите и ромските деца	95

3. МОДЕЛИ ЗА РЕШАВАНЕ НА ПРОБЛЕМИТЕ	
С ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СЕГРЕГАЦИЯ НА РОМСКИТЕ ДЕЦА	107
3.1. Първи модел	113
3.2. Втори модел	125
3.3. Трети модел	128
ЗАКЛЮЧЕНИЕ (ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ)	132
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:	141
ПРИЛОЖЕНИЯ:	145
Приложение № 1:	145
Приложение №2	165
Приложение № 3	168
Приложение № 4	177
ИЗПОЛЗВАНИ АБРЕВИАТУРИ	186

Увод

Предисловие

На всеки съпричастен на образователното дело у нас е известно, че проблемите с ромските деца в предучилищна и училищна възраст не търпят отлагане в обозримото бъдеще. Обучението и възпитанието на тези деца е изключително важен и отговорен проблем, но едновременно с това и твърде сложен и труден.

Голямата важност и отговорност на проблемите с обучението на ромските деца идва от:

- » дълготрпното трупане на проблемите и неотдаване на дължимото им внимание;
- » големия и все по-нарастващ дял на ромските деца, постъпващи в образователната ни система;
- » безспорното право на всяко дете на равен достъп до качествено образование;
- » невъзможността на ромската общност сама да се справи с проблемите си;
- » необходимостта от разширяване на социалния хоризонт и подобряване на житейските перспективи на ромските деца;
- » необходимостта от опознаване и участие във взаимната социализация между ромчета и българчета от възможно най-ранна детска възраст и т.н.

Голямата трудност в повечето случаи идва от:

- » наличието на унаследени от близкото минало квартални училища за ромски деца;
- » попадане и невъзможност за излизане от омагьосания кръг семейство-махала-училище, ситуиран в обособеното ромско гето;
- » слабите амбиции и стремежи на голяма част от родителите в обособените квартали за самоусъвършенстване по пътя на образованието;
- » едностранния социален опит на децата ромчета от тези квартали и липсата на елементарни умения за училищен труд при постъпване в училище;
- » нередовното посещение на учебните занимания; езиковата бариера при постъпването в I клас и т.н.

Всеизвестна е огромната роля на училището в процеса на развитие и оформяне на зрелия човек. Непосредствено след старта на демократичните промени в края на 1989 г. в България се поде активна дискусия за бъдещето на образованието на ромските деца, провокирана от последиците на унаследения модел за обучението им в детски градини и различни по степен училища в обособените ромски квартали в по-големите градове на страната.

Основната цел, която се поставя с настоящата публикация, е преди всичко да се заостри вниманието и да се засили чувствителността на цялото българско общество към една зало-

жена в близкото минало мина в системата на народната просвета и последствията, до които тя може да доведе страната ни, ако не се вземат бързи и адекватни мерки за обезвреждането ѝ. Мината се нарича „сегрегация в образованието на ромските деца в обособените квартали“, а нейните опасни плодове са налице и, щем-не щем, вече „вкусваме“ от тях.

Въведение в проблема

Проблемите на учебно-възпитателната работа с ромските деца са истинско предизвикателство за развитието на демократичните процеси в нашата страна. Данните относно образованието на основните етнически групи в проценти, отразени в първото по-мощно изследване след промените – от 1995 г., сочат следното: неграмотните българи са 0,2% срещу 2,3% български турци и 8,5% цигани. С основно образование са съответно 22,6% българи, 55,0% български турци и 46,2% цигани. Със средно образование те са съответно по реда на цитиране 54,0% – 24,6% – 7,8%. С висше или полувисше образование 20,2% – 2,0% – и само 0,9% цигани (Томова 1995:58).

За познавачите на българската образователна система не е тайна, че значителна част от учениците в специалните училища са от ромски произход. Най-голяма тревога буди фактът, че неоправдано голям е техният брой в училищата за деца с психически и физически увреждания. Според И. Томова в специалните училища всяко трето дете е от ромски произход, а в т.нар. помощни училища техният процент е по-голям от 50% (Томова 1995:61). Честа практика е в тези училища да попадат психически напълно здрави деца.

Още по-тревожни са фактите за образователното равнище на ромското население, живеещо в обособените квартали. „Според данни от преброяване, предоставени от Националния съвет по етнически и демографски въпроси към Министерски съвет, в периода между 1992 и 2001 г. процентът на неграмотност сред ромите (над 7-годишна възраст) се е увеличил от 11,2% на 14,9%, а дялът на ромите в обособените квартали, завършили висше образование, е намалял от 0,3% през 1992 г. на 0,16% през 2001 г.“ (Мониторинг на процеса на присъединяване, 2002:90).

Тези факти показват, че „...значителна част от българското общество е обречена на ниска култура и социално аутсайдерство и предпоставя възникването на социални проблеми с непредвидими последици“ (Грозданов 1995:4) – такова е било категоричното становище на Министерството на образованието, науката и технологиите, изразено на конференция още на 5 юли 1995 г., посветена на ромския проблем в системата на народната просвета.

Десетилетие по-късно ситуацията с образованието на ромите без съмнение се е усложнила още повече. Цената, която продължава да плаща целият български народ, е твърде висока и непоносима за тежестите, които той е заставен да носи през дълго проточилия се преходен период. И по всичко изглежда, че тази цена ще продължава да расте, ако държавата не вземе спешни мерки чрез целенасочена, системна и последователна политика да решава все по-усложняващите се образователни проблеми в обособените ромски квартали из страната.

Резултатите от последното преброяване на населението през 2001 г. потвърждават наличието на много съществен дисбаланс във всички образователни равнища на големите етнически общности.

Образователна структура на етническите групи към 1.03.2001 г. (НСИ)

Етническа група	Образователна степен				Общо
	Висше	Средно	Основно	Начално и по-ниско (вкл. неграмотни)	
Българи	16.1	41.8	25.7	16.3	100.0
Турци	1.8	18.2	42.1	37.9	100.0
Роми	0.2	4.6	32.2	63.0	100.0

Ако при българите дялът на висшистите е 16%, то в турската общност той е едва 2%, а в ромската клони към статистическата нула. Обратно е положението в другия край на образователната скала – 16% от българите над 7-годишна възраст са с начално или по-ниско образование (вкл. неграмотни), докато при турската общност този дял е два и половина пъти по-голям, а при ромската – четири пъти по-голям.

Наблюдаваната картина не е нещо ново за страната, до голяма степен тя е наследена от годините преди 1990-а. Практически почти същата образователна структура на трите етнически общности и същите разлики между тях регистрира и преброяването от 1992 г., т.е. в началото на периода на трансформации в обществените структури.

Значителна част от ромската общност у нас живее в обособени квартали. Именно в тях образователното равнище на населението е твърде ниско, поради което се получава споменатият вече дисбаланс. В по-големите ромски квартали из цялата страна са построени и отдавна функционират детски градини и различни по степен обособени училища само за ромски деца. По експертни данни около 70% от ромските деца посещават учебните заведения, специално построени за тях в рамките на тези квартали (Марушиакова и Попов, 2001:7). Именно в тези учебни заведения проблемите със задържането и отпадането на учениците в българската образователна система са най-сериозни, а учебно-възпитателната работа определено е с най-ниско качество. Тези училища са известни с нарицателното „цигански“ поради това, че се намират по ромските квартали и се посещават само от ромчета. Изключенията са предимно в по-малките градове, където до 5% от учениците са неромчета, които обикновено са изключени от своите училища или постъпват там, за да получат по-добри оценки в свидетелствата си за завършен 7-и или 8-и клас. Курсът на обучение в тези училища обикновено е до 4-и или по-често до 8-и клас, а в най-големите ромски квартали съществуват и такива с горна училищна степен. Кварталните ромски училища са общообразователни.

Няма случай или поне направен опит в страната за разкриване на профилирани гимназии или поне на такива паралелки за ромски деца в обособените за тях училища. Вместо това обичайна практика е учебната програма в тях да е ограничена и в по-горните класове (6-9-и клас) да се набляга повече на придобиване на професионални умения. Това на практика възпрепятства по-нататъшния достъп до качествено образование на тези деца, като ги насочва единствено и само към овладяване на някаква професия.

Педагозите в тези училища са подложени на постоянен стрес и голямо напрежение. Подигравателно и язвително ги определят като „ци-

ганските учители“. Родителите гледат на тях като на представители на държавната власт и често те са обект на негативно отношение, а понякога и на саморазправа. Текуществото е голямо. Непривлекателните условия за работа не дават шанс за конкуренция между самите тях и там попадат често най-ниско мотивираните и с най-ниската педагогическа квалификация. Има и добри изключения, но те са твърде незначителни на фона на утвърдилата се във времето ситуация.

Никак не е трудно и с просто око да се забележи, че фасадите на училищните сгради са в окаяно състояние, а материално-техническото им обезпечаване е под всякаква критика в сравнение с което и да е най-близо училище извън обособените ромски квартали. Условиата за работа в тях са потискащи както за учителите, така и за учениците. Има и приятни изключения, но и те са съвсем незначителни. Обособените училища по ромските квартали са типичен пример за сегрегация в системата на българското образование.

Обособените групи и класове в смесени по етнически признак детски градини и училища са другият типичен пример за сегрегация в образованието. Най-незабележимият, но същевременно най-префинен засага начин за сегрегация на ромски деца, е отделянето им в рамките на хетерогенния клас (обикновено на последните чинове). Отделянето по етнически признак на учениците под един училищен покрив в отделни класове или в рамките на един клас е порочна практика, често използвана в настоящия момент.

В последно време, особено след отменянето на задължителната районизация в приема на ученици, все по-често се забелязва тенденцията по-напредничави родители от обособените ромски квартали сами да търсят услугите на смесените училища.

Състоянието, в което се намират те, е значително по-добро от това на училищата в самите ромски квартали и качеството на образованието в тях позволява на учениците от ромски произход да бъдат конкурентоспособни и да продължават обучението си в по-горна училищна степен.

Всеки град си има своите „елитни“ или „най-добри“ училища. Обикновено в тях няма ромски деца или ако ги има, те са незначителен брой и са от много добре интегрирани или от асимилирани ромски семейства. Тези училища не могат да не впечатляват с материалната си база и високото ниво на образователните услуги в тях в сравнение с което и да е ромско училище в България.

В добавка обособеното обучение само на ромски деца продължава да служи като невидима стена между ромите и етническите българи и да спомага за нарастващото им отчуждаване. В наши дни тенденцията за изолация на ромите като общност от българското общество като цяло е твърде тревожна. Има основание К. Кънев да твърди, че: „Процесите на прогресиращата изолация на ромите от последните години достигнаха до точка, в която двете общности, българската и ромската, особено в големите градове, днес живеят в условията на фактически апартейд. Техните комуникационни пространства прогресивно се стесняват, а различията в равнищата на тяхната комуникативна компетентност прогресивно се увеличават. А тези комуникативни пространства, които остават, по-скоро поддържат и усилват предразсъдъците, отколкото ги

намаляват“ (Кънев 2002:109). Българското ромско училище в обособените квартали е една от страните на тази изолационна тенденция. Вярно е, че до 1989 г. училищата за ромски деца в обособените квартали също съществуваша, но, навлизайки в големия живот чрез казармата за мъжете и с общата трудова дейност по фабрики, заводи и поля, до известна степен се компенсираше разделението и непознаването между малцинство и мнозинство от детските и ученическите години. През преходния период тези комуникационни пространства толкова рязко се свиха, че сега съвсем основателно можем да твърдим, че съвременните млади роми и млади българи от едно и също населено място значително по-малко се познават от поколението на собствените си родители.

С други думи, съществен дял за сложната ситуация с образованието на ромските деца в наши дни се дължи на унаследената от близкото и по-далечно минало сегрегация на ромите в обособени квартали и на ромските деца в учебни заведения, специално построени за тях в тези квартали. Едновременно с това през преходния период тези училища спомагат и надграждат изолационните тенденции между роми и българи в нашето и без това доста разединено общество.

И така под сегрегация в образованието на ромите ще разбираме обособяването на самостоятелно съществуващи детски градини и училища в рамките на ромските квартали (или в непосредствена близост до тях) в по-големите градове на България, в които ромските деца доминират.

Отделянето на ромските деца в обособени училища, построени в по-големите ромски квартали у нас, е изследователският проблем на настоящата публикация. Едновременно с това трябва да е ясно, че проблемите на сегрегацията и десегрегацията се разглеждат в неделимо единство и най-вече се поставя акцент върху тезата, че за да се създадат успешни модели за интегриране на децата роми в образователната ни система по места, трябва:

- » да се познават историята, културата, битът и спецификите на ромската общност в национален и регионален план;
- » да се идентифицират и познават конкретните особености на обособените детски градини и училища във всеки ромски квартал из страната;
- » да се анализират нормативните документи, свързани с обучението и възпитанието на учениците от различен етнически произход;
- » да се познават и анализират основните публикации по сегрегационните проблеми у нас и в чужбина, както и предложените модели за тяхното разрешаване;
- » процесът на десегрегация да се разглежда като първа и задължителна стъпка към създаване на обективни предпоставки за пълноценна взаимна интеграция между ромските деца от обособените ромски квартали и останалите им връстници в единното интегрирано и смесено по етнически признак приемно училище.

Терминологични уточнения

Още в началото на изследването е редно да направим изричната уговорка, че ще предпочитаме изразяването чрез понятията „ром“ (за ед. ч.) и „роми“ (за мн. ч.) пред по-популярните „циганин“ и „цигани“, поради това, че приемаме правото на всеки народ или отделна етническа общност да определя наименованието, с което да се нарича и да бъде наричана. В ромския език няма друг термин за самоназоваване освен „ром“ и той е изконният за етноса.

В ромския език няма друг термин за самоназоваване освен „ром“ и той е изконният за етноса

Невинаги обаче другите (неромите) са се съобразявали с този избор, поради което днес у нас и в редица европейски страни ромите са наричани с най-различни термини, което предизвиква редица недоразумения. При дълготното си разселване из европейския континент те получават най-различни названия от народите, с които влизат в контакти и които можем да обединим според произхода им най-общо в две групи:

1. Цигани, цыгани, цигойнер, цингари и т.н. в различните езици. Етимологията на тези названия се свързва със старогръцката дума „ат-цинганос“, която според някои учени има „неясен произход, свързан най-често с название на християнска ерес, дошла във Византия от изтока“ (Марушиакова 1992:2).
2. Гифтос, гупти, житани, хитанос, джипсиз. Етимологията на тези названия се свързва с думата „египтяни“, което навежда към дълго съществувалия грешен извод за египетския произход на хората с посочените наименования. Според изследванията на най-видните европейски историографи ромите, които идвали от Индия към Византия, отсядали за по-дълъг период от време във византийската провинция Малък Египет, както се е наричала областта около днешния град Измир (Смирна) в Мала Азия (Турция) (Марушиакова 1992:1). Така тази област, от една страна, изиграла ролята на втора прародина на днешните роми, от друга страна, тя станала разпределителен пункт при по-нататъшните им преселения към Европа или Северноафриканското крайбрежие, и от трета страна – най-дълго задържаните се в тази византийска провинция няколко поколения роми били наречени „египтяни“.

Съществуват и други названия, с които наименоуват ромите в Европа, но те не получават чак такава популярност като изброените по-горе. Независимо от всичко това обаче и у нас, и по света ромите с ромско етническо самосъзнание наричат себе си *рома* (ром – ед. ч.) в собствения си език и използването на този термин в исторически и етимологически план е най-правилно. Вярно е обаче, че в народопсихологически план в определени случаи някои роми публично заявяват предпочитанието си да бъдат наричани цигани. В такива случаи те правят тази заявка по две причини:

- » или не знаят ромския език, само в който има понятието „ром“;
- » или умишлено подвеждат аудиторията, разбирайки добре точно какво иска тя да чуе от тях.

Ние приемаме за валидна тезата, лансирана от някои западни учени, че названието „ром“ се свързва с принадлежност към култа на бог Рам.

Впоследствие Рам е преминало в Ром и днес те наричат себе си Ром, Рома (Ключуков 1993:4). Това е основната причина, поради която на Първия световен ромски конгрес, проведен в Женева през 1971 г., да се отхвърлят всички употребявани за ромите названия и да се утвърди самоназванието „роми“ (Балич 1996:28).

Необходимо е да направим и следните други уговорки:

- » в хода на нашето изследване често ще използваме понятията „ромско училище“, „ромски родители“, „ромски деца“ и т.н. за улеснение на изказа и поради тяхното налагане в ежедневната житейска практика на общуване;
- » ще използваме понятието „цигани“ вместо „роми“ само при дословни цитати;
- » чуждите за българските граждани и образователни среди понятия „сегрегация“ (в смисъл на „отделяне“, „обособяване“) и „десегрегация“ (в смисъл на „включване“, „приобщаване“) ще използваме поради тяхното налагане в Закона за защита от дискриминация и в Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства на Министерството на образованието и науката.

Методология на собственото изследване

Обект на разработката е тази образователна сегрегация, в основата на която стои проблемът с фактическото изолиране на една значителна част от ромските деца в учебни заведения, построени в обособените ромски квартали.

Предмет на изследването са закономерностите на процесуалното протичане и дейностното осигуряване на десегрегацията като необходимо решение (преодоляване) на образователната сегрегация.

Целта на изследването е на основата на проучване на историята и съвременното състояние на проблема за сегрегацията да се разработят и предложат за дискусия и управленски решения динамични варианти за десегрегация на ромските деца като основна стъпка в по-сетнешната им интеграция чрез образование.

Основна хипотеза: Равноправната интеграция в българското общество на ромските деца и техните родители от обособените ромски квартали е възможна с преодоляването (десегрегацията) на сегашното състояние на образователната сегрегация на ромските деца по учебните заведения в тези квартали, в т.ч. като следствие и на включването на родителската общност в единен трудов процес.

Емпиричният материал е събран на базата на:

- » продължително наблюдение на живота и дейността на ромските деца и техните родители;
- » анализ и обобщение на собствения личен опит на основата на участието и ръководството в образованието на ромските деца;
- » проучване на нормативните актове, които регламентират образованието на ромските деца;

» проучване на публикуваната литература по проблема.

Изследователски методи:

- » вторичен и контент-анализ на проведени досега проучвания на ромски деца и техните родители по проблемите на образованието;
- » анкетни проучвания на управленски кадри, учители, общественици и други лица, които имат отношение към училищната сегрегация на ромските деца;
- » експертен консулт сред специалисти по ромските проблеми в България;
- » разработване на модели за образователна и културна десегрегация на ромските деца и тяхната експертна верификация.

1. Сегрегацията като явление – история и настояще

1

1.1. Сегрегацията като научен, исторически и обществен проблем

1.1.1. Етимология на понятието „сегрегация“

Понятието „сегрегация“ произлиза от латинското „segregatio“ и означава „отделяне“ (Рей-Дебале Ж, Ален Рей 1996:2064).

До неотдавна думата „сегрегация“ влизаше в речника на политическата пропаганда. В смисъла, в който тази дума е станала част от терминологичния апарат на съвременната социология да се твърди, че има човешки общности, където не съществува сегрегация, е все едно да се каже, че има човешки организми, които нямат кръвно налягане. Сегрегация в този смисъл на думата съществува навсякъде и по всяко време, където живеят човешки общности.

Има обаче един същностен въпрос, на който трябва да отговорим, преди да преценим дали трябва нещо да се направи по въпроса. Той е дали основата на наблюдаваната сегрегация противоречи на общоприетите морални ценности. Например един от най-разпространените типове сегрегация в големите градове се основава на социалния статус и има за основа правото на собственост и правото на свободно придвижване, поради което този тип сегрегация не се счита за социален проблем освен в случаите, когато приема крайни форми или има социално нежелателни странични ефекти.

Случаят със сегрегацията, основана на антропологични различителни признаци като раса, етнос, език и други, е съвсем различен. Неприемлива за нас е тази сегрегация, в основата на която „стои идеята за превъзходство на доминиращата етническа група и култура спрямо по-малките групи, изразяваща се в изолиране на тези по-малки групи в определени райони или гета“ (Българска национална доктрина, 1997:18).

Сегрегацията на ромските деца в обособени училища по ромските квартали е съществуващ вид образователна сегрегация, която има своите исторически корени в близкото и по-далечно минало. За да се предприемат каквито и да било стъпки по посока на преодоляването ѝ обаче, трябва да се опознае добре процеса на нейното формиране и развитие, както и съвременното състояние на свързаните с нея образователни учреждения. Едновременно с това трябва много добре да се познават и пряко потърпевшите от нея – значителната част от ромската общност у нас, която населява обособени квартали в по-големите градове на България.

Неприемлива е сегрегацията, в основата на която „стои идеята за превъзходство на доминиращата етническа група и култура спрямо по-малките групи“

1.1.2. Културното пространство на ромите

Основен обект на нашето изследване са децата, учениците и техните родители от ромски произход, които живеят в обособените ромски квартали из страната. Това ни дава основание да приведем обективни научни данни и знания за културното пространство на ромите, с което ще се стремим да опознаем максимално добре нашия обект и едновременно с това да проследим историческия развой на проблема с неговата сегрегация.

Още в началото на нашето изследване обаче трябва да приемем безспорната теза, че ромите са най-голямото, но същевременно и най-малко познатото европейско малцинство, споделящо европейската съдба повече от 10 века, както и че факта, че то е оцеляло въпреки превратностите на историята, съхранило е своя език и култура и в наши дни продължава упорито да се съпротивлява на каквито и да са били асимилационни стремежи, са ясен индикатор за жизнеността на този етнос.

Макар и твърде бавно, в образователната ни система все по-сигурно се налага като основен подход идеята за интеркултурно образование. Този подход се прилага към културни общности, които по силата на някакви обстоятелства съществуват паралелно. „Цели се те да се интегрират една с друга, без от това да „страда“ идентичността на която и да било от тях. Идеалът на интеркултурността е хармонизиране на културните различия, а не тяхното омаловажаване, премахване или пък хипертрофиране. Пътят към този идеал е общуването – диалогът между културите“ (Андонов и Макариев 1996:5).

И тъй като този диалог между културите едва сега започва, по-нататък ще разгледаме обстойно някои особености на ромските култура, душевност, бит и семейство, водейки се от желанието да отворим широко вратите за културно сътрудничество и взаимното опознаване. На този етап от развитието на науката за ромите у нас обаче разполагаме единствено с изследвания, респективно с гледната точка за ромската култура, единствено на нероми. Няма как гледната точка на „гаджо“ – непринадлежащия към ромската общност, да не бъде повлияна от твърдения и сравнения с българската и други добре познати и изследвани култури, които от гледна точка на ромите да изглеждат повърхностни и елементарни. Независимо от това обаче у редица изследователи доминира схващането, че културата на българските роми си струва да бъде изследвана по-детайлно и по-всеобхватно, защото тя е култура, която идва от древността, витална е като настоящето и устремно се е насочила към бъдещето. Едновременно с това феноменът „ромска култура“ е твърде интересен не само от гледна точка на науката, но и преди всичко заради устойчивостта и флексабилността ѝ векове наред на практическо ниво в живота на поколенията роми. Нейните носители вече цяло хилядолетие опазват културната си идентичност независимо от това дали другите я подценяват, асимилират цели нейни компоненти или се стремят да я унищожат завинаги. През последното хилядолетие собствената си идентичност безвъзвратно загубиха и изчезнаха в небитието къде-къде по-престижни от гледна точка на историческата наука етнически групи с къде-къде по-висок от гледна точка на съвременните евро-

*Идеалът на
интеркултурността
е хармонизиране на
културните различия,
а не тяхното
омаловажаване,
премахване или пък
хипертрофиране*

пейци културен статус и вътрешна организация като авари, кумани, печенеги, готи, сакси, бури, хуни и много други.

Ромите в България са носители на една безспорно изключително специфична култура, родена от културните традиции на народите, населявали северозападните дялове на древна Индия, и естествено обогатена от културните достижения на народите, с които ромите са влизали в досег при дългото си преселение към европейския континент, като перси, араби, арменци, византийци, турци. Едновременно с това традиционната култура и начинът на живот у ромското население в България се развиват и битуват, повлияни от регионалните особености на българската народна култура (Йорданова 1992:29). А. Димитров определя неоспоримото за ромите през погледа на „гаджо“ (неромите) и то е, че те са носители на една изключително специфична и различна култура, която според изследователите е родена от културните традиции, които те носят от древна Индия (Димитров 1994:113). Според Т. Крумова ромите също имат своя богата култура, фолклор и минало (Крумова 2002:10).

Е. Марушиакова твърди, че ромите имат удивителна способност да заемат от околното население и да консервират старинните му обичаи и обреди и да ги изпълняват дори когато то вече ги е забравило. Заедно с това те внасят свои елементи в празнуването им – голяма жизненост, много музика, пъстрота, пищност (Марушиакова 1992:12). Г. Тодоров забелязва също от позиция на „гаджо“, че културната проява на ромите е много богата и своеобразна, когато бъде проследена откъм битовата ѝ характеристика и определеност (Тодоров 1992:90).

Утвърждаването на културното пространство на ромите не само в Европа, но вече и у нас е процес, за чието развитие съществуват редица предпоставки:

1. Изясняване на ромския произход и историята на ромското преселение от Индия към Европа и Новия свят.
2. Изследване на езика „романи“, с който общуват днешните роми, като принадлежащ към индоевропейската езикова група със средствата на сравнителната лингвистика и писменото изразяване чрез него с приспособяване на латиницата към особеностите на неговата фонетика.
3. Изследване на различните ромски групи и подгрупи с цел намиране на общото и различното между тях.
4. Изучаване на бита, традициите, фолклора и обичаите на ромите.
5. Разширен достъп до постиженията на ромските общности по света.

За по-доброто разбиране на механизмите за формиране на ромската културна традиция ще се опита да проследим някои от съставните ѝ специфики, сложили траен отпечатък върху особеностите ѝ в исторически план.

На първо място трябва да изтъкнем, че преселението на ромите от прародината им съвсем не е било еднократен акт, а процес, чийто времеви и пространствен обхват е значителен. Различни източници ни дават данни за различни миграционни вълни през целия период от V чак до XV в. (Марушиакова 1992:5). Най-интересното при тези миграции на големи маси от хора е, че те си приличат независимо от времето, в кое-

... преселението на ромите от прародината им съвсем не е било еднократен акт, а процес...

то протичат. За да си намират по-лесно препитание и за да се придвижват по-бързо при опасност, ромите се разделят на по-малки компактни групи (най-често по родове) и в търсене на по-добри условия за живот преминават огромни за тези векове разстояния, непосредствено контактувайки с различни народи. Поради малочислеността си ромските групи рядко били възприемани като заплаха и в запазените хроники не са отбелязани конфликти с населението на земите, през които преминавали. Подобен вид мирни преселения са изключително рядко явление в световната история и те слагат траен отпечатък при по-нататъшното поведение в присъствието на ромите по Европа. Ако си послужим с метафора – посланието, което винаги са изпращали и все още продължават да изпращат те към народите домакини, е: „Ние идваме с добри намерения. Не желаем да ви пречим – не ни пречете и вие!“ Така през вековете никога пред ромите не е стояла задача за създаване на ромска държава. Едва ли са много етнически обособените общности по света, които да не са пожелали да имат своя държава след преселенията и трайното си установяване по европейските земи. Разбира се, това явление си има своята етимология и съответното логично обяснение и по-нататък ще се опитаме да вникнем в причините, които го обуславят.

Според Г. Гочев ромите оцеляват, защото се отчуждават от всичко, което противоречи на тяхното усещане за света и което може да се окаже опасно. Ромите, според автора, са подвижни в подвижното. „Единствените космополити на нашето време, те са нещо като днешни наши бъдещи потомци. Житейската им транснационалност е може би предобраз на човешкото поведение в обединения свят, тогава когато цикълът се затвори“ (Гочев 2001:113).

Неразбирането и подценяването на ромската култура като цяло е основната причина открай време да ѝ се определя аутсайдерска роля. Едва ли можем да считаме за основателни твърденията, че ромите някога са принадлежали само към една от кастите на древноиндийското общество и че поради ниското ѝ положение в социалната йерархия тя лесно се е откъснала от него и е поела по собствен път (Тодоров 1992:73). По-скоро е точно обратното. В наши дни, а и по-назад в историята, България е напускана от най-конкуретните, най-подготвените и най-смелите български граждани, които приемат руска и отиват в по-богатите държави, за да търсят по-достоеен начин на живот.

Когато става дума за съвременните роми, в никакъв случай не бива да се пренебрегва тяхната кастова обремененост, която векове наред се е предавала от поколение на поколение. В наши дни нейните носители не я осъзнават, но тя трайно е обсебила и прозира в начина им на живот, в ценностната им система, в традициите и обичаите, в упражняваните традиционни занаяти, във вътрешногруповите им отношения, при взаимодействията с неромите и т.н.

И досега цели ромски родове си предават ясновидски умения по наследство, което в древна Индия е било привилегия само на най-висшата каста на брахманите (жреците). Сред тях са били и тези, които са изпълвали нетрадиционни начини за лечение и са съхранили живи частици от тези си умения и до наши дни. Изкусната обработка на метал и първо за оръжия, както и търговията с коне, са били приоритет на кастата на *кишатриите* (воините). Техни съвременни наследници са ковашките и джамбазките родове. Голяма част от ромските подгрупи са взели наименова-

нията си от занаята, който упражняват, т.е. това е белег за някогашна принадлежност към кастата на *шудрите* (занаятчиите) – бургуджи, копанари, вретенари, метлари, маймунджи, мечкари, кошничари и др. Не на последно място може да се спомене, че между съвременните роми има и такива, които традиционно се занимават с обработка на земя, което е било приоритет на кастата на *вайишите* (земеделците). А. Димитров също говори за формирано у ромите при други исторически условия „кастово мислене“ (Димитров 1994:113). Той добре забелязва, че ромската общност е разделена на ясно оформени групи или подгрупи, повечето строго ендогамни, които заемат различно място в йерархията на ромските групи. Кастовото деление в древноиндийското общество е било толкова устойчиво, че стотици години, след като ромите напуснали прародината си, продължават да спазват вътрешната си йерархия. А. Пашова забелязва йерархията между отделните групи и родове в Лом, Благоевград и София (Пашова 2002:265-266).

Редица важни обстоятелства около причините за ромските миграции са все още твърде неясни. Г. Тодоров изказва твърде пресилено предположение, че още в прародината си предците на днешните роми са водили само номадски начин на живот. „Този модел те съхранили в продължение на вековното си преселение в търсене на по-добри условия“ (Тодоров 1992:73). Според него излиза, че едва ли не скитническият начин на живот е бил движещата сила, която подтиква ромските групи да се преселват към нови земи. Историческият материал, който ни дава основание за по-задълбочен анализ на тази теза, е твърде ограничен, но със сигурност можем да твърдим, че за осъществяването на подобни мащабни миграционни процеси е действал сложен комплекс от причини, различни по степен на важност, между които:

- » опустошителни природни катаклизми – суши, наводнения, земетресения, които в тази част на Азия са били често явление;
- » вътрешни междуособици;
- » честите нашествия на външни войнолюбиви племена и т.н.

Такова твърдение изглежда значително по-рационално и за подкрепата му могат да се приведат примери от действително случили се подобни исторически събития.

За нас голям интерес представлява формирането на ромската културна традиция по българските земи. От историческите извори е известно, че първите ромски групи се появяват на територията на България малко преди османското завладяване. В първите векове от съществуването на Османската империя част от тях получават земя и преминават към уседнал начин на живот, който много малко се различава от този на българското население. От турската дума за земя – „йер“ – те получават и името си „йерли“. Според Марушиакова-Попов това са потомци на първите роми, скъсали повече или по-малко с чергарския начин на живот и отседнали на Балканите още в периода на Османската империя (Марушиакова, Попов 1993:110). Друга част запазват номадския или полуномадския си начин на живот чак до наши дни – т.нар. кардараши (Марушиакова 1992:15). В тезата на Марушиакова-Попов отново доминира чергарското начало, което изглежда също твърде стереотипизирано и едностранно представено.

*В крайна сметка,
въпреки
превратностите на
историческата си
съдба, ромската
общност винаги
съумявала да съхрани
своята идентичност*

*Най-високо в
йерархията на
ромската ценностна
система стои идеята
за свободата*

През неколковековното си съжителство с останалите народи по българските земи ромите често са ставали жертва на насилственото приобщаване към съществуващия държавен модел и на стремежа към културна асимилация – чергарите сред тях са принуждавани да изоставят номадския начин на живот; всички роми нееднократно са били заставяни да възприемат чужди културни ценности и да се примиряват с маргинален обществен статут. Едновременно с това обаче се извършва и непосредствен културен обмен и това съжителство оставя своя траен отпечатък върху културата им. Така в наши дни ромската култура като цяло носи своите специфични елементи, но чрез органично вградените в нея чужди елементи тя е придобила твърде флексабилен характер. Тази характеристика ѝ отнежда възможности за посредническа мисия между културите на отделните народи и етнически общности. Заслужава си да се замислим над твърдението на В. Йосифова: „В крайна сметка, въпреки превратностите на историческата си съдба, ромската общност винаги съумявала да съхрани своята идентичност“ (Йосифова 2002:17).

Картината на културната традиция на българските роми не би била завършена, ако не се разгледат някои най-важни страни на ценностната им система. Ценностна система е система от общовалидни или общочовешки идеи (добро, милосърдие, прошка, любов, свобода, справедливост и др.), съобразно с които разумните хора винаги, независимо от обстоятелствата, определят своето поведение. Ако един човек (или група от хора, или цялото човечество) съобразяват действията си с тях – тогава и отделният, и всички останали имат по-големи шансове да оцелеят физически и нравствено да се проявяват като човеци (Русанов 1996:92).

Най-високо в йерархията на ромската ценностна система стои идеята за свободата. В името на съхранението на ромската волност през вековете многократно е правен съдбовен избор – избор за номадски начин на живот, отказ от идеята за собствена държава, да не се захваща ромски корен само на определени географски ширини и дължини, да се заимстват чуждите език, бит, обичаи, религия и традиции, за да се оцелее. Г. Тодоров определя свободолюбието на ромите като оптимизъм, който „намира израз в стремежа на циганина да демонстрира независимостта и свободата си от обстоятелства, хора, събития, ценности, норми, отношения и традиции. „Ромът“, който в живота си често е трябвало да се съобразява с порядките, създадени от други хора, държи да покаже, че сам определя своя път в живота въпреки знанието, че могат да го очакват беди. Именно тази черта въпреки, това поведение на „рома“ е един от най-трайните и най-масово застъпени рефрени в песенното творчество на циганите – проблемът за личната свобода на избор на поведение, за житейския кръст, който циганинът носи със себе си в своя живот.“ (Тодоров 1992:91) Според А. Димитров стремежът за лична независимост и необвързаност, с избягване участието в организирано производство за по-дълъг период от време, е една от двете основни социалноикономически характеристики, наследени от родовото общество в Индия. Причината за това, според автора, не е, че ромите са мързеливи, а по-скоро тяхната психика е такава, че са съгласни да работят тежка и непривлекателна работа, но да нямат постоянен началник. (Димитров 1994:113)

За да има равновесие в духовната природа на хората от ромския ет-

нос, идва другият вид закрепване – към рода и семейството. Привързаността към семейството е другата ценност, която стои непосредствено до свободолюбието. Те двете са най-високо в йерархията на ромската ценностна система и винаги вървят ръка за ръка. Всички останали ценности ги следват и са в пряка зависимост от тях. Точно ромското семейство е средата, в която се е създавала, развивала, съхранявала и предавала от поколение на поколение материалната и духовната култура на далечните предшественици на днешните роми. Така дори и без наличие на писменост се е съхранил ромският език чрез многобройните му диалектни форми, богатият и малко изследван досега фолклор, интересни празници, обичаи, обреди, традиционното възпитание на мъжката и женската челяд, уникалните занаяти и тяхната технология, ценностната система и т.н. Всичко това се дължи на свещеното за ромите семейство, което отчасти успява да компенсира липсата на собствена държава, и развито чувство за принадлежност към определено общество. Според Марушиакова-Попов голямото семейство, силният род се смята за най-висша ценност (Марушиаков, Попов 1993:69).

На следващото място в йерархията на ромските ценности са децата. И това никак не е случайно, защото точно те са истинските продължители на родовете и семейните традиции. В ромското семейство всяко дете има своето място в зависимост от пола, възрастта и здравословното си състояние, а в по-ново време в някои семейства от най-ниските социални слоеве – и от приноса им за припечелването на средства за преживяване.

Небезизвестно е, че ромската традиция в рамките на семейството е свързана с много деца. Често явление е неромите и особено някои служители с подпомагащи професии – учители, лекари, социални работници, служители от местните администрации и др., открито да ги обвиняват за това. За съжаление те едва ли си дават сметка, че влизат в конфликт с една от основните страни на ромската ценностна система. Техните иначе искрено доброжелателни съвети най-често се посрещат с неразбиране от страна на ромите, което пък предизвиква неприкрити упреци към стереотипите на мнозинството. Крайният резултат е взаимно неразбиране и незачитане на правото на другия да бъде различен. Една част от учените правилно определят наличието на много деца в семейството като една от най-големите традиционни ценности в ромската общност (Томова 1997:47). Друга част, без да прикриват своя расизъм, открито обявяват голямата „плодовитост“ на ромите за една от големите „биологически заложи“ в гена им. Според тях „рядко се срещат семейства под 4-5 деца, а има с по 10-12“ (Георгиева 2002:64).

Приоритет в системата от ценности за ромския етнос има веселието и умението да се съхраняват и обогатяват традициите. Ако има нещо, за което нероми да си признават, че добронамерено им завиждат, то на първо място е в умението им да се веселят. Веселието им е искрено, неподправено, от душа и сърце, сякаш го правят за последен път в живота си. За родителите роми равносилно на неизпълнен дълг в живота е да се отгледат деца (особено момчета) и да не им се направи богата кръщенка, новобранска вечер, годеж или сватба. Финансовото състояние на семейството при това не е от особено значение. Пословична е песне-

Привързаността към семейството е другата ценност, която стои непосредствено до свободолюбието

Приоритет в
ромската ценностна
система има и
задоволяването с
малкото, най-
нужното

ливостта на родителите, за да съберат пари и да организират поне едно от изброените по-горе събития за своите деца. Веселбата трябва да е шумна, с отбрани гости и непременно с прочути музиканти. След изпълнението на този дълг родителите са спокойни, духовно уравновесени, крайно удовлетворени от родителската си мисия в живота. Говорейки за ценности при ромите, И. Томова определя сватбения ритуал като събитие, чрез което се зачитат и съхраняват традициите, на материално подпомагане на новото семейство и на предаване на ценностите и нормите на младото поколение (Томова 1995:48).

Приоритет в ромската ценностна система има и задоволяването с малкото, най-нужното, колкото и абсурдно да звучи за нероми или за такива роми, които никога не са имали щастието да се потопят в истинската ромска атмосфера на живеене. При истинския ром трупането на материални блага никога не е водещото начало и смисълът на неговия живот. Той е доволен тогава, когато разполага с най-необходимото, за да оцелее неговото семейство. Този тип ром компенсира липсата на материално благополучие с богата и волна душевност, както и с неподправено и искрено желание винаги да помогне на бедния, слабия, уязвимия. Ето защо сред ромите все още на голяма почит са гостоприемството и отзивчивостта, а трупането на материални блага е излишно бреме и грях пред слабите и уязвими хора в обществото. Съвременните роми, които се замогнаха значително през преходния период, стоят твърде далече от изконната ромска традиция и на тях зрялата част от ромската общност гледа с безразличие или по-скоро като на чужди.

И. Томова отбелязва, че при ромите гостът винаги е добре дошъл. С него не просто се споделя скромната трапеза – тя се отрупва с всичко, което има в дома, дори ако това означава недоимък в семейството през следващите дни (Томова 1997:48).

Липсата на амбиции да се властва над другите и да се предопределя чуждата съдба е друга характерна черта, с която не без основание ромите се гордеят. Липсата на стремеж за създаване на собствена държава е свързано с нежеланието им силните да потискат слабите. Освен това инстинктът за самосъхранение, който са развивали столетия наред, ги е научил, че *към другите трябва да се отнасят точно така, както биха искали да се отнасят към тях самите*.

Добронамереността към културата на мнозинството е също важен приоритет, който осигурява по-безпроблемно съжителство между роми и българи. За нея се говори винаги с уважение и желание най-добрите страни от нея да бъдат и тяхна култура. Придобитият обаче през вековете опит ги е научил да бъдат винаги бдителни. Твърде често те са били обект на асимилационни стремежи, на стремежи за пълната им интеграция в дадено общество, но с цената на цялостен отказ от културните си ценности. А ромите не искат да бъдат асимилирани.

В събраните и публикувани в последните няколко години сборници с автентични и авторизирани ромски приказки и легенди (Иванова 2002; Колев 2001; Колев 2002; Кръстева 2002; Марушиакова, Попов 1994; Марушиакова, Попов 1995; Нунев 1996; Нунев 2003; Нунев, Нунева 2003; Чапразов 2005; Петков 1966) общностните ценности на ромите са отразени много силно и образно и потвърждават горепосочените тези.

Българските роми се делят помежду си по различни признаци и съществуват различни класификации за тях. Г. Тодоров ги разделя според начина им на живот на две общности. „Едната се формира от цигани с уседнал, а другата – с неуседнал, чергарски начин на живот“ (Тодоров 1992). Част от неуседналите той нарича „калдараши“ или още „влашки цигани“ поради това, че те попадат у нас след т.нар. калдарарска инвазия след Кримската война. Тогава ромите от Влашко и Молдова получават своята свобода и масово бягат от земите на днешна Румъния. Уседналите роми авторът определя като „български“ и „турски“. Тези различия се определят от религиозната им принадлежност. Всички роми, които изповядват християнската вяра, той ги нарича „български“, а онези, които са се свързали с исляма – „турски“. Пояснявайки този вид деление при ромите, Г. Тодоров посочва, че българските турци се държат встрани от ромите, имат резервирано, дори пренебрежително отношение към тях и не ги допускат в своите среди.

Марушиакова-Попов разделят българските роми на три основни групи въз основа на етнонимите и най-вече на базата на самосъзнанието им и имайки предвид и други критерии като език, начин на живот, граници на ендегамия, професионална специализация, време на заселване в българските земи и т.н. Те определят като „най-многобройна и разнообразна метагруповата общност на т.нар. уседнали цигани или йерлии. Това са потомци на първите роми, скъсали повече или по-малко с чергарския начин на живот и отседнали на Балканите още в периода на Османската империя (Марушиакова, Попов 1993:110). Общността на йерлиите от своя страна се дели на две основни подразделения – гасикане рома (християни) и хорахане рома (мюсюлмани). Сред гасикане рома според тях са бургунджи, кошничари, джамбази и гр, а сред хорахане рома са звънчари, печкари, музиканти, калайджии, кошничари, джамбази и гр. Към йерлиите би трябвало да принадлежат и т.нар. агупти (ковачи) в Родопите. Те изказват предположение, че агуптите са вероятно по-стара вълна при заселването на Балканите, рязко се дистанцират от останалите ромски групи, различават се значително от тях. Агуптите се отличават и със силния си стремеж към сливане с околното турско население, приемането на турския език (използването на ромски език остава само като спомен за някакъв „таен“, „трети“ език, използван от по-възрастното поколение). В рамките на голямата група на йерлиите Марушиакова-Попов поставят и т.нар. влахички роми, които много по-късно се разделят с чергарстването и говорят ромски диалект, който повечето автори класифицират като отделен ромски диалект – „влахичкия“. Към влахичките роми авторите изброяват ситарии, гребенари, кошничари, загунджи и гр. Както и Г. Тодоров, така и Марушиакова-Попов са забелязали, че една част от хорахане рома се отличава с преферирано турско етническо самосъзнание, т.е. предпочитат да се декларира за турци, въпреки че много добре осъзнават своя ромски произход.

Последното твърдение е значително пресилено по своята същност, по-скоро е стереотипно и не е валидно за всички „хорахане рома“. Една значителна част от ромите мюсюлмани в наши дни в миналото са обслужвали с ценните си занаяти османската войска. Те придобили статут на благодетелствана общност – „уста милет“ („майсторски род/народ“),

но за сметка на отказа си от принадлежност към ромската етнокултурна общност, приемане на исляма, постепенното изоставяне на ромския език от употреба, невлизане в смесени бракове със скитащи и неислямизирани роми и т.н. В нашето съвремие част от тях са напълно асимилирани и нямат никакъв спомен за ромското си минало.

Втората основна ромска метагрупова общност са т.нар. кардараши. Те са бивши чергари, заставени да отседнат през 1958 г. по силата на Постановление на МС № 258/17.12.1958 г. за уреждане на въпросите за циганското население в България. Живеят главно по селата и малките градове, по-рядко и в по-големите градове, но на малки групи, разпръснато в средата на околното население, без да оформят свои махали. Те са потомци на групите, разселили се по света от Влашко, Молдова и Трансилвания по време на голямата калдерарска инвазия (втората половина на XIX век (Марушиакова, Попов 1993:11). Към тях се отнасят две основни групи: „ловари“ (златари, грастари, гребенари, тасманари, жъплеци) и „келдерари“ (бакърджии, лаещи, нямцури). Към общността на „кардарашите“ Марушиакова и Попов причисляват и т.нар. тракийски калайджии. Всички те са православни християни.

Третата ромска метагрупова общност в България е наречена „рудари“ (Марушиакова, Попов 1993:112). Тази общност е румъноезична (общува на старинен румънски диалект), с преферирано самосъзнание. Подобно на кардарашите, те също са православни християни и се разселват след голямата калдерарска инвазия. Две са основните ѝ подразделения: лингурари (лъжичари или копанари) и урсари (мечкари и маймунари). Рударите, и особено мечкарите и маймунарите от тях, и досега водят чергарски и получергарски начин на живот, като разиграват своите гресирани животни из цялата страна от ранна пролет до късна есен.

Съществуват и други класификации на българските роми, но и цитираните дотук са достатъчни, за да се хвърли светлина в големия лабиринт от ромски метагрупови общности, групи и подгрупи.

Все пак дебело трябва да се подчертае, че класифицирането на българските роми по начина и по предложените критерии от Тодоров и Марушиакова–Попов е твърде условно, недостатъчно разбираемо и дори неприемливо от гледна точка на ромите, а често и от позиция на българското и европейското законодателство. Познатите ни наши и международни документи като Закона за защита срещу дискриминацията и Рамковата конвенция за защита на националните малцинства дават право на всеки зрял човек сам да определя етническата си принадлежност. Не може в началото на XXI век на базата на антропологични черти, на социални признаци, на гледната точка на другите (неромите) или на основата на етноними, религиозна принадлежност и начин на живот да назоваваш и разделяш една общност с помощта на някакви условни общности, групови и подгрупови термини, които се откриват като понятия в старогръцкия, турския, румънския, българския, но не и в ромския език. Единственото понятие в тази плеяда от термини, което има ромска етимология и е живо във всичките известни ромски диалекти, е понятието за самоидентифициране – „ром“.

Абсолютно независимо от всичките тези класификации за всеки ром е важно дали срещу себе си има човек с ромско самосъзнание, дали той

владее някой от ромските диалекти, дали познава и приема, разбира се, ромските ценности като свои и дали Дебел е неговият Господ-Бог. Всичко друго е без особено значение, дори дали човекът срещу него е „хорахано ром“ (в смисъл на ислямизиран ром) или „дасикано ром“ (в смисъл на християнизиран ром).

Понятията „хорахано ром“ и „дасикано ром“ са единствените за назоваване на някаква вътрешна диференциация, които съм чувал от старите поколения роми в моето детство. Заедно с тях съм запомнил още едно понятие, което нямам спомен да е произнасяно ласкаво и в положителен смисъл – „чергари“. То имаше за задача да отдиференцира нас, уседналите от незапомнени времена в родния ми чепински край йерлии, от скитащите роми (ситари и джамбази), които все прииждаха отнякъде или заминаваха в неизвестна посока. Понастоящем чергарите отдавна са уседнали и вече са добре интегрирани между значително по-многобройната група на уседналите йерлии.

Не бива да се подминава и друг значим факт, свързан с ромската проблематика, а именно, че всичките официални изследвания както за българските роми, така и за ромите в Европа и по света са правени предимно от нероми. Самите роми обаче по редица обективни и субективни причини все още не говорят в достатъчна степен за себе. Всичко това обаче прави науката за ромите твърде безцветна, мъглява, завоалирана, клиширана, неразбираема, стереотипизирана и в крайна сметка безинтересна за широкия кръг от заинтересовани среди за опознаване на ромската специфика. Без да влагам ни най-малка доза съмнение в научната стойност на изследванията на споменатите по-горе автори, ми се ще дебело да подчертая, че те биха имали своето по-достойно място, ако я имаше и другата гледна точка – ромската, гледната точка отвътре. Само с нея бавно и постепенно ще започне изграждането на истинската картина на ромската същност – със своя цвят, привкус, тръпка.

1.1.3. Ромското семейство и мястото на децата в него

В ситуация на поляризация на цялото ни общество: на сини и червени, на бедни и богати, на вярващи и атеисти и т.н., семейството в известна степен компенсирало силно разклатеното ни чувство за държавност и общностна принадлежност. В това отношение не привързаността към държава и общност са опазили ромския етнос през дългите години на преход от Индия към Европа и Новия свят. Именно непоклатимата семейно-родова връзка е в основата на оцеляването им независимо от лишенията и незавидния социален статус в държавите и обществата, с които са съжителствали през вековете и продължават да съжителстват в наше време.

Както вече посочихме, семейството за ромите е най-високо в йерархията от ценности заедно с волността. Според Иваничка Георгиева за българина семейството също е основна ценност. „В него се осъществява биологичното и социално възпроизводство на поколенията; в него се създават, запазват и предават културни и морални стойности и в него се поддържа етническото самосъзнание“ (Георгиева 2001:5).

Ромското семейство е мястото, където детето се ражда, отглежда, научава се обикновено на майчин език за комуникация и се възпитава в

духа на традициите за съответната ромска група ценности и норми на поведение. В нашето динамично съвремие то спокойно може да се разглежда в контекста на изследванията за българското семейство и темата за семейството изобщо. В българската наука има редица определения за семейството, като например :

- » „Семейство – съпрузи с децата и най-близките роднини (или само мъж и жена)“ (Български тълковен речник 1973:916);
- » „Семейство – основна, относително устойчива малка социална група, включваща родителите, свързани чрез брак, и техните несемейни деца (собствени или осиновени); обикновено членовете на семейството живеят в едно жилище и имат отделно домакинство; те си взаимодействат чрез своите социални роли на съпрузи, родители, деца, братя и сестри“ (Енциклопедичен речник по социология, 1996:410).
- » „Семейството може да се определи като основно човешко обединение, съставено от родственици или родственици и съпрузи, които са свързани чрез множество исторически определени съвместни дейности за физическото и духовното възпроизводство на човешкия род и чрез порожените от тези дейности отношения“ (Динкова 1976:15).

В България досега не са провеждани изследвания, които биха дали възможност за типизиране на ромските семейства по начин на живот и отглеждане и възпитание на младото поколение. Това би помогнало на учители, работещи с роми и ромски деца, както и на мнозина служители с подпомагащи професии да имат много по-добър шанс за успех в работата си. Класификация на типовете семейство изобщо са правени многократно. С малки изключения те са близки до класификацията на М. Динкова, която предлага три типа българско семейство – традиционен, групествен и междинен тип (Динкова 1976:15).

На основата на социалния си статус, степента на интеграцията/асимиляцията си в макрообществото и начините за отглеждане и възпитание на децата си най-общо ромските семейства могат да се разделят на три типа: традиционни, модерни и маргинални.

Първият тип ромски семейства са традиционните. Те се доближават значително до представата за патриархалното традиционно българско семейство, съществувало до средата на XX век – „... с патриархални нагласи и господство на бащината воля“ (Ячкова 2002:22-23). И при българци, и при роми мъжът е централната фигура – и на пазара, и в семейството, който има за основна задача да осигурява прехраната на семейството. Това пък му дава правото да взема решенията. В ромското традиционно семейство обаче важни за семейството решения се взимат едва след благоволенieto на по-възрастните покровители на семейството – обикновено това са родителите на мъжа, когато съпрузите са все още млади и неопитни (и не само тогава). При българите според Ячкова жената трябва да бъде послушна, кротка, къщовница и домакиня, да не е по-образована от съпруга си, да почита безпрекословно свекър и свекърва, да е девствена преди сватбата, да е плодovitа, да не изневерява дори и с мисъл на мъжа си. Практически тя няма друг изход, освен да се подчини на тази реалност. Пазарът на труда е затворен за нея и тя е обречена на гладна смърт, ако „кривне от правия път“. Тя е водещата фигура в под-

гържането на дома, в спазването на традициите, във възпитанието на децата. Ако пък не се задоми, общественото мнение автоматично я отхвърля, опетнява, тя е негодна за нищо, тежест за всички, сочена с пръст (Ячкова 2002:22-23). Подобна е ситуацията и при ромската жена с тази разлика, че тя трябва много активно да подпомага мъжа в усилията му по осигуряване прехраната на семейството чрез практикуване на семейно-родовия занаят (кошничарство, ковачество, бургуджийство, метларство, ситарство, решетарство, гребенарство, копанарство, калайджийство, печкарство, тухларство и т.н.) и реализацията на занаятчийските произведения. При някои ромски групи жената трябва да притежава и някои специални умения, като: просията и врачуването за реализиране на допълнителни доходи.

Съвременните традиционен тип ромски семейства обикновено са многолюдни и продължават да включват в себе си най-малко три поколения роднини. За разлика от българските традиционен тип семейства родителите, особено от мъжка страна, се смятат за неразделна част от семейството. За това повлиява най-вече ниската възрастова граница за влизане в семейни отношения при младите роми. Дори и да не живеят всички заедно, задължителна практика при тях са честите събирания, съвместното решаване на конфликти и проблеми, както и общото вземане на решения, които се отнасят за отделен член, част или за всички от голямата фамилия. Няколко такива семейства, свързани по родствена линия, образуват голям и влиятелен ромски род. За всеки ром е въпрос на голям престиж да принадлежи към такъв род. Жилищните условия на ромите от този тип семейства обикновено са твърде приемливи от гледна точка на съвременната европейска цивилизация. В тях се поддържа изрядна чистота, а самите къщи се строят в лицевата част на махалите, т.е. там, където свършват българските, и нормално явление е български и роми да съжителстват мирно и в разбирателство.

Традиционният тип ромско семейство изживя своята най-голяма криза между 60-те и 90-те години на миналия век, когато индустриализацията и урбанизацията упорито разкъсваха патриархалните връзки и изтискаха значителна част от зрялото ромско население на пазара на съвременния индустриален, селскостопански и в по-малка степен интелектуален труд. „Цялостната промяна в икономическите условия през т.нар. епоха на социализма заставя много от циганските групи да изоставят своите традиционни занятия и начин на живот. Като част от общите миграционни процеси в страната много цигани се прехвърлят от селата към големите градове“ (Марушиакова, Попов, 2000:11). През тези години традиционният тип ромско семейство търсеше възможности за адаптиране и оцеляване. Икономическата криза, започнала с началото на демократичните промени след 1989 година, в известна степен даде възможност на традиционния тип ромско семейство да се адаптира и развие при съвременните условия на живот. Сега то по своята същност твърде много се доближава до описанието за междинен тип семейство при българите. „Тъй като вековните стереотипи и нагласи са пределно жилави и устойчиви, а новото, макар и примамливо, е достатъчно плашещо и рисковано, между двата семейни типа и до днес се запазва една обширна територия, заета от т.нар. междинен тип семейство, в

*В страната ни близо
50% от ромското
население живее по
селата*

който ролите на мъжете и жените, на бащите и майките са доволно сложно преплетени и не съществуват в изчистен вид“ (Ячкова 2002:24). При междинния модел част от функциите на брака се изпълняват според традицията, а друга част – според принципите на гружеската взаимопомощ.

В страната ни близо 50% от ромското население живее по селата (Томова 1995:27). Като се има предвид, че огромната част от селското ромско население е точно от традиционни семейства, а и не малка част от градските роми (особено в по-малките градове) принадлежат към такива семейства, има основания да се твърди, макар и приблизително, че над 60% от ромите в България живеят в условията на традиционния тип ромско семейство.

Всяко ромско дете, на което е отредено да расте в такъв тип семейство, има своето значително място в него и то се определя от неговите възраст, пол и здравословно състояние. От най-ранна детска възраст то е възпитавано преди всичко в изключително уважение към по-възрастните, в готовност да защити семейно-родовата чест, в привързаност и обич към всички членове на рода (особено към по-възрастните), в опазване на семейно-родовите традиции, обичаи, правила и норми на живот, в ранното включване и усвояване на семейния бизнес, който често съвпада със семейно-родовите традиции в практикуваните професии: калайджици, ковачи, ситарци, джамбази, кошничари, вължари и т.н. В такива семейства влияние върху ромското дете имат не само майката и бащата, но и бабата, дядото, чичото, лелята, вуичото, калекото, вуината, стринката, по-големите братя и сестри, братовчеди и братовчедки. В цялата тази плеяда от роднини и близки всеки има своето място, определено от неговата възраст, пол, лично обаяние и влияние сред другите, престижа от припечелването на средства за прехрана, уменията му да преговаря, посредничи и потушава конфликти и т.н.

В тези семейства нравствено-емоционалният свят на децата е богат, имат силна нагласа към положителна ценностна ориентация и добри възможности за бърза адаптация към умствен труд. Учениците, произхождащи от такива семейства, често са много добри по успех в кварталните ромски училища, но и бързо прогресират и лесно се адаптират сред връстниците си българчета в смесените училища.

В онези ромски семейства, в които родителите са много млади, често и непълнолетни (нещо нормално за ромската общност), въстъпването в семейни отношения става под пълната опека и покровителство на по-старите членове на семейството. Изключителни правомощия в това отношение имат бащата и майката на младоженеца. В голямото ромско семейство това покровителство се приема съвсем нормално от младите и те почти никога не му се съпротивляват. Но ако те дръзнат да му се противопоставят или сами си избират съпрузи, старите са категорични: приема се мярката за отлъчване или изгонване от семейството. Това е най-страшното и жестоко наказание при ромите изобщо. Разбира се, съвременният начин на живот доста промени изконните традиции, но по отношение на уважението и зачитане мнението на по-възрастните, моралните ценности, етичните норми и правилата на поведение ромите са твърде, твърде консервативни. Това е основната причина точ-

но при традиционните ромски семейства все още ясно и категорично да присъства дух на взаимно уважение, пълна преданост един към друг, жертвост готовност при екстремни обстоятелства, завиден морал и етично отношение към по-стария, болния и по-слабия. А уважението към по-възрастните и особено към най-старите, най-опитните и най-мъдрите в семейството, е издигнато в култ. С това се обяснява фактът, че възрастни роми от традиционни ромски семейства не се изоставят да изживяват старините си в старчески домове или да се скитат по улиците като просяци.

Интересен е начинът, по който се възпитават и отглеждат малките ромчета, след като младото ромско семейство е вече формирано и активно вписано в цялостната система от отношения и норми на поведение на традиционното ромско семейство. Първостепенна е отново ролята на старите членове и особено на свекървата. Младата майка е длъжна безропотно да се подчинява на семейно-родовите традиции при отглеждането и възпитанието на новите поколения. Още от най-ранна детска възраст младите ромчета се възпитават по различен начин в зависимост от своя пол. В традиционното семейство възпитанието на женската челяд има за цел формирането на умения, необходими за бъдещата жена, съпруга и майка. Всичко друго, включително и доброто образование на ромските момиченца, остава на по-заден план. И може би точно тук е мястото да се отвори дума за гледната точка на ромите по отношение на така скандализиращите мнозинството ранни женитби на ромски девойки. А ромската гледна точка е съвсем простишка и ясна. В нейната основа стоят нравствено-етичните норми на общността, като цяло насочени към младата съпруга от векове насам, като:

- » тя да е непременно девствена;
- » да ражда здрави и жизнени деца;
- » да се осигури поне простото възпроизводство в семейството;
- » да приложи на практика наученото в нейното семейство, но бързо и безпрепятствено да усвои традициите на новото си семейство;
- » да отгледа и възпита децата си, докато е млада и здрава;
- » да бъде безпрекословно вярна и предана на съпруга си.

В наше време все още твърде консервативната традиционна ромска общност не гледа с добро око на тези ромски девойки, които като мнозина техни български връстнички завършват средно и висше образование. После по редица разбираеми обективни и субективни причини трудно избират партньор в живота, а когато това се случи, те са вече на около 30 години. За ромите тази възраст, особено за женския пол, е вече твърде пределна за създаване на здраво семейство. Сред общността е дълбоко вкоренена традицията, че жена, която е встъпила в брак, но преди това е водила активен полов живот с различни партньори, не може да ражда здрави и жизнени деца. А за родителите роми няма по-голям позор от това да задомят женско чедо, което да се окаже недевствено през първата си брачна нощ. С други думи, ценностите при традиционните семейства, свързани със задомяването на ромските девойки, са свързани изключително много с опазването на техния морал и здравето както на бъдещото поколение, така и на самите тях.

Момченцата са обект на по-особено възпитателно въздействие от

В традиционното семейство възпитанието на женската челяд има за цел формирането на умения, необходими за бъдещата жена, съпруга и майка

*Момиченцата са обект
на по-особено
възпитателно
въздействие от
страна на
семействата си...*

страна на семействата си, насочено главно към усвояване на семейния занаят като основна семейна ценност, чрез която бъдещият съпруг да може по-лесно да изхранва семейството си. За разлика от момиченцата с тях се свързват по-големи надежди. На традиционните семейства в наше време никак не е чужда мисълта мъжката рожба да получи по-добро и по-престижно образование, да вземе по-добре котираща се на пазара на труда професия, дори се забелязва и открит стремеж към завършване на висше образование и амбиции за овладяване на престижни професии като учители, лекари, юристи и т.н.

Разбира се, казаното по-горе за отношението към малките ромчета в традиционния тип ромски семейства вече е твърде условно в условията на преход и смяна на ценностите в цялото ни общество.

Вторият основен тип ромски семейства е модерният. Той се определя най-лесно по следните отлики:

- » наличие на родители със средно или поне единият от тях да е с висше образование;
- » смесен брак с добре образован нером при направен избор да се живее по примера на стандартно българско семейство;
- » проспериращи в частния бизнес семейства, които осъзнават значението на образованието за техните деца.

Модерният тип ромско семейство е плод на индустриализацията и урбанизационните процеси в цялото българско общество от средата на XX век насам. Те разкъсват патриархалните връзки в традиционния тип семейства, жената излиза на пазара на труда, а оттук – и на обществената сцена. Дълбоките изменения в стопанско-икономическата функция предопределят и изискват промяна в социално-битовите и професионалните роли на жената изобщо, а оттук – и друг тип взаимодействие с другия пол, включително и в рамките на семейството. Принципно новият начин на производство и съответните му обществени отношения според М. Динкова формират „дружествения тип семейство“, което се характеризира с еднакво значимо участие на двата пола в решаването на важните задачи, стоящи пред семейната общност (Ячкова 2002:23). По своята същност то е близко до модерния тип ромски семейства.

Най-характерното за модерния тип ромски семейства е, че то по-скоро е нуклеарно и бащата и майката в него твърдо са направили своя избор в:

- » категоричното си самоопределяне за етнически българи и живеене по стандартите на съвременния български семеен културно-образователен модел;
- » самоопределянето си като роми с осъзнат стремеж за живеене като всяко съвременно българско семейство, но полагайки значителни усилия за съхраняване и развиване ценностите на ромския етнос.

И за едните, и за другите средата, която им отрежда ромската традиция за живеене, е твърде тясна и не удовлетворява духовните им потребности и амбиции за реализация. Те намират удовлетворение в ясно осъзнатата си позиция да живеят като всяко съвременно българско семейство. Самоопределящите се за етнически българи обаче често са обект на присмех и същевременно на завист както от страна на българи, така и от самите роми. Обикновено това време се преодолява и след две-

три поколения действително се забравя истинският произход. Разбира се, че това е дълъг и сложен процес на асимилация, протичаща твърде болезнено. Този процес е свързан и с опитите за насилствено налагане на друг стереотип на поведение и начин на живот от тоталитарната държава, пренебрежителното отношение към ромската култура, превръщането на понятието „циганин“ в синоним на всичко пошло и недостойно, механичното разхвърляне на ромски семейства сред български по жилищните блокове, забраната върху редица празници и обичаи и т.н. Всичко това накара потърпевшите в миналото роми бавно и мъчително да изоставят собствения си етнокултурен модел и на негово място да приемат налагания им от тоталитарната държава.

Сложно и трудно е положението и с тези добре образовани роми, които съхраниха собствения си етноидентитет. Правейки избора си да живеят като българи (европейци), но оставайки в лоното на своята култура, те често са обект на неразбиране и безразличие от страна на останалите роми. На тях се гледа в известен смисъл като на дезертьори. От друга страна, българите ги приемат по-радушно, вникват и разбират проблемите им, но често с доза завист, недоверие и пренебрежение.

Ясно осъзнатият стремеж на тези семейства да наложат начина си на живот за валиден както сред българите, така и сред ромите ги прави много сплотени, амбициозни и твърде чувствителни. Амбициите на родителите да се успее на всяка цена рано се предават и на децата им. В детската градина, и особено в училище, те са добре организирани, амбициозни, преуспяващи, но много лесно раними. Модерните семейства в България обаче не са повече от 10-15% от цялата ромска общност.

Третата, все по-нарастваща част от ромските деца, се раждат, отглеждат и възпитават в условията на маргинализирания тип ромски семейства, в които вече все по-често наблюдавано явление е изпадането на отделни негови членове в аномия.

Понятието „маргинал“ произлиза от английското „marginal“, което ще рече „страничен, краен, който е на ръба, пределен, периферен, който води крайно бедно съществуване“ (Атанасова 1997:13). Гладът, мизерията и духовната нищета са ежедневните съпътници на маргинализираните роми.

Явлението „аномия“ при ромите е описано за първи път у нас още в началото на 90-те години на XX век и е свързано със „загуба на собствената култура, на собствените етнически характеристики и жизнени устои, на чието място не са приети нови“ (Марушиакова 1992:89). В аномия изпадат най-често членове на маргинализирани семейства, които живеят в задните части на махалите, и според Е. Марушиакова тя е „...резултат от нечовешките жилищни условия в махалите, съчетани с насилствено налагана политика на асимилация – чрез нееднократно сменяне на имената (през 50-те, 60-те и 70-те години), забравяне на редица обичаи, превръщането на думата „циганин“ в обига“ (Марушиакова 1992:89-90).

Маргинализираните и особено изпадналите в аномия роми не могат да осъзнаят, че идват на този свят с равни права и задължения с тези на останалите хора. Основният проблем, свързан с изоставянето на ценностите на собствената култура, без да се възприемат на тяхно място други, е съпътстван и от редица други проблеми, като:

- » липса на член от семейството;
- » неразбирателство и раздалеченост между поколенията;
- » липса на доходи в семейството и изпадане в зависимост от програмите за социално подпомагане;
- » ниска грамотност или липса на такава и т.н.

Семействата от тази група при ромите значително се отличават от традиционния и особено от модерния тип ромски семейства. В тях лесно могат да се открият типичните проблеми, до които доведе преходът към демокрация – безработица, алкохолизъм, проституция, дишане на лепило като вид наркомания, дребни кражби, скитничество, просия, събиране на храна по кофите за боклук, липса на интерес към образованието като духовна ценност. От първостепенно значение при маргинализираните роми е физическото оцеляване. Те не си поставят възвишени и трудни за изпълнение цели. Домовете им (ако изобщо имат такива) са малки къшурки (често колибки, сковани от подръчни материали) с по една-две стаи, в които съжителстват няколко поколения роднини. Почти винаги грамада от боклуци е затрупала пространствата между тях. Това е картината на големите ромски квартали и особено загните им части, където нормално явление е липсата на каквато и да е инфраструктура. Нещо повече – значителна част от тези квартали в България липсват в градските планове, което прави живущите в тях роми „ничи хора“.

Ромските семейства от този тип са най-многолюдни. Популярно е схващането, че „...възпроизводството на значителна част от децата става на възможно най-ниско социално равнище. Защото по-високата раждаемост се осъществява в социални среди с относително по-ниско културно, квалификационно и образователно равнище“ (Титаренко 1987:214-215).

Нормално е в тези семейства децата да са свидетели или обект на физически тормоз и родителска агресия. За съжаление и това е част от тяхното ежедневие, което по-късно слага траен отпечатък върху психическото им здраве. В училище обикновено попадат само незначителна част от децата, принадлежащи към този тип семейства. Най-често причината за посещение на училище е предлаганата от амбициозни училищни ръководства безплатна храна, а в последно време и заради законоуредената връзка между посещаемостта на учебни занимания на децата и редовното получаване на социални помощи от техните родители. Нормално явление сред тези роми е да не се отрежда полагащото се място на училището в живота на децата им. На него се гледа често с безразличие, неразбиране, досада, та дори и омраза.

Учителите, които работят с такива деца, знаят много добре колко трудна и болезнена, често и неосъществима, е тяхната вторична социализация и адаптация към училищния живот. Именно това са ромските деца, които много бързо изостават и отпадат.

Разбира се, писани рецепти, които да се препоръчат на учителите и възпитателите за работата им с ромските деца и семейства от различните типове, няма. Едва ли някой би се наел да дава такива рецепти, но все пак със сигурност може да се твърди, че работата с ромските деца и техните семейства има своите решения.

Към традиционните ромски семейства учителят трябва да подхож-

да с много такт и уважение. Тези семейства могат да се спечелят лесно и трайно за образователния процес, ако учителите успеят без театралничене и натрапване да вникнат в същността на ромската душевност, да покажат почит и уважение към:

- » семейно-родовите традиции, празници, обичаи, семейния занаят;
- » носителя на безспорния авторитет в един такъв голям ромски род;
- » сплотеността и взаимопомощта, която си оказват членовете на тези семейства;
- » вътрешната уредба и обзавеждането на домовете им.

Работата с маргинализираните семейства е най-сложна и трудна. Обикновено с тези семейства с променлив успех работят учители, които умеят да съчувстват, съпреживяват и да вникват умело в проблемите им. С особено уважение и почит сред тях се ползват учителите, които без страх от паразити, без отвращение и пренебрежение влизат в задната част на ромската махала, добронамерено и доброжелателно посещават къщичките на родителите от такъв тип семейства. Това сближава двете страни и заглътва ромското семейство на добрината и човечината да отвръща с добро, на разбирането – с разбиране. Най-малкото чувство за пренебрежение, неуважение и отвращение се долавя много бързо от твърде чувствителните роми и това води до необратимо съпротивление и безразличие към личността на учителя и неговото дело.

Относително най-лека е работата с модерните семейства и техните деца. Най-често родителите от този тип семейства сами търсят контакти с училището. При работа с тях трябва да се подхожда с особено внимание по отношение на някои дребни за учителите, но не и за крайно чувствителните родители забележки – например по отношение грешки в устната реч на децата им, за начина им на обличане и т.н. Подценяването на вниманието и загрижеността от страна на учителите към ромските деца от модерните семейства също може да им изиграе лоша шега. И най-малката нетактичност от страна на учителите може да се окаже непреодолима преграда в по-нататъшната им работа с тези семейства.

Остават открити за изследване и по-сериозен анализ при трите типа на ромски семейства:

- » причините и начините за преминаване от един тип в друг;
- » семейната педагогика и ценностната система, която служи за модел при отглеждането и възпитанието на малките ромчета;
- » възпитанието в дух на семейно-родови традиции и т.н.

Тепърва ще се търсят отговорите и на редица въпроси, свързани с влиянието на ромските духовни и материално-битови ценности, ценностна система, семейно възпитание, морални норми, общуването между отделни индивиди от различните групи, както и контактите между по-малки и по-големи общности в процеса на формирането на социалните характеристики на учениците ромчета при тяхната социализация. От голямо значение за нашето изследване са два принципни въпроса, чиито отговори ще търсим, а именно:

- » защо достиженията на ромските духовни и материално-битови ценности в сегрегирани квартали не са достатъчни за адекватната

- адаптация на малките ромчета към социалната среда и
- » защо сегрегираното училище, като специфична социална система със социализиращи функции в ромските квартали, не изпълнява пълноценно своята роля и не стана част от духовния живот и първостепенна ценност за всички роми в тези квартали.

1.1.4. Сегрегация на ромските квартали в България

*Уседналото от векове
ромско население
(наречено от
османлиите „йерлии“)
предпочитало
местата до главен
път и течаща вода*

Процесите на изолация и гетоизация на ромите в наши дни имат многовековна история и са следствие от традиционната политика на Османската империя за несмесване на мюсюлмани с немюсюлмани и особено на османските турци с другото население. Тази политика е била особено силна по време на Възраждането. Така по това време в по-големите селища на поробените български земи са се оформяли махалите на българи, турци, роми, българо-мохамедани в Родопите, евреи, арменци и др. Твърдението на М. Радева, че ромите създавали свои махали задължително в покрайнините на градовете и селата (Радева 1997:7), е твърде едностранно и се отнася само за незначителна част от общността – чергарстващата. В покрайнините наистина отсядали, но незначителни по брой номадски групи от роми, които в по-топлите месеци от годината прекарвали на път. Уседналото от векове ромско население (наречено от османлиите „йерлии“) предпочитало местата до главен път и течаща вода. Тези поселища в по-късно време най-често се оказвали централните за новоформираните населени места. Могат да се цитират многобройни примери в подкрепа на тази теза и нещо повече – точно след Освобождението местните управи в редица населени места из България изселвали ромите от централните части и принудително ги заселвали в покрайнините, намирайки някаква формална причина за това. Под различни форми това изселване продължило до рухването на тоталитарната система у нас в края на осемдесетте години на XX век. Така открай време ромската част от жителите на едно населено място се е издълбавала извън селищната регулация и се обричала на нисък стандарт за битуване.

Процесът на заселване на номадската част от ромите продължил чак до 1958 г., когато правителството със свое постановление слага край на чергарстването при тях.

С. Чавдарова-Костова, разглеждайки взаимодействието между модерна култура, от една страна, и култури от традиционен тип, каквито за нея са ромската и ислямската – от друга, поставя фундаменталния въпрос: Доколко зачитането на културната идентичност на Другия предполага толериране проявленията на традиционните нрави в едно модерно общество? Не би ли било „доша услуга“ спрямо хората от малцинствата, ако те – в името на културността – биват държани на дистанция от съвременните цивилизационни процеси? (Чавдарова-Костова 2001:33) И сама намира отговора. „Не е задължително уважението към културната идентичност на Другия, в случай че тя е с традиционен характер, да се изразява в „консервирането“ на тази самобитност и изолирането ѝ от модерните културни процеси. Това, което не бива да се прави, е насилственото ѝ заместване с друга културна идентичност – в името на модернизацията“ (Чавдарова-Костова 2001:33). Сегрегацията на ромите по обо-

собени квартали определено подпомага процеса на „консервиране“ на самобитността и изолацията им от модерните културни процеси. Насилственото ѝ заместване с друга културна идентичност по време на народната власт обаче доведе до още по-голямо самозатваряне на ромската общност като цяло и едновременно с това стана сериозна причина за засилване процесите на маргинализация и аномия в общността.

С. Чавдарова-Костова е за „отварянето“ на модерността спрямо традиционните културни нагласи. Придържането към принципите на диалога в случая би означавало отправяне на адекватни „послания“ към човека на традиционната култура, което пък на свой ред предпоставя познаване на неговата смислова Вселена, на „шифъра“, чрез който може да се общува с него не само формално (Чавдарова-Костова 2001:34). За многобройното ромско население у нас, което живее изолирано в обособени квартали, би било най-добре, ако отварянето на модерността спрямо неговите традиционни културни нагласи минава организирано през смесеното училище, където малките ромчета могат изцяло да се потопят в лоното на другата, модерната култура и едновременно с това организирано се работи върху опазването и развитието на собствената им културна идентичност.

В контекста на нашето изследване сигурно си струва да отделим още малко място, за да отговорим на въпроса защо ромите йерлици, които сами са скъсвали с номадстването още с идването си на Балканите, са предпочитали да усядат и образуват първите си поселища в близост до главен път и до течаща вода. Главният път е бил сигурен белег за това, че ако те почувстват някаква реална пряка или косвена заплаха, той ще им осигури леко и безпрепятствено придвижване и максимално отдалечаване от източника на заплаха по всяко време на денонощието. Инстинктът за самосъхранение е бил чест спътник за ромите йерлици поради недоброжелателното отношение на отседналото местно население. А течащата вода за тях, от една страна, осигурявала физическото им оцеляване и задоволявала битовите им нужди, но от друга – тя трябвало да им напомня за онези големи реки в старата им прародина – Северозападна Индия (Пенджаб – Петоречие), с които са свързани техните стари традиции, празници и обичаи. Споменът за тях по това време вероятно е бил все още много силен.

В наше време ромите в Средна и особено в Северозападна България са най-добре вписани в българското общество. Немалка част от тях обаче са безвъзвратно асимилирани от околното българско (Врачанска, Монтанска и Видинска област) или турско (Плевенска и Великотърновска област) население. От техните среди е и най-многолюдната ромска интелигенция. Лом е най-проблемният град в тази част на България с четирите си многохилядни махали. Лом и Видин са единствените етнически смесени градове тук с обособени училища в ромските квартали.

Много по-сериозни са образователните проблеми на ромското население в Южна България и особено в Сливен, Пловдив, Пазарджик, Стара Загора, Бургас, Кърджали, Ямбол, София, както и в редица по-малки градове като Нова Загора, Казанлък, Пещера, Септември, Ракитово, Велинград, Ихтиман и други. Всички те имат по едно или по няколко училища, в които се учат само ромски деца.

1.1.5. Сегрегацията на ромите в обособените квартали и социализацията на децата в тях

През последните години се утвърждава тезата за човека като единна, сложна и динамична система, в която не би могло да се търси доминантата в природната или в социалната му същност. Те се развиват съобразно общите за човека закономерности независимо от своята относителна независимост и самостоятелност. Уникалността на човека е преди всичко в проявите му на социално същество, създадено в процеса на общуване със себеподобните и произтичащите от това особености – мислене, труд, култура, морал, ценности и т.н. Френският социолог Е. Дюркем твърди, че това, което разграничава човека от животното, е съвкупността от интелектуални и морални блага, които се наричат цивилизация (Дюркем 1990:55). Тези закономерности са напълно валидни и за ромите като част от съвременната човешка цивилизация. Ромското семейство, ромската махала и ромското училище са трите основни социализиращи фактора на учениците от ромски произход, които се раждат, растат и възпитават в условията на сегрегирания квартал.

Г. Василев определя социализацията като форма за цивилизовано приспособяване на индивида към ценностите на социалната култура с помощта на механизмите на подражанието, възпитанието (обучението) и мотивацията. В края на краищата социализацията не е нищо друго освен исторически натрупан социален опит и способност на индивида да усвои и използва това неоценимо богатство, за да може успешно да се въгради в системата на социалните отношения и да участва в организираниите и неорганизираните форми на групов живот (Василев 1994:90). Авторът определя две направления в развитието на личността, които взаимно се обуславят: идентификация и самоопределение (отчуждение). В онтогенезиса водещо и първопричина за развитието е готовността на индивида (малкото дете) да се идентифицира с други хора, с близко обкръжение. Симптомите на отчуждението (самоопределянето) се появяват в училищна възраст, най-ярко в пубертета и половото съзряване. Всички конкретни форми на двете основни направления в развитието на човешката личност се проявяват и утвърждават като начин на поведение в конкретни социални ситуации и в определени видове дейност.

Според Д. Цветков семейството оказва най-силно влияние в решаващия период на социалното формиране на подрастващите до 13-14-годишна възраст. То е първият кръг на социалното общуване. Точно в него до 13-14 г. възраст става формирането в общи линии на идентитета. То е несравнимо и по емоционалната си наситеност. Общуването в семейството оставя трайни следи върху социалното поведение на неговите подрастващи членове. И пак в него до 6-7 год. възраст се формират нагласи като доверие и недоверие, активност и пасивност, чувство за малоценност или чувство за пригодност, толерантност или агресивност (Цветков 1996:72).

За М. Андреев семейството е първата социална единица (или общност), с която новороденото дете има продължителен контакт и сред която се развиват форми на социално поведение. В семейството става ранната социализация на подрастващите. През това време статусът

Общуването в семейството оставя трайни следи върху социалното поведение на неговите подрастващи членове

на семейството става статус на детето. То оказва силно влияние върху цялостната съдба на детето, върху възможните перспективи, които могат да се разкрият пред него (Андреев 1988:97).

Особен интерес за нашето изследване представлява концепцията на П. Бъргър и Т. Лукман, която се опира на идеята за „разбиране на другия“ на Вебер и Шютц и на Мийдовата теория за социализацията. Те не само определят мястото, функциите и значението на първичната и вторичната социализация на децата, но откриват и връзката и влиянието, което си оказват помежду си. „Очевидно е, че първичната социализация е най-важна за индивида и че базисната структура на всяка вторична социализация трябва да наподобява структурата на първичната социализация“ (Бъргър и Лукман, 1996:157).

Вече имахме възможност да определим мястото на децата в ромското семейство според неговия тип и влиянието му като първи кръг на социално общуване в процеса на формиране на първичната социализация на малките ромчета. Определено в това отношение си струва още един път да подчертаем влиянието на цялостния социално-културен облик на големите роднинско-родови общности, които играят ролята на разширено семейство при традиционния тип семейства върху децата. В рамките на разширеното семейство малкото ромче се сблъсква със „значимите други“, отговорни за неговата социализация. А. Пашова с право запита кои са за ромското дете „значимите други“, след като то не расте в нуклеарно, а в разширено семейство; какви особености в социализацията на децата поражда този семеен модел; какво се случва, когато поради самата организация на всекидневие на детето от най-ранна възраст има много повече модели за идентификация; не го ли прави това по-гъвкаво и динамично при избора на модел или при смяната му и т.н. (Пашова 59 : 2003). Очевидно е, че само бъдещи изследвания ще дадат пълния отговор на тези въпроси.

Първичната социализация на ромското дете, особено при тези от традиционния тип семейства, е свързана и с формирането на етническият му идентитет. Съжителствайки в разширеното семейство с роднини от няколко поколения, всички по-големи от него влияят в тази насока. Най-силна е ролята на най-възрастните, които чрез разкази, приказки, песни, спомени и т.н. го връщат в историята на минали поколения и особено в миналото на рода, към който принадлежат.

В процеса на първичната социализация в разширеното семейство се формира „близкият свят“ за ромското дете – светът на неговите родители, баби и дядовци, братя и сестри, роднини и близки. В този свят ромчето се чувства най-добре защитено и едновременно с това значимо със своето място в него.

Другият голям социализиращ фактор, формиращ социалното поведение на децата, е самата ромска махала (квартал). В нея откриваме няколко социализиращи общности. На първо място – общността на ромите, принадлежащи към една или друга група и подгрупа. На второ място – по-големите или по-малките роднинско-родови общности. Едновременно с това в последните години в махалата откриваме още една общност, която влияе върху социалното поведение на децата – на членуващите към различните религиозни общности. Особено място в това отноше-

ние трябва да се даде на общността на принадлежащите към различните християнски църкви – божия църква, петдесетници, адвентисти и други. Върху формирането на децата все още, макар и не толкова силно както в миналото, има професионалната общност на ромите занаятчии.

Според Д. Цветков всяка общност има свой начин на живот, изразен в традиции, обичаи, бит, ритуали, възприети нравствени норми, социални претенции. Под въздействие на начина на живот, на изискванията и на очакванията на общността се формира така наречената базова личност. Базовата личност е носител на типичните черти на всеки и на всички от общността и колкото една общност е по-сплотена, толкова по-успешно се възпроизвежда в поведението на подрастващите. Колкото е по-отворена към другите общности (култури, вярвания), толкова по-несигурно е собственото възпроизвеждане (Цветков, 1996:71).

В ромските махали етническата общност като цяло, съставена от роми от една или повече ромски групи и подгрупи, е сравнително по-отворена към другите неромски общности извън ромската махала в сравнение с по-малките родове и религиозни общности вътре в нея. Почти навсякъде лесно може да се забележи, че отделните ромски групи (йерлии, кардараши и рудари) и техните подразделения по места са по-отворени и по-податливи на културното влияние на общността на мнозинството, стига това да не е заплаха за идентитета и съществуването им, отколкото между себе си поради сложна система на сложилите се във времето взаимоотношения, стигащи до непоносимост. Тази отвореност към културата на мнозинството или съседното неромско население, от една страна, води до несигурност в собственото възпроизвеждане на социално поведение, но, от друга, то е условие за ограничаване на възможния социален егоцентризъм, за толерантно отношение към другите и за равновесие между духовните и нравствените ориентации на различни общества. Най-податливи към външно влияние са тези ромски групи, които ясно осъзнават своя стремеж да живеят като нормални български граждани и чрез отварянето си към общността на мнозинството попълват социално-културния си дефицит за оцеляване и съществуване в неговата социалната среда. Етническата разнорупова общност на ромите по обособените махали се затваря твърде силно само в моменти, когато почувства директна или индиректна заплаха за оцеляването си или на отделни членове от нея независимо към коя група принадлежат. През вековете, а и в наше време на различните роми, населяващи обособените махали, често им се налага да се затварят като етническа общност.

Сравнително най-организираното затваряне спрямо влиянието на външните за ромите общности може да се наблюдава в роднинското пространство на всеки голям и влиятелен ромски род. Принадлежността не към ромския етнос изобщо, а точно към един многолоден и влиятелен род в ромската махала се издига в култ от неговите членове. Затваряне на идентитета на общността на това ниво е основната предпоставка за оцеляване в процеса на филогенезиса. Това е и основната причина традиционното семейство да се разглежда в лоното на рода. Едни спрямо други ромските родове са отворени право пропорционално на своя социален ста-

*През вековете,
а и в наше време
на различните роми,
населяващи
обособените махали,
често им се налага
да се затварят като
етническа общност*

тус, численост и престиж в общността.

Влиянието на религиозните общности за формиране на социалното поведение върху подрастващото поколение е в пряка зависимост от принадлежността към определена религия. В това отношение най-голямо внимание заслужава да се отдели на религиозните общности на новите християнски църкви, които навлязоха у нас след 1989 година. Точно в лоното на тази общностна принадлежност се формират такива специфични и силни черти, че спокойно може да се твърди за „белязване“ на индивида от общността.

В по-далечното минало влиянието на общността на занаятчиите до такава степен е формирало социалното поведение, че наименованията на различните ромски групи и подгрупи и до днес са на базата на традиционния занаят. В наше време обаче по различни причини това влияние е сведено до минимум.

Нормална практика у нас е сегрегираниите ромски квартали да са извън градската регулация, а огромната част от живеещите в тях роми да са лишени от елементарни условия за живот. Внимателните наблюдения върху всеки един обособен такъв квартал показват, че той има две страни – лицева и задна. В лицевата част на квартала обикновено жилищата са прилични, улиците често асфалтирани. По правило лицевата част е на границата между българското и ромското жилищно пространство от едно населено място. Населена е предимно от роми, принадлежащи към традиционния тип семейства и в много редки случаи и от единични модерни семейства. Задната част на обособения ромски квартал има съвсем друго лице. Ежедневният бит на жителите му е свързан с липсата на елементарни условия за живот – улици с асфалтово покритие, течаща вода, канализация за отпадните води, а често и електрически ток. Огромната част от жилищата са приспособени за тази цел временни постройки, в които живеенето е свързано с крайна мизерия и безкрайни лишения.

Както всички деца, така и ромските, след като проходим и проговоряме, излизат на улицата, която също има своята голяма роля за формирането на младия човек. Ежедневието в големите обособени ромски махали е свързано с кал, прах и купина смет, които постоянно съпътстват игрите на ромчетата. Улицата в тях е суров и в повечето случаи лош учител за тези деца, защото това, което в негативен план не се научава в семейството, децата го научават на улицата и навиците от нея остават да тежат за цял живот. Малките ромчета от махалата са принудени да се адаптират и оцеляват точно към този тип социална среда.

За Е. Фром (Фром 1993) социализацията се извършва в социална среда, която е създадена от и се развива от своя обект – човека. Според него характерът на членовете на всяко общество се оформя от нормите, чрез които то функционира. В индустриалните общества тези норми са свързани с желанието да се притежава собственост. При ромите в сегрегираниите махали собствеността най-често се изразява в ограниченото и относително притежаване на дом, лични вещи и др. Почти е немислимо владенето на собственост под формата на капитал като средство за производство. Според Фром „притежаването“ на собствената личност, с която разполага всеки, определя и индивидуализма.

Наименованията на различните ромски групи и подгрупи и до днес са на базата на традиционния занаят

Ромът, роден и живеещ във фрустриращата обстановка на ромското гето, никога не може да се освободи от социалните ограничения и да положи нормални грижи за собствената си личност. Той има представа за себе си като за непълноценен човек и носи в себе си като белег негативния образ на другите – неромите за него.

Обществото е в състояние да подготви личността да действа така, както е необходимо за него.

Дейвид Ризман е убеден, „...че няма общество, в което да не се формира определена доза на конформизъм у детето, което по-късно или да се развива в тази посока, или да фрустрира“ (Социология на личността, 1990:269). Казано с други думи, ромът, който е жертва на социализиращите фактори на гетото, не е свободен човек и никога не може да бъде такъв. В този смисъл това твърдение с пълна сила важи за маргинализиращия и особено за аномияния ром.

В ромската махала детето остава все още в лоното на „своя свят“, научава се да изпълнява редица роли, чрез които да се адаптира и оцелява в него. Според американския социолог Толкът Парсънз, въпреки че социализацията продължава цял живот, главните ценностно-ориентироващи модели се създават в процеса на обучение в училище и в някои отношения остават най-трайни (Парсънз 1990). Ето защо учебно-възпитателната работа с ромските деца в учебните заведения е от изключителна важност за тях. В сравнение с първичната социализация в семейството училището е „изкуствена“ институционална реалност, чрез която тече значителна част от вторичната социализация на малките ромчета. Влизайки в него, те временно напускат своя „близък свят“ и се потапят в „чуждия свят“, който за децата от сегрегирани квартали е натоварен негативно. Едновременно с това огромната част от тези деца пристъпват училищния праг с редица дефицити, необходими за нормална училищна работа, които са следствие от процеса на социализиране в кръга на значимите близки в сегрегирания ромска общност, като:

1. Дефицит от основни социални умения и езикова бариера при постъпване в първи клас. Огромната част от ромските деца растат от гледна точка на европейската цивилизация в духовно ограничена семейна среда, която не може да им даде необходимите впечатления, да развие техните представи и подбуди, тяхното въображение за света такъв, какъвто го вижда и чувства европейецът. Навици за умствен труд у децата се създават от семейството, детската градина, подготвителния клас до постъпване в училище. За съжаление в наше време са малко ромските семейства у нас (само модерните и част от традиционните), които обръщат сериозно внимание на децата си за това. Изискването да се плащат високи такси за целодневна детска градина доведе до масов отлив на ромски деца. Практиката показва, че в училище най-добре се справят тези ромчета, които са били в детска градина заедно със свои връстничета българчета. Работата в подготвителния клас само частично може да компенсира пропуснатото в целодневна детска градина и не създава условия за равен старт за учениците от ромски произход в сравнение с останалите им връстници. В края на краищата дефицитът от основни социални умения лишава ромските деца от пълноценно участие в образователния процес.

Незнаенето или недобро владеене на български език от ромските деца при постъпване в училище е твърде сериозен проблем и съвсем не е

за подценяване. До постъпването си в училище в семействата на тези деца се е използвал почти изцяло майчиният им език за комуникация. Много малка, почти незначителна част от тях са посещавали детска градина. Задачата на началните учители на ромските деца се усложнява многократно. Заедно с усвояването на учебното съдържание малките ромчета трябва да се учат и на български език.

Съвременните наши и особено световни постижения на лингвистиката, социолингвистиката, психолингвистиката и други сходни науки, които третираат проблемите на билингвизма и ранното овладяване на втори език, подпомагат по-бързото справяне с този проблем в училище. Тези постижения обаче са твърде далеч от нашата училищна практика. Също така не трябва да се забравя, че няма по-добър учител на ромските деца при усвояването на българския език от техните връстници – българските деца, когато са потопени изцяло в нормална, непринудена детска обстановка на игра и учене. В сегрегирани ромски училища обаче няма български деца.

2. Липса на положителни цели, мотиви и интереси у учениците ромчета от маргинализираната част на гетото, свързани с училището. Какви положителни цели, мотиви и интереси може да създаде училището у децата от маргинализираните и особено аномираните общности в гетото, когато тези деца растат и живеят при условия, при които в семействата им често се гласува системно, всички са впримчени в нечовешкото усилие на физическото оцеляване, в една стая съжителстват няколко поколения роднини, в ежедневието бит често липсват дори ток и вода. Трябва ли тогава да ни учудва фактът, че изследователите, идващи отвън, реагира с думите: „Влизайки от махала в махала, ние губехме усещането, че сме в България, че сме в Европа...“ (Томова 1995:56)

3. Липса на опит от ранния контакт с интеркултурна, многоетническа среда. Докато съществува етническата сегрегация, опитът от този контакт ще липсва както на ромското, така и на българското дете. Сегрегацията не позволява на тези деца да придобият умения за адаптиране към интеркултурна, многоетническа среда, независимо от качеството на образованието, което всяка от двете групи получава.

На практика ромските деца, вместо да се записват при техните връстници българчета, попадат в кварталната детска градина или направо в ромското училище. Практиката отдавна е доказала ниските резултати на обучението в тях. Голяма част от учениците отпадат преждевременно, преди да навършат 16 години, или завършват основно образование без да са конкурентоспособни с придобитите знания и умения, липсва им смелост, самочувствие и увереност в собствените сили. Малцина са тези, които успяват да се откъснат от средата си и успешно да се учат в средните и висшите учебни заведения на страната. Житейските примери дават основание да се твърди, че това са ромски деца, които имат щастието да се учат между българчета, а семействата им да не живеят сред компактна ромска среда.

Така затворени в микросредата си, ромчетата остават в плен на консерватизма на своята общност от сегрегирания квартал, а в обособеното училище те са лишени от възможността да усвоят пълноценно друг, по-прогресивен социално-културен опит. Подрастващите при те-

Незнаенето или недоброто владение на български език от ромските деца при постъпване в училище е твърде сериозен проблем

зи условия ромски деца се обричат на безперспективност. А непълноценната им социализация води до социална непълноценност на възрастово зрелия ром, която се изразява чрез изостаналост в личностното развитие и културна и духовна бедност.

Един от важните въпроси е до каква степен училищната сегрегация възпроизвежда и дори усилва ефекта от битовата и жилищната сегрегация. Едва ли може да има съмнение, че тези явления са свързани. Общоразпространената практика да се избират училища по местожиене допълнително се подсилва от икономически фактори като невъзможността за покриване на разходите за транспорт и допълнителното време, което родителите на по-малките ученици изразходват, за да водят децата си на училище. Тази схема за избор на училище допълнително се усилва и от политиката на повечето училища. Дори при условията на свиване на училищната мрежа и намаляване на общия брой на учениците училищните ръководства продължават настойчиво да се придържат към практиката за набиране на ученици от района на училището.

Училищата щяха да постигнат много по-високо равнище на интеграция, ако не подбираха учениците си по модела на жилищната етническа сегрегация. Необходима ни е стратегия, която би отблъснала училището от местожиенето и разкъсала порочния кръг ромско семейство – ромска махала – ромско училище.

1.1.6. Анализ на литературата по проблема

Непосредствено с демократичните преобразувания на нашето общество от 1989 г. се появиха редица публикации, посветени на образованието на ромските деца и ромите изобщо.

За първи път проблемът с наличието на обособени училища само за ромски деца публично е представен още в началото на демократичния преход от представители на самата ромска общност. На официална среща, проведена на 9.10.1990 г. в Министерството на образованието и науката, ръководители на Демократичен съюз „Рома“ подлагат на остра критика качеството на образованието в „циганските“ училища със засилено трудово обучение, които са 35 в цялата страна. Те не приемат доводите на присъстващите директори, както и на някои ромски родители, че трябва да има такива специализирани училища, че „децата по-добре ще се реализират в работническия колектив“. „Засиленото трудово обучение поставя тези деца в неравностойно, неконкурентно положение“, отбелязва лидерът на организацията Мануш Романов. В потвърждение на тази оценка един от директорите посочва, че „от 100-120 ученици, завършили осми клас, едва двайсетина постъпват в СПТУ, а завършват само дваматрима“.

В научната литература още през 1992 г. етнологът Елена Марушиакова извежда проблема с „обособените цигански училища“. Посочвайки основните проблеми в образованието на ромските деца, тя отбелязва: „Голяма част от проблемите обаче се основават на недостатъците на образователната система, нивото на училищата, които посещават циганските деца, липсата на адекватно отношение спрямо специалните им нужди и проблеми. Етническата дискриминация е част от общата картина. В тази връзка циганските семейства, с които сме разговаряли по време на теренните проучвания, подчертават съществуването на обособени цигански училища – особено на тези със засилено трудово обучение“.

ние още от основното училище, които ограничават възможностите на децата за обучение от много ранна възраст“ (Марушиакова 1992:92). Маркар и да се ограничава само върху основните училища със засилено трудово обучение (ОУЗТО), това изследване поставя на дневен ред пагубната роля на образователната и училищната сегрегация на ромските деца в обособените ромски квартали. „На много места, където има специализирани „цигански училища“, родителите, особено от задните части на махалите, изказват мнение, че от такива училища изобщо няма нужда, по-добре било децата изобщо да не се учат“ (Марушиакова 1992:92).

За първи път обаче едва през 1995 г. в изследването си „Циганите в преходния период“ И. Томова хвърля по-цялостна светлина върху ситуацията с образованието на ромите у нас. На базата на това изследване беше издадена книга с едноименно заглавие, в която се появиха редица обективни данни и техният анализ върху етническата идентичност на ромите, демографската им характеристика, брак и семейство, хранене и здраве, жилищни и битови условия, икономическото им положение, отнoшението към тях в преходния период, както и проблемите около образованието им. За първи път науката за ромите в България се обогати с данни, които се оказаха в повечето случаи фундаментални.

И. Томова е посветила цяла глава от книгата си на образованието на ромите у нас. В началото тя прави кратка обективна ретроспекция за развитието му в миналото и преди всичко за времето от 1946 до 1989 година. В нея се разкрива, че до 1946 г. 81% от ромското население у нас е било неграмотно и последвалите усилия на държавата за ликвидиране на неграмотността през 50-те и 60-те години на XX век не дали желания резултат. И. Томова обаче не навлиза по-дълбоко в причините за „тихата съпротива на ромската общност“ (Томова 1995:57) срещу образователната система от това време. Точно в този период държавата, вместо да интегрира ромчетата между българските им връстници, започва да строи училища по ромските квартали на по-големите градове и да въвежда програмите за засилено трудово обучение. Така от това време системата на народната просвета унаследява един от най-тежките си проблеми – образователната и училищната сегрегация на ромските деца, която е етническа по своята същност.

Промените в образователната система след 1989 година насам и особено премахването на социалните придобивки, според авторката на изследването, най-отрицателно се отразяват върху ромските деца. Дори и издаването на справедливата по своята същност Наредба на МОН за преустройство на училищата със засилено трудово обучение в основни общообразователни училища със стандартна програма от 1992 г. също се отразява болезнено върху ромските деца (Томова 1995:58).

Тази наредба в интерес на истината така и не се изпълни навсякъде. Инициативни директори, вместо да преобразуват училищата си в основни общообразователни със стандартна учебна програма, предложиха и МОН им одобри учебни програми, в които засиленото обучение по професия се запази, но едновременно с това се удължи срокът на обучение с още една година (до девети клас), за да се покрият държавните образователни изисквания за стандартната общообразователна учебна програма. На практика агонията на училищата със засиленото трудово обуче-

До 1946 г. 81% от ромското население у нас е било неграмотно

ние за ромски деца продължи и тя е факт и в наши дни. Този тип училища откриваме в Пловдив (кв. „Столипиново“), Самоков, Пазарджик (кв. „Изток“), Стралджа и в други населени места.

Изследването на И. Томова като цяло няма за цел предлагането на модел за осигуряване на равен достъп до качествено образование на ромските деца, нито каквито и да са стъпки в тази насока, но не остава безразлично към основните училища със засилено трудово обучение. Обяснявайки „екстрите“, които предлагат те, авторът справедливо отбелязва, че след завършването на такъв тип учебно заведение много трудно младият човек би могъл да продължи да учи (Томова 1995:58). На основата на това изследване за първи път стават официално достояние такива важни и непознати до този момент фундаментални данни, като:

- » делът на ромчетата в общообразователните училища е 9,7% от всички ученици, в помощните те са 32,1%, в трудововъзпитателните – 21,6%, а в училищата за трудновъзпитаеми деца – 29,0%;
- » по данни от НСИ от 1989 г. насам всяка година от училище отпадат между 26 000-33 000 деца. Основният дял от напусналите и нетръгналите на училище деца са роми;
- » от I до III клас на общообразователните училища ромчетата съставляват 14,7% от всички ученици, от IV до VIII клас – 9,2%, а след VIII клас едва 0,9%;
- » структурата на етническите групи по образование в проценти, включително и ромите;
- » 12% от 3-6 год. ромчета ходят на детска градина;
- » ниското качество на обучението в училищата по ромските махали;
- » невъзможността ромското население да се интегрира успешно поради прогресиращото му маргинализиране и увеличаване на социалните дистанции между него и останалото население;
- » засилване на негативните нагласи спрямо ромите и увеличаване на възможностите за избухване на остри междуетнически конфликти.

През октомври 2000 г. в кв. „Столипиново“, Пловдив, е извършено психологическо изследване на деца от различни етнически общности относно училищната им готовност (*става въпрос за деца, чиито родители се самоопределят като етнически турци и роми*) (Жекова и Георгиев, 2000).

Д. Жекова и А. Георгиев провеждат интересно изследване със 120 деца в предучилищна и началноучилищна възраст – I клас, в сегрегирани учебни заведения на квартала. Целите на това изследване са две: първата – да се установи степенята на училищната готовност на 120 деца от малцинствените общности в квартала, и втората – да се установи наличие или липса на различия в степенята на училищна готовност при деца, подготвящи се с помощта на помощник-възпитател, и деца, подготвящи се без помощник-възпитател. Макар че в изследването не участват деца от мнозинството, то е единственото по рода си и кореспондира индиректно с нашето изследване поради все още дискуссионния характер на дължността помощник на учителя в образователната система и мястото на неговото ситуиране – в сегрегираното учебно заведение или в етнически смесения клас или група.

Авторите на изследването са използвали съкратен вариант на теста за училищна готовност, подходящ за експресна диагностика и стан-

Основният дял от напусналите и нетръгналите на училище деца са роми

гартизиран за българската популация от Софийския университет. Методиката е невербална и освободена от културно влияние, което я прави подходяща за деца от различните културални общности. За експериментална група са приети децата, подготвящи се с помощта на помощник-възпитател – 120 деца, а контролната група е съставена от 25 деца, подготвящи се без помощник-възпитател. Използвани са 5 дни от учебните занимания.

Изводите, които представляват интерес, са следните:

- » в експерименталната група се откроява тенденцията децата по-лесно да разбират зададената инструкция (това има релация със справянето) и по-конкретно да фокусират вниманието си върху изпълняваната задача. В този смисъл се визуира подпомагащата роля на помощник-възпитателя;
- » независимо от относително ниските резултати в степенята на училищна готовност в двете групи може да се подчертае, че този факт не се дължи на проблеми в интелектуалното и личностното развитие на децата. Възможно обяснение е основно нарушената езикова комуникация по информационния вектор деца – педагози.

Препоръките, които отправят изследователите за развиване дейността на помощник-учителя, са в следните направления:

- » активно участие в познавателното стимулиране на децата;
- » подпомагане формирането на езикови умения у тях;
- » да бъде посредник в обучението на децата;
- » да съдейства за изграждане на комфортен психосоциален климат в детската група;
- » да има активна социално-агитираща роля (привличане на децата да посещават детски градини).

Незначително подобрените резултати, които постигат децата от експерименталната група, доказват, че мястото на помощника на учителя в учебно-възпитателната работа в детската градина и в началното училище е твърде спорно. Необходими са експериментални назначения и достатъчно надеждни изследвания, за да се докаже безспорната му необходимост. В тази насока би трябвало да се вземат въпрегвид и обективните обстоятелства, като:

- » трябва ли образователната система да си позволява лукса да назначава помощници на учителя, когато при ситуация на демографски срив трябва да се освободи от излишното учителство;
- » в българското образование никога не е имало длъжност с такава роля, няма извървян път в тази насока и консервативната ни образователна система едва ли ще го припознае като своя.

През 2001 г. програма „Образование“ на фондация „Отворено общество“, София, в сътрудничество с Министерството на образованието и науката (МОН) и Регионалните инспекторати по образование (РИО) проведе свое изследване, за да направи справочник на „ромските“ училища в България, и положи началото на създаване на колкото се може по-истинска база от данни за тях. С ръководството на това изследване се зае Димитър Денков и след обобщаване на резултатите се издаде брошура със заглавие „Ромските училища“ (Денков 2001). В изследването се прави опит да се даде определение за реалността, наречена „ромско училище“. Това са училищата, в които:

- » между 50 и 100% от децата са роми;
- » физически и умствено здрави ромски деца учат по програми за и сред умствено изостанали и инвалидизирани;
- » на повечето места момичетата престояват до 12, а момчетата до 14-годишна възраст;
- » не е чудно ученик в IV клас да не може да чете и да пише;
- » най-любимите часове са по пеене и физкултура, едва ли не като генетично заложени при ромите;
- » няма компютри, кабинетци, лаборатории, физкултурни салони и т.н., но има състав за песни и танци, а също така безплатни за децата кифли и банички, купени от някоя неправителствена организация с хитроумната цел да се задържат децата на училище;
- » за влизане в езиково или специално училище след 7-и и 8-и клас се вълнуват 0,3% от учениците;
- » на родителските срещи присъстват повече учители от родители-те;
- » бъдещето „у затворо“ и „магистралка“ е по-вероятно от „университет“ и „бачкане“;
- » ремонт не е правен от години;
- » всеотдайни, мисионерско-аскетично настроени учители и т.н.

Според авторите на брошурата: „Единството на образователните изисквания наред с равния достъп до всички съвременни образователни равнища е със сигурност пътят за реална десегрегация. Тя би се постигнала не с механично преместване на деца от ромските училища – често пъти това е напълно изключено, доколкото почти всички 100%-ни ромски училища са в 100%-ни ромски махали и населени места. Реалната десегрегация е възможна единствено при осигуряване на равни възможности както за обучение, така и за преход от едно в друго качествено образователно равнище с характерните за българската образователна система тежки конкурси и дублиращо образование“ (Денков 2001:14). В същинската част на изследването авторите са се стремили да обхванат цялостната картина на ромските училища по области, без да подценяват селата за сметка на гетата в по-големите градове. Обект на проучването станаха и училищата със смесен етнически характер, но с отчетливо ромско присъствие, условно прието в скалите 10-30% и 30-50% от учениците. Прогнозата, че техният брой ще нараства и техните характерни черти ще настъпват все повече там, където ромчетата ще надхвърлят 30%, е напълно логична.

В последните десетина години стремително нарасна броят на чисто ромските селски основни училища

Интерес представляват и данните за емиграцията по политически причини преди 1989 г. и по икономически причини след нея. Така около 1 100 000 български граждани, предимно от български и турски произход, напуснаха страната. Едновременно с това традиционната миграция към по-големите градове е характерна преди всичко за неромското население. Така според авторите на това изследване ромите остават най-неподвижни. „В демографски и образователен аспект това довежда до силна концентрация на ромското население и училища в селата – изтеглянето на българите с деца в училищна възраст към по-големите градове е процес поне с петдесетгодишна давност, но едва в последните десетина години стремително нарасна броят на чисто ромските селски основни

училища“ (Денков 2001:28). Значителна част от ромите получават образованието си точно в тези селски училища. Шансовете им за интеграция и десегрегация обаче са почти нулеви, докато в по-големите градове има съвсем реални такива.

Множеството професионално направени схеми и диаграми подсилват представата за ситуацията в ромските училища.

Изследването на фондация „Отворено общество“ се опитва и в значителна степен успява да идентифицира училищата със значително присъствие на ромски деца из цялата страна и да създаде карти на тяхното разположение по области. Определено то е първото изследване, което издига проблема с ромските селски училища. Едновременно с това обаче, освен да идентифицира познатите ни вече проблеми, то по никакъв начин не се ангажира с препоръчителни модели за извеждане на ромските деца от позиция на изолация. Освен това неизяснен остава и споменатият модел за реална десегрегация, който се схваща по-скоро като повишаване на качеството на учебно-възпитателната работа в сегрегирани училища, отколкото до смесване на ромските деца с българските им връстници.

През 2002 г. изследването на „Отворено общество“ продължи чрез насочване на вниманието върху проучвания на мнението, нагласите, очакванията и предложенията на пряко потърпевшите от добрите и лошите страни на образователната система – учениците и учителите.

През 2001 г. излезе от печат изследователската студия „The roma education resource book“ (McDonald K, J. Kovacs and C. Fenyes, 2001) на Института за образователна политика на фондация „Отворено общество“, Будапеща. Тя е посветена на проблемите в образованието на ромите в страни като Румъния, Унгария, Финландия и България, методи и практики на обучение, език и култура на ромите. Частта, в която се прави проблемен анализ на българската образователна система и обучението на ромите в нея, предлага един от най-сериозните анализи по този проблем до този момент. Авторите му – Д. Танака и К. Макдоналд, са извършили сериозна проучвателна работа по структурата на образователната система в България, нормативната база, свързана с нея, и мястото на ромите в тази система. Те не се задоволяват единствено с посочването на данни и техния анализ, а отиват по-нататък, като систематизират съществуващите нужди с оглед подобряването на образованието на ромите (McDonald K, J. Kovacs and C. Fenyes, 2001:140-146). За такива се определят:

- » липсата на институционализирани двуетични програми;
- » неравни очаквания и липса на схема за оказване на подкрепа през критичните години на преход;
- » квалификация и подготовка за работа с ромски ученици и недостатъчно присъствие на учители от ромски произход;
- » липса на мултикултурна учебна програма и учебници;
- » недостиг на учебници и общообразователни учебни материали в кварталните ромски училища;
- » липса на извънучилищни занимания за ромските ученици и смислено участие на родителите в учебния процес.

Особен интерес за нашето изследване представляват изводите за процеса на десегрегация на ромските училища по квартали, за което ав-

*Учителите трябва да
имат по-широки
познания в сферата
на ромската култура*

торите посочват, че „...трябва да бъде осъществен добре планиран, ясен и контролиран процес на десегрегация. Иначе е трудно да си представим как настоящето положение на ромите в българската образователна система би преминало през някакви значителни промени.

Процесът на десегрегация трябва да включва подготвителни дейности с ромските и неромските ученици и родители, учителите и училищната администрация. Ромските ученици трябва да бъдат приемани в училищата от училищната администрация и родителите от неромски произход. Учителите трябва да имат по-широки познания в сферата на ромската култура, да бъдат по-добре подготвени за работа с ромски ученици и разрешаване на проблеми, свързани с междуетническите взаимоотношения в учебна обстановка. От своя страна, ромските семейства и ученици трябва да бъдат подготвени за взаимодействие с мнозинството и различните институции.

Ако ромските училища се закрият веднага, а ромите и етнически българските училища не са готови за този акт, това би довело до още по-голямо изключване на ромите от образователните институции“ (McDonald K., J. Kovacs and C. Fenyes, 2001:152).

Изследването на Д. Танака и К. Макдоналд впечатлява с многоаспектността си и своята задълбоченост. То издига училищната сегрегация като основен проблем за разрешаване пред българската образователна система. Все пак трябва да отбележим, че и в него преобладават препоръките към българската държава и образователните институции, без те да са подплатени със сериозни анализи и доказателства за проблемите в образованието на ромските деца. Като американски гражданки, добре познавайки недотам успешния опит на САЩ за десегрегация на училищата за черни деца през втората половина на XX век, те съветват българските образователни институции към предпазливост и добре планиран и контролиран процес на десегрегация във времето.

В периода 1.12.2000 – 30.06.2001 г. е проведено качествено изследване на тема „Социална интеграция на младите роми“ (Грекова 2001). То е част от пилотен проект със същото наименование и е направено от М. Грекова в общините Пазарджик и Смолян. В Смолян ромските деца са привлечени и учат в смесени училища, а в Пазарджик в изследването са включени ромчета от две училища. В едното от тях ромските деца са поставени да се учат в напълно сегрегирани паралелки, а в другото са до 30% сред българските си връстници.

Предмет на изследването е социалната интеграция и възможностите за нейното осъществяване в образователните институции и в квалификационни курсове.

Целта на изследването е да направи оценка на ефективността на реализиращите се програми в различните обекти на двете общини от гледна точка на участниците и да открие и анализира основните проблеми, свързани с реализацията на програмите.

Обект на изследването са включените в проекта групи – учители (в т.ч. с директори и зам.-директори на училища, педагогически съветници), деца, български и ромски родители, представители на институции, които имат отношение към него.

Методиката на изследването включва многобройни интервюта с

представители на всички групи участници в проекта, фокус групи с учители, наблюдения, серия от свободни дискусии, разговори, посещения.

Задачи на изследването:

- » проблематизирането на представата за социална интеграция;
- » анализ на всекидневните представи и нагласи за социална интеграция на ромите в групите, които са включени в програмите;
- » оценка на ефективността на различните програми по проекта;
- » да се установи дали и доколко те са спомогнали за по-добрата интеграция на учениците;
- » идентифицирането на основните проблеми в процеса на прилагането на програмата и очертаване на възможните пътища за бъдещото развитие на подобни програми.

Положителни ефекти от проекта:

- » привличането на деца в образователни институции и придобиване на определени навици – по-голям шанс да се справят по-нататък в обучението, т.е. да придобият образование и да се интегрират в училищна среда;
- » постигането на успехи в обучението с част от децата – получават определена образователна степен и имат по-голям шанс да се интегрират в обществото като цяло;
- » част от учителите и родителите участници в проекта започват да проблематизират, т.е. да осъзнават собствените си предразсъдъци, както и сложността на ситуацията и да търсят опции за справянето с този проблем на различни нива: на ниво училище – специфичен подход към ромските деца, изработване на цялостна програма в училище, която да е валидна за всички учители; на ниво община – ангажираност на всички училища и институции с този проблем; на ниво държавна власт – необходимост от разработване на държавна стратегия.

Основни изводи:

- » колкото по-рано детето започва да излиза от махалата, съответно от средата си, толкова по-големи шансове има да се интегрира, в смисъл да се държи като другите деца, да знае колкото тях, да си играе с тях, съответно да го приемат като равен;
- » ефектът от проекта е най-вече по посока на осъзнаването на неговата ограниченост и недостатъчност, в предизвикване, провокиране на мислене на проблемите в тяхната комплексност и търсене на решения.

Негативни ефекти от проекта:

- » проектът не успява да изведе ромите в активна позиция, поради което те продължават за него в категорията на получаване на социални помощи, а не в опциите на полагане на активни усилия. Оттук се затвърждава убеждението „Те са длъжни да ми дават, защото ние сме в по-лоша позиция от тях“;
- » подпомагането на ромските деца в рамките на този проект (чрез безплатни учебни пособия и храна) се разбира от някои учители и родители българи като дискриминация спрямо останалите деца. Това допълнително усилва предразсъдъка „те чакат всичко наготово, мързеливи са и готованци“.

Когато тези две нагласи се „срещнат“ – „вие сте длъжни“ с „те чакат всичко наготово“ – се оказва, че предразсъдъците са се втвърдили и групите остават на различни позиции.

Най-ценното в изследването по този проект може би е, че неговите автори, провокирани от някои въпроси, значими от гледна точка на интеграцията на ромите в образователните институции, се опитват да търсят техните отговори като:

1. Проблемът за привличането на децата в училище и мотивиране на техните родители.

Според авторите на изследването има два възможни подхода за решаване на този проблем:

- » санкциониращият подход – той е залегнал в закона и до известна степен се прилага: за да получат социални помощи, родителите са длъжни да носят бележка от училището, че детето го посещава;
- » стимулиращият подход, който може да бъде реализиран по три начина: чрез морален или чрез материален стимул и чрез морална санкция – най-авторитетният член на ромската общност да поеме грижата да вменява на родителите и да следи дали децата ходят на училище.

2. Въпросът за нивото, с което ромските деца влизат в училище – тук съществуването и посещаването на детска градина и на подготвителна паралелка еднородно се виждат като решение – колкото е по-малко детето и свиква с изискванията, социализационни и образователни, на институцията, толкова по-добре с оглед на бъдещото му развитие.

3. Проблеми, свързани с качеството на образование и съответно с интеграцията: интеграция чрез даване на привилегии за наваксване или интеграция чрез осигуряване на равни условия за включване. В това отношение мнението на изследователския екип е, че първият подход предизвиква по-скоро отрицателна реакция и допълнително обособява и изключва ромчетата. Вторият подход означава усилията да се насочат основно към предучилищните форми на обучение – детски градини и подготвителни паралелки, от една страна; от друга – създаване, обсъждане, прилагане на индивидуален подход при работа с ромските деца.

4. Проблеми, засягащи общуването и интеграцията: запознаване с различните етнически култури или опит за общуване отвъд етническите култури. В това отношение изследователите предлагат освен отварянето и вглеждането в различните култури да се премести акцентът към култура, която обединява децата – т.е. да се търсят универсални герои, да се търси база за общуване отвъд етническите различия.

5. Проблеми, засягащи ефективната реализация на проекта:

- » взаимодействие между институциите: работа „на парче“ или стремеж към обвързване на различните институции и НПО. Определено устойчива практика може да се постигне само с втория подход;
- » необходимост от отваряне на всички общински училища към приемане на ромски деца и за работа с тях – т.е. изработване на общинска стратегия;
- » необходимост от подготовка на учителите за осмисляне на проблема интеграция, в която се включва и разчупване на техните пред-

... усилията да се насочат основно към предучилищните форми на обучение

разсъдъци, очаквания и модели на поведение с децата изобщо и с децата ромци;

- » необходимост от намиране на форми за привличане на родителите – както ромци, така и българи.

В крайна сметка всички тези проблеми, които поставят за обсъждане авторите на това изследване, водят до едно същностно питане: какво е интеграция и как трябва да се мисли и осъществява тя. Отговорът, който авторите предпочитат, е насочен към приучване към самостоятелна изява, а не просто научаване на конкретни знания, които не се знае как ще се използват. От тази позиция стимулирането на творческа изява може да се окаже по-успешно от вкарването в канона на всяка цена. Въвеждането на алтернативни форми на обучение от гледна точка на визуални пособия, разчупване на шаблонните методики за преподаване – това ще изкара и българчетата от техния шаблон.

Макар и да не дава конкретен модел за извеждане на ромските деца от сегрегацията в обособените училища по ромските махали, разглежданото изследване поставя много важни въпроси и търси техните решения в ситуацията на социалната интеграция на ромските и българските ученици едни към други в условията на смесено училище.

Интерес за нашето изследване представляват и резултатите от качествено изследване на причините, обуславящи различните типове отпадане на деца от училище на тема „Социална оценка на достъпа до основно образование в България“ (Илиев и Кабакчиева, 2002). Проектът е финансиран от Световната банка чрез Програма за защита на деца в риск на МТСП. Автори на изследването са И. Илиев и П. Кабакчиева и е проведено чрез свободно дълбинно интервю на 215 представители на инспекторати на образованието на МОН, директори на училища, учители, представители на НПО, местни лидери и представители на местните власти, родители, деца – ходещи и неходещи на училище, през периода 9.01.–24.02.2002 г. в 10 населени места.

Чрез това изследване авторите му се опитват да анализират състоянието на информационната база за прибиране и задържане на подлежащите на задължително основно образование деца. Прави се ясна диференциация между необхванати и отпадащи ученици, посочват се обективните и субективните причини за отпадане от училище.

Особен интерес за нашето изследване представляват изведените стратегии на местно равнище, отнасящи се преди всичко до тези изследвани общини, в които има значителна ромска общност.

Първата мярка, която се прилага почти повсеместно, е изплащането на социалните помощи да става само срещу документ, че децата са ходили на училище. Въпреки че мярката изглежда твърде ефективна, много добре се „хваща“ от интервюиращите едно от най-неприятните следствия от тази мярка – родителите започват да приемат връзката между ходенето на училище и социалните помощи прекалено директно. Така възниква ефектът на двустранната принуда, от учители и община към родители и от родители към учители и община.

Втората мярка е директното стимулиране на родителите чрез поемане на част от разходите на децата за храна и облекло. Тази мярка е сериозен стимул за родителите. Дори за голяма част от тях според ав-

*... в условията на
смесено училище*

торите на изследването представата за „добро училище“ се покрива с раздаването на подобни помощи. Едновременно с това обаче се схваща много добре, че проблемът с подбора на децата, които да получават подобна помощ, е много сериозен. Разделянето на децата на привилегирова- ни и непривилегирова- ни би заложило конфликт между тях, който ще тлее с десетилетия.

Третата наблюдавана мярка е рязко увеличените усилия на учители и общински власти да убедят родителите в нуждата техните деца да се учат. Основната причина е в сериозно намалелия брой потенциални ученици, което се възприема като сериозна заплаха от учители, дирек- тори, кметове и общински власти.

Интерес представляват и предложените заключения и препоръки към изследването, като:

- » проблемът с образованието няма да бъде решен, ако той не се обвър- же с цялостна комплексна стратегия на всички нива за модерниза- ционна интеграция на маргинализираните общности, а не работа по парче;
- » изработване и поддържане на национална информационна система за рисковите групи деца и закрила на основното право на детето – правото на образование;
- » активизиране дейността на т.нар. обществени съвети към общин- ските служби за социално подпомагане.

Илиев–Кабакчиева правят конкретни препоръки за подобряване на качеството на образованието като:

- » да се обърне специално внимание на т.нар. ромски училища, като се дадат средства за подобряване на материалната им база и те да бъдат включвани в различни програми на неправителствени орга- низации, за да се освежи процесът на обучение там;
- » процесът на десегрегация трябва да бъде или дългосрочен и прилаган наистина масово, или може да се окаже доста непродуктивен;
- » подготвителните класове трябва да станат задължителни както за ромите, така и за турските деца;
- » разработване на стратегия за смекчаване на етническите стерео- типичности от българските учители и деца;
- » свиване на училищната мрежа чрез сериозно инвестиране в новоот- криваните средишни училища в средишно село, където използване- то на автобус ще е по-евтино от запазване на училищата.

Предложените резултати от горепосоченото изследване следват вече утвърдената традиция да са очертава рамката на проблема, да се извеждат резултати, които се виждат с просто око, и да се задоволяват с препоръки към отговорните инстанции за подобряване на положение- то. Ако МОН със своите подразделения – РИО в областните центрове заедно с общините, се вслуша в препоръката за обръщане на „специално внимание на т.нар. ромски училища, като се дадат средства за подобря- ване на материалната им база“, то непременно ще се удължи във време- то агонията им, а с това няма да се помогне значително на ромските деца. Такава специализирана помощ МОН трябва да окаже на тези учили- ща, в които ромските деца нямат друга алтернатива за учене, т.е. това училище е единствено в населеното място. Такъв е вече проблемът със

значителен брой селски училища.

През юни 2002 г. по поръчка на Столична община – Дирекция „Образование“, и партньорите от софийските ромски фондации „Романи бахт“ и Проект „Права на човека“, беше проведено социологическо изследване от „Витоша Рисърч“ на тема „Проучване нуждите на деца от ромски произход в предучилищна възраст (3-7 години) в р-н „Красна поляна“, София“ (Романи бахт и Проект „Права на човека“, 2002). Изследването е твърде интересно, защото показва „поглед отвътре“, т.е. отразява мнението на родителите, живеещи в ромския квартал. Прави се опит да се обхванат и представят проблемите цялостно. Това изследване разрушава стереотипите на българското общество за големите многодетни семейства, за негативното отношение на родителите спрямо образованието, за нежеланието на ромското население да се интегрира и т.н.

Социологическото изследване е проведено на територията на кв. „Факултета“ – София, който е известен като един от най-големите ромски обособени квартали в България и е носител на всички типични характеристики на днешното ромско гето. То е интересно не само за хора, включени в процеса на образованието на ромски деца, но и от друга гледна точка – промените, настъпили в психологията на ромското население в България в годините на демокрация.

Заклученията от проучването, представящо мнението на родителите, водят до следните изводи:

- » данните сочат, че младите семейства са с по-малък размер и близо до националната норма, що се касае до броя на децата;
- » противно на съществуващите стереотипи, фактите свидетелстват, че ромските семейства имат високо ниво на интерес към образованието и благосъстоянието на своите деца;
- » доказателството, произтичащо от извадката, предполага, че повече от половината от децата на училищна възраст са билингви и владеят български език;
- » много висок процент от анкетираните родители споделят за желанието на своите деца да комуникират на български език, което е поддронено от страна на потенциално очакваните негативи („предгубедени реакции от белите българи“), което разкрива основното расово разделение между много деца и млади хора;
- » изключителна част от мнозинството от родителите изразяват своето желание за осигуряване на предучилищно образование, което да бъде провеждано в кв. „Факултета“. Разходите по пътуването и опасенията, свързани със сигурността, правят реализирането на такъв вид обучение извън границите на квартала нежелано;
- » основната мотивация за родителите, желаещи техните деца да имат осигурен достъп до детска градина, е разбирането на важността от ограмотяване на български език. Същата мотивация се забелязва и при английския език като допълнителен език. Половината от анкетираните родители желаят техните деца да се обучават и на ромски език;
- » огромната част от родителите с деца, включени в предучилищна форма на обучение, имат слаби връзки с училищата и не са осведомени за това какво става там;

*... на територията
на кв. „Факултета“*

» обезпокоителен процент (25%) от родителите с деца, включени в предучилищна форма на обучение, чувстват, че към техните деца има „негативно отношение“ както от страна на неромските деца, така и от страна на възрастните, които са около тях.

В контекста на нашето изследване обаче резултатите от проучването в частта за родителите показва, че възможността за достъп до предучилищно образование пряко зависи от сигурността за здравето и живота на децата им и от разходите по тяхното пътуване. В рамките на квартала те биха се чувствали най-спокойни.

Според данните от анкетираните ученици от ромски произход на възраст от 9 до 19 години, обучаващи се в смесени училища извън ромския квартал, относно отношенията им с ученици от български етнически произход над 80% от тях споделят, че имат приятели сред съучениците си българи. Само 6,7% от анкетираните деца отговарят, че съучениците им се отнасят с пренебрежение към тях. Останалите мнения се разделят почти поравно между: някои съученици се отнасят добре, други зле; съществува реципрочност на тяхното собствено отношение към българчетата; не виждат разлика в отношението на съучениците им към тях; съучениците им ги уважават.

Тези по-скоро положителни в смисъла на нашето изследване, отколкото негативни данни би могло да станат още по-добри при една целенасочена, системна и последователна работа в тази насока. Те говорят и за благоприятна почва за бъдещо по-мощно смесване на ромски и български деца.

*32% от
интервюираните
учители по принцип
не желаят да
работят в учебно
заведение, в което
повечето деца са
ромчета*

Отговорите от интервютата с учителите на ромските деца не изненадват с очакваните резултати. Изненадва обаче големият процент на учителите, които смятат, че нямат нужда от допълнително обучение за работа. Обучението в специална методика и изучаване на ромска история, традиции и култура се оказва най-подобаващо за тези, които желаят да се обучават допълнително. 10% от тях са готови да изучават и ромски език. Не може да не тревожи фактът, че 32% от интервюираните учители по принцип не желаят да работят в учебно заведение, в което повечето деца са ромчета.

Макар че това изследване се отнася само за един типичен ромски квартал, все пак то е съвсем показателно за образователните нагласи на родители и деца, както и за отношението на учителите към своята работа и проблемите им с деца и родители.

Националният институт по образованието под ръководството на Й. Факирска разработи специална програма за подготовка на ромски деца за обучение в училище под наименованието „Превенция на ранното отпадане от училище на децата роми“ (Факирска 2002). Една от най-съществените задачи на тази програма е да убеди родителите роми, че се предоставят всички възможности техните деца да опознаят специфичната култура на своите родители и едновременно с това да се запознаят с културата на неромите (българите). Обучението на децата не се отнася само до научаването на български език, но и до попълването на пропуските на децата в познанията им за заобикалящия ги свят, за природата, за обществото. Програмата предвижда и създаване на благоприятна среда и условия за участие на децата в дейностите от областта на изкуст-

вата – музика и изобразително изкуство. За да се преодолеят трудностите, породени от липсата на възможности за общуване между деца с различен етнически произход, програмата за децата роми предвижда съвместни дейности, празници и взаимни посещения на български и ромски деца, които са в различни детски градини.

Целта на програмата е да се предоставят на ромските деца условия, при които те по-лесно да преодоляват трудностите при общуване в училище и при овладяване на езика. Реализирането на тази цел предполага създаването на условия, при които да се осъществи комуникативно сближаване на деца с различен етнически произход, като се дава приоритет на говора и се увеличават комуникативните компетенции.

Програмата се опира на следните принципи и стратегии:

- » родителите роми да бъдат убедени, че децата им се нуждаят от научаването на български език и от подготовката им за училище чрез родителски срещи и посещения на родителите на открити занимания;
- » неотделяне на децата роми в специални учебни заведения, за да могат лесно да се интегрират към заобикалящата ги социална среда. Затова заедно с фондация „Романи бахт“ Самоков и Британският ноу-хау фонд организираха и проведоха пилотен проект, наречен „Да живеем заедно, да се учим един от друг“. Децата в предучилищна възраст се обхващат в смесени етнически групи още от тригодишна възраст. Основната образователна стратегия е не само да се изучава български език, но и културата на двата етноса. При този вариант има назначени и помощник-възпитатели – роми със средно образование, които помагат на учителите в установяването на контакта с децата роми и при запознаване с културата на ромите. Този вариант се реализира в две детски градини в Самоков;
- » преодоляване на конфронтацията между културата на семейството на децата роми и българската култура при постъпване в учебното заведение и адаптацията и социализацията им в новата култура.

Методите и организацията на работата по програмата са подчинени на изследване на промените в степенята на владеене на български език, социалната приспособимост на децата в новата среда, установяване на степенята на практическата интелигентност и на готовността за интелектуален труд.

В хода на реализирането на тази програма изследователи, учители, родители, спонсори и общественици се убедиха, че обучението на децата от предучилищна възраст в детска градина от смесен (по етнически признак) тип е най-добрият модел за постигане на готовност за училище на ромските деца, за тяхната социализация и за подготовката им да възприемат различни кодове за социално общуване. Смесеното обучение помага на децата да опознаят не само своята култура, но и културата на другия етнос, да усвоят от нея достъпните неща и така по-лесно да общуват помежду си. Посещаването на детски градини от смесен тип до голяма степен гарантира осигуряването на равен старт в училище.

Специализираната програма на НИО е първата по рода си, която на-

„Да живеем заедно, да се учим един от друг“

сочва усилията към преодоляване на училищната сегрегация чрез съвместно обучение в предучилищните детски заведения. Реализацията на тази програма се осъществява в Самоков. Не става ясно обаче след приключване на детската градина дали се предвижда ромските деца да учат в смесени класове и училища, или проектът ограничава усилията си само до приключване на предучилищното образование.

През юли-септември 2002 г. екип от Българския Хелзинкски комитет с ръководител г-р Красимир Кънев направи оценка на текущите проекти за десегрегация на ромското образование, управлявани от неправителствени организации, в градовете Видин, Плевен, Монтана, Сливен, Хасково и Стара Загора. Резултатите от това изследване бяха публикувани в отделна книга под заглавие „Първите стъпки: Оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България“ (Кънев 2002). Проектите са спонсирани от Програмата за ромско участие на Институт „Отворено общество“, Будапеща, и се реализират от ромските нестопански организации в шестте града с различно по степен партниране на РИО, общинските и училищните ръководства по места.

Това изследване определено има за цел да утвърди модела за десегрегация, с който тръгна Видинският проект през 2000/2001 учебна година, мултиплициран през следващата учебна година в останалите пет града на страната. В него не може да се намери определение на понятията „сегрегация“ и „десегрегация“, но то препраща явлението „сегрегация“ в образованието на ромските деца към обособените училища по ромските квартали на изследваните градове. В контекста на описанието се разбира, че *„излизането от гетото чрез записване в „нормално“ училище е попадане в друга социална орбита, социална и културна иновация с трайни последици върху житейската перспектива на ромското дете“* (Кънев 2002:108) се крие същността на явлението „десегрегация“ в образованието. То преследва три цели:

- » изравняване на образователните възможности на българските и ромските деца чрез обучението им в едни и същи или поне близки по качество училища;
- » разширяване на социалния хоризонт и подобряване на житейските перспективи на ромските деца чрез извеждането им от ромското гето;
- » взаимно опознаване и участие във взаимната социализация между българските и ромските деца от възможно най-ранна възраст.

Авторите на изследването описват модел за десегрегация, с който стартира Видинският проект, по-късно адаптиран и към другите пет града в зависимост от: местната етнодемография; социалното положение на ромските родители и деца участници в проекта; капацитета на неправителствената организация, която осъществява проекта; подкрепата, която проектът получава от местните власти и общественост. Този модел се състои в следното:

1. Осигуряване на педагогическо ръководство на проекта от специално наети педагози, които самостоятелно или чрез консултации с другите участници в проекта и с ръководствата на приемните училища определят стратегията на записването, нуждата от допълнителна педагогическа работа, формите на извънкласна работа и уп-

Излизането от гетото чрез записване в „нормално“ училище е житейската перспектива на ромското дете

- ражняват надзор върху работата на наставниците;
2. Записване на ромски деца в колкото е възможно повече приемни училища извън ромските квартали;
3. Осигуряване на политическата и обществената подкрепа на проекта от ръководните фактори в образованието, сред ромската общност и НПО и сред политическите сили в населеното място;
4. Назначаване на специално наети наставници, обикновено по един за всяко приемно училище, които посрещат нуждите на записаните ученици и на техните учители и осъществяват всекидневната връзка между училището, ръководството на проекта и родителите;
5. Транспортиране на учениците от ромския квартал с автобуси, които са специално закупени от неправителствената организация за целите на проекта и са по съответен начин обозначени;
6. Организиране на допълнителни часове на изоставащите деца от учителите в приемните училища или от специално наети за целта педагози. Това включва също така и осигуряване на допълнителна работа с децата през летните и ваканционните месеци;
7. Осигуряване на възможности за допълнително квалифициране на учителите от приемните училища с особен акцент върху мултикултурното образование;
8. Провеждане на извънкласни мероприятия – чествания, екскурзии, лагери и др., с ясно изразен мултикултурен характер с привличане на деца и родители – роми и българи;
9. Осигуряване на подкрепата на местните образователни и общински власти, както и на неправителствените организации и медиите;
10. Осигуряване на учебни помагала и на закуски за нуждаещите си, а в някои случаи и на обувки и грехи;
11. Подпомагане на ромските учители при участието им в родителските срещи в приемните училища и периодично организиране на родителски срещи на участниците в проекта, както и полагане на други усилия за информиране и привличане към работата на проекта на родителите роми.

Предлаганият модел определено не е модел за цялостно решаване на образователните проблеми на ромските деца в обособените квартали и тяхното смесване с българските им връстници, а по-скоро той предлага задължителни стъпки, чрез които се стреми да направи процеса на смесване в „нормалното“ училище на децата, които са приели да участват в проекта, необратим.

По данни на К. Кънев проектът е започнал с 275 деца, а в края на 2001-2002 учебна година той е вече с 611 деца. Основната част от участниците в него са ученици в началния курс – 71%. В края на учебната година няма отпаднали или завърнали се в ромското училище деца, а средният им общ успех е близо до добър 4.00.

1.2. Образователна и училищна сегрегация

Обособените училища по ромските квартали са построени на квартален принцип в периода от края на 40-те до края на 80-те години на миналия век. В началото на 90-те години на XX век беше проведено мащабно изследване върху проблемите на ромската общност в България и беше отчетено, че броят на тези учебни заведения надхвърля цифрата 100 (Томова 1995:90).

До началото на 60-те години те определено са изпълнявали по-скоро прогресивна, отколкото регресивна функция. Така или иначе през тях са преминали не само десетки хиляди ромски деца, но в тях или чрез работещите в тях учители са се научили да четат и пишат стотици и хиляди възрастни роми. Това е било по времето, когато ромите са били почти масово неграмотни.

От средата на 60-те години на миналия век обаче тези училища вече изчерпват своята първоначална роля и постепенно започват заплашително да изостават от изискванията на времето. Освен че материално-техническата база там е незавидна – класните стаи са твърде неуютни, фасадите отблъскващи – но и чрез тях се затваря омагьосаният кръг от ромско семейство и ромска махала, поради което децата, минали през него, за цял живот остават неконкурентоспособни за по-високите степени на обучение. Те са и основната пречка за голяма част от ромчетата, съжителстващи с връстниците си от мнозинството в един град, а понякога и в един квартал, да не се познават.

*Сегрегираните
училища по ромските
квартали получават
своя законов статут
под евфемизма
„училища за ученици с
нисък бит и култура“*

За партийните и държавните функционери пагубната роля на сегрегираните училища по ромските квартали не остана незабелязана. Напротив, чрез Решение №1360 на Секретариата на Централния комитет на Българската комунистическа партия (ЦК на БКП) от 9.X.1978 г. и Разпореджане на Министерския съвет (МС) №7 от 26.I.1979 г. се целеше ангажиране и координиране на най-различни партийни, държавни и обществени организации за работа с ромите. Основната цел, която се преследва, е „още по-активното включване на българските роми в изграждането на развитото социалистическо общество“. Цитираните документи са многоаспектни и обхващат всички сфери от живота на ромите, включително и образованието. Въпреки че в решението недвусмислено се подчертава „да не се допуска създаването на обособени училища“, според Марушиакова-Попов точно по това време „на практика тези училища получават своя законов статут под евфемизма „училища за ученици с нисък бит и култура“, като тяхна главна цел е „първоначалната грамотност и усвояване на трудови навици и умения“, т.е. всички тези училища, на брой 131, са основни, а 31 от тях са със „засилено трудово обучение“ и съответния производствен план (Марушиакова, Попов 1993:91).

Така ромските деца в своите квартални училища щат-не щат трябва да се учат на някакво ръкоделие (кой знае защо наречено професия), вместо да овладяват правилния български език, да изучават и разказват нашата и световната история и т.н. И всичко това им се предлагаше непосредствено след VI клас на общообразователното училище. Така системата на българското образование точно през тези години отстъпва от най-трайните си традиции на отвореност и равен достъп за учени-

ците от етническите малцинства и нарочи ромските деца от обособените ромски квартали за ученици, които не са в състояние да усвояват стандартните за всички български деца образователни изисквания. Така започна и много бързо се затвърди времето на иначе старателно прикриваната доскоро образователна сегрегация в България.

В първите години на демократичния преход след 1989 г. Министерството на образованието и науката не застана на категоричната позиция за преобразуването на кварталните ромски училища. То се задоволи само с препоръката към управляващата местна администрация да адаптира тези училища към стандартната общообразователна система, да въведе факултативното изучаване на майчиния ромски език, както и подготвителни класове преди постъпване в I клас предимно с изучаване на български език. По-голямата част от директорите на тези училища изоставиха завинаги засиленото трудово обучение като решение за училищно обучение и преминаха към стандартната общообразователна система. Част от тях обаче се изхитриха и за да запазят в училищните си колективи учителите по определен вид професия, удължиха с още една година времето за усвояването ѝ. Така сега ромчетата в някои 100% ромски училища завършват основното си образование не в осми, а в девети клас, но без да покриват хорариума от часове по общообразователните предмети и без право да продължат образованието си в горния курс на обучение. Такива специализирани единични паралелки или цели випуски откриваме в училищата за ромски деца в Пазарджик, Самоков, Пловдив, София и други.

В интерес на истината обаче такива специализирани паралелки за усвояване на професия (от шести до девети клас) не откриваме в училища, в които преобладава броят на децата от мнозинството. Това няма как да не навежда на мисълта, че с ромските деца в ромските училища се спекулира, като отговорните за това фактори добре се възползват от неграмотността и лесната възможност за манипулиране на ромските родители.

Днес, петнадесет години след началото на демократичните промени, образователната политика спрямо ромската общност като цяло не задоволява. Най-общо се оформят три тенденции в образованието на ромските деца от сегрегирани квартали.

Първата тенденция е свързана с отричане на обособените квартални училища като напълно неефективни за нормална учебно-възпитателна работа и неосигуряващи реални шансове на ромските деца за успешна реализация в по-горните училищни степени и в живота.

Втората тенденция е свързана с утвърждаване на сегашния модел на хомогенност на кварталните училища с цел съхраняване спецификата на ромската култура като цяло и опазване от стресови преживявания на учениците ромчета, които съпътстват съжителството им под един покрив с българчета.

Третата тенденция е свързана с връщане към отречената система на учебно-възпитателната работа със засилена трудова насоченост.

Поддръжниците на първата тенденция са предимно интелектуалци от ромски и неромски произход, които много добре осъзнават пагубната роля на сегрегацията в тези училища не само спрямо ромските, но и спрямо другите деца в нашата страна. Много добре се осъзнава и ролята на училища от този род за окаяното образователно-възпитателно ниво на ромски-

*... без право да
продължат
образованието си в
горния курс на
обучение*

те деца в тях, както и шансовете им да се реализират в престижни средни и висши учебни заведения. Все още обаче никой официално (индивидуално или в колектив) в научно-педагогическата литература или в практиката не е предложил цялостен модел за положителна промяна на ситуацията, засягащ всички негови функции. Този факт донякъде може да бъде обяснен със слабия интерес на държавните институции, както и поради липсата на мотивация на родителите на учениците от обособени училища – интелигентните родители предпочитат смесените училища за децата си.

Втората тенденция се поддържа предимно от ромските лидери, които, водени от желанието си да издигнат битовата и духовната култура на ромите до значимостта и важността на останалите култури в държавата, стигат до абсурдността да се затвори училищната врата за културата на мнозинството и в тези училища да се учи само на ромски език. Тези лидери споделят идеята, че основната причина ромските деца да не посещават кварталното училище се корени в това, че там се изучават неща, твърде чужди за ромския етнос и нагласите му за възприемане на света. А попадналите, според тях, ромски деца между свои връстници от мнозинството са подложени на ежедневен стрес, който рано или късно проявява своите негативни последици.

Третата тенденция в образованието на ромските деца се прокламира предимно от тези, чиято отправна теза беше и си остана, че от ромите освен хора на ръчния труд и занаятите нищо друго не излиза. Тази определено расистка идея все още има мнозина привърженици у нас и гласни и по-често негласни техни последователи са стотиците засега учители, които работят в тези училища. Страхът за несигурния им утрешен ден относно работните им места ги прави твърде консервативни към промени в полза на ромските деца.

Най-обезпокояващото в тази тенденция засега е, че мнозинството от родителите роми не са убедени, че децата им не трябва да учат в сегрегирани училища само за ромски деца. Причините за това са много, но си заслужава да се споменат някои от тях:

На първо място икономическата криза, която застрашава физическото оцеляване на значителната част от ромското население и го прави недостатъчно чувствително към образователните проблеми. За огромна част от родителите е важно децата им да посещават училище, за да не бъдат санкционирани. Те твърде слабо се интересуват от качеството на учебно-възпитателната работа в тях и дори са убедени, че колкото нивото е по-посредствено, толкова по-безпрепятствено децата могат да се отклоняват от учебния процес и да се включват към общите семейни усилия за оцеляване.

На второ място нагласите на ромските родители от гетата към образованието и науката значително са пострадали вследствие на пространствената изолация на етноса, постоянното му подценяване от отговорни институции и влиятелни личности, както и от непресъхващите медийни демонстрации на тотален негативизъм към ромския етнос като цяло. На този етап значителната част от ромското население в големите градски махали като че ли наистина е повярвало на твърде често проектираните в публичното пространство расистки твърдения, че образованието и науката не са поприще за ромите.

На трето място (но не и по значимост) е уелото манипулиране на родителите от училищни ръководства и други отговорни за образованието фактори. Използвайки ниското образователно ниво на тези родители, те възпрепятстват всяка възможност за проникване на други алтернативни образователни идеи и модели в тези училища, водещи до евентуално съкращаване на работни места.

1.3. Сегрегираниите училища – съвременно състояние и проблеми

1.3.1. Демографска характеристика на ромското население

По данни от преброяването в нашата страна от 1992 г. самоопределилите се за роми са 313 396 души, или само 3,7% от населението на България (НСИ 1994:194). Резултатите от последното преброяване през 2001 г. позволяват да се направят някои съпоставки и коментари.

Населението към 1.03.2001 г. по етнически групи и местоживееие (НСИ)

Етническа група	Местоживееие		
	Общо	Град	Село
Общо	7 928 901	5 474 534	2 454 367
Българска	6 655 210	4 893 622	1 761 588
Турска	746 664	276 153	470 511
Ромска	370 908	199 601	171 307

От таблицата става ясно, че с ромско самосъзнание са се самоопределили 370 908 души, което прави 4,7% от цялото население. В сравнение с последното преброяване ромите са се увеличили с 1%.

Понастоящем ромското население на България води уседнал начин на живот и само отделни роми или цели семейства мигрират в рамките на страната или извън нея за по-добра трудова реализация. А. Пашова отбелязва, че в миналото е имало ромски групи, които са водели чергарски начин на живот, а днес 99% от тях са уседнали (Пашова 2002:264). От данните в горната таблица се вижда, че за разлика от преброяването преди 10 години, когато градското и селското ромско население бяха почти наполовина, сега градското население има лек превес – 53,6% към 46,4%. Все пак тези данни не позволяват да се говори за някаква трайна тенденция, но в областта на образованието може да се очаква, че проблемите на обособените училища ще стават все по-тежки поради увеличаване броя на децата в тях, идващи и от селото.

По данни от полицията и редица експертни сведения ромското население на България варира между 550 000 и 800 000 души, т.е. около 8-10% от общото население на страната. По неофициални данни на местните органи на властта и на МВР приблизителната оценка на ромите в България към 1990 г. е 577 000 души, отразена в Справка за етническия състав на населението в

*... всеки пети
определен от другите
като ром се
представя за турчин*

България в информация за служебно ползване от януари 1990 г. Жан-Пиер Лижеа привежда по-голямо число за броя на ромите у нас – 700 000 - 800 000 души (Liegeois J-P and N. Gheorghe, 1995:5). Същите данни привежда и Центъра за изследване на циганите в Париж (Gypsy Research Centre, 1994).

Разликата от 300 000 - 400 000 души се получава от нежеланието на определени слоеве роми да се самоопределят като такива по редица обективни и субективни причини или поради наистина променената им етноидентичност във времето назад и в наше време те са вече с българско, турско или влашко етническо самосъзнание. Определените по социологически път данни от И. Томова (Томова 1995:13) са твърде близки до експертните такива за ромите като цяло. Според нейното изследване всеки пети определен от другите като ром се представя за турчин и знае турски език, което ще рече около 120 000 души (по експертни данни те са около 150 000). Всеки десети се самоопределя за етнически българин и говори само български език, което ще рече около 60 000 души (по експертни данни – около 100 000), а всеки двадесети ром се самоопределя като влах и говори стар румънски диалект, което ще рече около 30 000 души (около 60 000 - 80 000 по експертни данни). Най-сериозната причина за нежеланието на част от ромите да се самоопределят като такива се дължи на стереотипния негативен образ, който е изграждан у неромите столетия наред у нас.

От самоопределящите се пък като роми 370 908 души 47,3% от тях посочват своята принадлежност към групата на „българските роми“ („дасикане рома“), 46,2% към групата на „турските роми“ („хорахане рома“). Както вече посочихме, двете групи носят общото наименование йерлици. 5,1% към групата на „влашките роми“ или т.нар. рудари и само 1,6% към групата на кардарашите. Тези данни също са много близки до експертните.

Ромите в България принадлежат традиционно към двете най-големи вероизповедания – християнство и мюсюлманство. По данни от последното преброяване 55% от ромите са християни, но при редица ромски групи са характерни типичните форми на синкретизъм между двете големи религии у нас – източното православие и исляма. Почти без изключение религиозната им принадлежност по региони е в пряка зависимост от изповядваната религия на преобладаващото неромско население, с което съжителстват: българи, турци, българомохамедани (в Родопите). Ромите християни значително преобладават над ромите мюсюлмани в Средна и Северозападна България, но ромите мюсюлмани са повече в останалите части и особено в цялата ѝ източна част.

Сред ромите християни преобладават православните, но има и незначителен дял католици, съжителстващи с българи католици в Раковски, Белозем и други населени места. Сред мюсюлманите преобладават сунитите, но има и незначителен брой алиани, съжителстващи с турци алиани.

В годините на демократичен преход и особено в първите му години част от най-бедните и уязвими слоеве от ромското население се включи доброволно в лоното на различните евангелски църкви.

По отношение на религиозността при част от ромите, чиито предци в близкото и по-далечно минало са били мюсюлмани, а сега по стечение на обстоятелствата са християни, лесно се забелязват елементи на синкретичност между двете религии в бита, традициите, обичаите и празниците им.

Възrastова структура на етническите групи към 1.03.2001 г. (НСИ)

Възраст	Етническа група			
	Общо	Българска	Турска	Ромска
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0
0 – 9 г.	8,9	7,7	12,8	21,1
10 – 19 г.	13,2	12,3	16,8	22,4
20 – 29 г.	14,5	13,9	16,6	18,9
30 – 39 г.	13,5	13,2	15,2	14,5
40 – 49 г.	14,0	14,2	13,8	11,0
50 – 54 г.	7,5	7,9	5,9	4,0
55 – 59 г.	6,1	6,4	5,2	2,8
60 и повече г.	22,3	24,4	13,8	5,6

От данните по горната таблица става ясно, че ромското население в България има характерна възрастна структура, която го отличава значително от българския и турския етнос. В ромската общност дялът на лицата до 19 г. (43,5%) е много по-голям, отколкото този при българи и турци (съответно 20% и 29,6%), докато съвсем малка част от ромите (5,6%) преминават възрастовата граница от 60 г. (при българите и турците този дял е съответно 24,4% и 13,8%).

Данните потвърждават две присъщи за ромската общност у нас тенденции: от една страна, по-висока раждаемост, което ще рече и относително висок дял на учениците от ромски произход в учебните заведения и, от друга страна – значително по-ниска средна продължителност на живота.

За 85,8% от ромите у нас, които декларираха сами ромския си произход, майчин език е ромският, а за около 8% – майчин език е българският (Славейков, 2001).

В регионален план концентрация на ромско население се наблюдава в 15 от общо 28 области. На първо място са областите Монтана и Сливен – съответно с 12,5% и 12,3%, където ромите са най-много и като абсолютен брой, и като дял от населението на областта. Следват областите Добрич, Шумен, Пазарджик, Стара Загора, Търговище и т.н.

Относителен дял на ромското население към 1.03.2001 г. по области (НСИ)

Общо	4,7	Кюстендил	5,1	Сливен	12,3
Благоевград	3,6	Ловеч	3,7	Смолян	0,5
Бургас	4,6	Монтана	12,5	София	6,1
Варна	3,3	Пазарджик	7,7	София (ст.)	1,5
Велико Търново	2,1	Перник	2,0	Ст. Загора	7,2
Видин	7,5	Плевен	3,1	Търговище	7,2
Враца	6,1	Пловдив	4,2	Хасково	6,2
Габрово	1,1	Разград	5,7	Шумен	8,1
Добрич	8,7	Русе	3,6	Ямбол	6,2
Кърджали	0,8	Силистра	4,6		

Макар че все още данните, касаещи образованието на ромските деца, събирани и обработвани по линия на Министерството на образованието и науката, са твърде оскъдни, все пак от 2001 г. насам се забелязва значително раздвижване в тази насока. Данните, които ще подложим на анализ по-нататък, са преди всичко на основата на официална информация на МОН (Приложение № 1), в която влизат:

- » проучване на демографската характеристика на ромското население и обособените ромски училища по области;
- » справка за броя на учениците в страната, броя на паралелките и броя на отпадналите деца към 9.02.2001 г.*

Данните от таблицата в Приложение № 2 дават яснота за съотношението между общия брой ученици и броя на ромските деца от тях по области. През 2001 г. най-висок дял ромски деца има в област Монтана – 27%, следва Хасково – 21%, Сливен – 19%, Пазарджик – 19%, Видин – 18%, Враца – 16,4%, и т.н.

Най-много ромски деца в първи клас са постъпили в Монтана – 45%, Хасково – 44,3%, Сливен – 41%, Пазарджик – 32%, и т.н.

Най-много ромски деца, които завършват средното си образование през посочената година има в Пловдив и Разград – 9,6%, София-област – 3,2%, Видин – 2, 5%, и др.

За цялата страна

Според данни от РИО към 9.02.2001 г. при общ брой на учениците в България 1 007 544 ромските деца са 106 323, или 10,9% от общо учениците в средния курс. До завършване на 13-и клас отпадат 95,2% от първоначално започналите образованието си ромски деца. В сравнение с другите етноси дялът на отпадащите роми е значително по-висок.

Към 9.02.2001 г. броят на формираните паралелки в страната са били 47 700. От тях в 4515 броят на ромските деца е преобладавал.

Дял на ромските деца по образователни степени (Справка от РИО, 2001)

	Отн. дял на ромски деца
Общо ученици	10,9
I – IV клас	19,7
V – VIII клас	9,7
IX – XIII клас	1,9

* За да не се навлиза в личния живот на децата и учениците, цитираните данни са приблизителни. Те са предложени от учители и директори на съответните детски градини и училища, а служители на общините и Регионалните инспекторати по образованието са ги обобщили по области. Основата на така направеното определяне се корени в жилищната и училищната сегрегация по квартали, които са популярни като "ромски" в посочените населени места. Определящи показатели за това са ниският социален статус на населението в тях и идентичните образователни и социално-икономически проблеми на учениците, учещи в построените за тях квартални училища. В тези квартали обаче, както е добре известно, освен български граждани с ромско етническо самосъзнание живеят и такива с турско, българско, влашко или друго самосъзнание. Пред образователната ни система и официалните демографско-статистически институции стои решаването и на този важен проблем.

Дял на ромските деца по класове (Справка от РИО, 2001)

Клас	Дял на ромските деца в %
I	20,6
IV	14,5
V	12,5
VIII	7,2
IX	2,6
XI	1,9
XII	1,0
XIII	1,0

От така поднесените данни се забелязват някои красноречиви тенденции, като:

- » висок дял на присъствие на ромските деца из цялата страна на входа;
- » прогресивно намаляване на броя на ромските деца в училище след IV клас и особено след VIII клас;
- » значително малък и незадоволителен дял на завършващи средно образование ромски деца.

1.3.2. Обособените детски градини и училища в по-големите ромски квартали за цялата страна**Учебни заведения, в които е възможно прилагането на десегрегацията като решение (Справка от РИО, 2005)**

Област	Вид и име на учебното заведение	Ромски деца (%)	Бр. ромски деца	Общ бр. ученици
Благоевград	1. V СОУ Петрич - Филiaalно начално училище в кв. 182	100	180	180
	2. ОДЗ в Разлог, филиал „Здравец“	100	59	59
Бургас	1. ОУ „Атанас Манчев“, Аймос	99	479	484
	2. ЦДГ „Калина Малина“, Аймос	80	68	84
	3. ОУ „В. Левски“, Бургас – кв. „Горно Езерово“	70	216	308
	4. ОУ „Х. Ботев“, Бургас – кв. „Долно Езерово“	50	150	300
	5. ОУ „Х. Ботев“, Бургас – кв. „Победа“	50	320	641
Варна	1. ОУ „Отец Паисий“, Варна	88	371	421
	2. НУ „Отец Паисий“, Девня	96	107	111
	3. ЦДГ „Зорница“, Дългопол	60	114	190
	4. НУ „Ив. Вазов“, Дългопол	90	18	20
Велико Търново	1. НУ „П. Р. Славеиков“, Павликени	92	87	95
Видин	1. ЦДГ № 19 „Звънче“	100	512	512
	2. ОУ „Епископ Софроний Врачански“	100	564	564
Враца	1. НУ, Бяла Слатина	100	144	144
Добрич	1. ОУ „П. Волов“, Добрич	72	581	807
	2. ОУ „Й. Йовков“, Добрич	70	250	358
	3. НУ „Братя Миладинови“, Каварна	100	205	205
	4. ЦДГ „Петелина“, Каварна	100	165	165
	5. ЦДГ № 2 „Здравец“, Тервел	100	134	165
Кърджали	1. ОУ „П. К. Яворов“	100	500	500
	2. ЦДГ „8 март“	100	21	21
	3. ЦДГ „Петелина“	100	88	88
	4. СОУ „Г. Бенковски“	63	119	189
Кюстендил	1. ОДЗ „Мечта“, Кюстендил	69	204	295
	2. ОУ „Иван Вазов“, Кюстендил	100	863	863
	3. ОУ „Христаки Павлович“, Дупница	70	174	249

Монтана	1. НУ „Г. Бенковски“ в кв. Кошарник, Монтана	100	93	93
	2. ОУ „Г. С. Раковски“ в кв. Раковица, Берковица	100	493	493
	3. НУ „В. Левски“, Вършец	100	195	195
	4. НУ „Кл. Охридски“ в кв. Младеново, Лом	88,6	78	88
	5. ОУ „Х. Ботев“ в кв. Младеново, Лом	94	559	596
Пазарджик	1. ЦДГ „Зорница“, Пазарджик	100	132	132
	2. ЦДГ „Върбица“, Пазарджик	100	88	88
	3. НУ „Г. Раковски“, Пазарджик	100	771	771
	4. ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, Пазарджик	100	748	748
	5. ОУ „Л. Каравелов“, Пещера	100	398	398
	6. НУ „М. Куманов“, Пещера	100	378	378
	7. ОДЗ „Деница“, Пещера	100	60	60
	8. ОУ „Г. Бенковски“ в кв. 9. Асфалтова база, Велинград	100	197	197
	9. ОУ „Х. Ботев“ в кв. Запад, Ракитово	100	517	517
	10. НУ „В. Левски“, Септември	100	191	191
Плевен	1. ОУ „Ал. Константинов“, Червен бряг	100	199	199
	2. ЦДГ – V квартал, Червен бряг	100	15	15
	3. НУ „Христо Ботев“, Левски	80	132	165
	4. НУ „Киро Станев“, Плевен	100	25	25
	5. НУ „Кнежица“ – филиал „Н. Вапцаров“, Кнежа.	100	112	112
Пловдив	1. ОУ „Панайот Волов“, Пловдив	100	625	625
	2. ОУ „Пенчо Славейков“, Пловдив	100	1580	1580
	3. НУ „Кирил Нектариев“, Пловдив	100	867	867
	4. СОУ „Найден Геров“, Пловдив	100	1090	1090
	5. ОУ „Н. Й. Вапцаров“, Асеновград	100	723	723
Силистра	1. ОУ „Йордан Йовков“, Силистра	62	177	286
	2. НУ „Васил Левски“, Тутракан	65	43	66
Сливен	1. ОУ „Братя Миладинови“, Сливен	100	1412	1412
	2. ЦДГ № 5, Нова Загора	100	126	126
	3. ОУ „Хр. Смирненски“, Нова Загора	100	1096	1096
София-град	1. ЦДГ № 62	100	93	93
	2. ЦДГ № 187	100	90	90
	3. 75 ОУ със СПТУ (110 уч.)	100	1624	1624
	4. 103 ОУ със СПТУ (69 уч.)	100	414	414
	5. 94 ОУ със СПТУ (158 уч.)	100	570	570
	6. 70 ОУ	80	189	236
София-област	1. ОДЗ „Радост“, Ихтиман	80	86	108
	2. НУ „Д. Милчев“, Ихтиман	74	87	117
	3. ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, Ихтиман	100	548	548
	4. ЦДГ „Пролет“, Самоков	80	141	176
	5. НУ „П. Берон“, Самоков	100	436	436
	6. ОПУ „Неофит Рилски“, Самоков	90	342	380
Стара Загора	1. ЦДГ „Мир“, Николаево	100	58	58
	2. ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, Чирпан	100	440	440
	3. ОУ „А. Страшимиров“, Казанлък	100	384	384
	4. ЦДГ № 4, Раднево	100	38	38
	5. 12 ОУ „Г. Гърбачев“, Ст. Загора	100	828	828
	6. СОУ „Христо Смирненски“, Стара Загора	100	826	826
Търговище	1. ЦДГ към ЦДГ № 10, Търговище	100	88	88
	2. II ОУ „Н. Вапцаров“, Търговище	72	238	330
	3. ЦДГ № 3, Омуртаг	100	88	88
	4. НУ „В. Левски“, Омуртаг	100	258	258
	5. Прогимназия „Акад. Даки Йорданов“, Омуртаг	58	365	630
Хасково	1. НУ „Г. С. Раковски“, Хасково	80	294	367
	2. ОУ „Н. Вапцаров“, Хасково	80	353	441
	3. ОУ „П. Яворов“, Димитровград	100	369	369
	4. НУ „Св. св. Кирил и Методий“, Симеоновград	90	64	71
	5. НУ „Христо Попмарков“, Свиленград	100	128	128
Шумен	1. ОУ „Н. Вапцаров“, Нови пазар	64	122	190
	2. Филиал „Излика“ на ЦДГ № 2, Нови пазар	75	40	53
	3. ОУ „Иван Вазов“, Шумен	59	199	376
Ямбол	1. ЦДГ „Плюяците“, Ямбол	62	124	200
	2. ОУ „Д-р П. Берон“, Ямбол	58	764	1317

Общо в детски градини и училища с над 50% ромски деца в по-големите обособени и припознати от РИО като ромски градски квартали се учат **30 421 деца и ученици** от ромски произход. **От тях 2464 са деца** в 24 детски градини, а останалите **27 957 са ученици** в различни по степен 66 училища. Така в края на 2005 г. образователната ни система вече разполага с приблизително точни данни за образователната сегрегация в обособените ромски квартали, което значително увеличава възможностите за изграждането на стратегии и планирания както на национално, така и на регионално ниво по посока на улесняване на процеса на десегрегация и последващата интеграция в смесена по етнически признак училищна среда.

По данни на фондация „Отворено общество“ в периода между 2001-ва и 2003 г. в България е имало около 500 учебни заведения, в които броят на ромските деца е преобладавал, т.е. налице е проблемът на сегрегацията. От тях броят на училищата е около 300, а на детските градини – около 200 (Денков, 2001). От горната таблица става ясно, че възможностите за интеграция на ромските деца чрез смесването им с останалите деца на тяхна възраст в същото населено място, при което техният процент да не бъде по-голям от 30-35%, може да се приложи само в 90 детски градини и училища. 66 от тях са различни по степен училища, а 24 е броят на предучилищните учебни заведения. Всички те се намират в по-големите населени места, където има алтернативна възможност за избор на учебното заведение.

Останалите учебни заведения се намират в малки населени места, където те са единствени и възможността за десегрегация чрез смесване на ромски с други деца е сведена почти до нула.

В цитираните по-горе данни, както и тези в Приложение № 1 също не е уважено правото на учениците на самоидентифициране. Определянето им като роми е направено от служители на регионалните инспекторати по образованието или от служители на общинските власти на базата на жилищната и училищната сегрегация по квартали, които са популярни като „ромски“, в посочените населени места.

2. Възможности за десегрегация в образованието на ромските деца

2

2.1. Правителствена политика по въпросите на образованието на ромите и образователната сегрегация

2.1.1. Рамкова програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество

През април 1999 г. Министерският съвет одобри т.нар. Рамкова програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество (МС, 1999). Тя е уникална като явление в посттоталитарния период на бившите страни от европейската социалистическа система. Инициативата за написването на такава програма идва от най-мотивирани представители на ромската интелигенция за подобряване положението на ромите в българското общество и тя напълно отговаря на потребностите на ромската общност като цяло. Програмата е рамкова и определя основните приоритетни направления за работа с ромите, без да е изпълнена със съдържание.

Образователната част от нея е най-съществената и набелязва мерки, които да гарантират преодоляване изоставането на децата от ромски произход и особено на тези, които живеят в обособените квартали и учат в специално построени в тях училища. Основните приоритети на образователната стратегия в тази програма са:

1. Десегрегация на ромските училища.

Този приоритет предполага разработването на дългосрочна стратегия за пълното разформироване на обособените училища в ромските квартали. Съзнавайки, че десегрегацията е продължителен процес, програмата посочва конкретни мерки за подобряване качеството на УВР в обособените училища.

2. Премахване на практиката нормално развити деца от ромски произход да бъдат насочвани към специални помощни училища.

Този приоритет насочва към преодоляване на дискриминационните механизми, които позволяват културните особености на ромските деца и тяхната социална неравнопоставеност да се окачествяват като умствена изостаналост или учебна инвалидност. Назряла е необходимостта в кратки срокове да бъдат премахнати привичките за социално изключване на нормално развити деца от крайно бедни ромски семейства.

3. Противодействие срещу проявите на расизъм в класната стая.

Този приоритет е посветен на необходимостта Министерството на образованието и науката да развива програми за етническа толеран-

*Изучаването на
майчин език не е
привилегия, а основно
човешко право*

тност и противодействие на проявите на расизъм в училище. Това обучение трябва да обхваща учители, родители и ученици.

4. Осигуряване на възможности за изучаване на ромски език в училище.

Изучаването на майчин език не е привилегия, а основно човешко право. Това право за ромските деца обаче е ограничено поради липсата на квалифицирани учители, които да бъдат както изпълнители, така и двигатели на този процес. Подготовката на такива учители трябва да става в университетите, където да се въведе втора специалност „Ромски език и култура“.

5. Подготовка на кадри с университетско образование.

Сегрегацията на ромските деца в квартални училища в миналото днес е довела до липсата на добре подготвени кадри с университетско образование. Ромите с висше или полувисше образование са твърде малко, за да успеят повсеместно да посредничат между своята култура и тази на мнозинството. Това налага държавата да намери възможности повече талантиливи младежи и девойки от ромски произход да бъдат подпомагани за участие в подготвителни курсове за кандидатстудентски изпити, чрез стипендии по време на следване, чрез финансиране на допълнителни занимания за наваксване на пропуски и т.н. Така ще се формира нова интелигенция с изградено ромско самосъзнание и с добри знания върху културата на мнозинството, която да поеме своя дял от отговорности през трудния преход за държавата и ромската общност в нея.

6. Програми за ограмотяване и квалификация на възрастни роми.

Бързо нарастващият брой на неграмотните възрастни и необходимостта от тяхната квалификация и преквалификация налага да не се подценява и този приоритет.

От времето на нейното приемане през април 1999 г. досега Рамковата програма остана основно на хартия. В нито едно от нейните цитирани по-горе направления не бяха взети предвидените мерки. Нито Министерски съвет (който потвърди ангажиментите на правителството за изпълнение на Рамковата програма в своята програма „Хората са богатството на България“ (МС, 2001)), нито Министерството на образованието, нито Министерството на труда и социалната политика (което се занимава с ограмотяването и квалификацията на възрастни), нито общините досега отделиха в годишните си бюджети сериозни финансови средства за изпълнение на което и да е направление от образователната част на Рамковата програма. Националният съвет по етнически и демографски въпроси към Министерския съвет (НСЕДВ към МС), който трябва да координира усилията на централните и местните органи на изпълнителната власт, чрез проектите си по ФАР програмите на Европейския съюз (ФАР-1999, ФАР-2001, ФАР-2003) се зае да привлече финансови средства, предназначени за решаване на второстепенни образователни проблеми и некореспондиращи пряко с най-важния проблем – сегрегацията. Парите, които се изразходват по тези проекти, основно са предназначени за:

- » подготовка на помощници на учителя със средно образование;
- » написване на учебни помагала по ромска история и култура, каквито нестопанските организации отдавна създават;
- » квалификационни семинари на учители и техните помощници;

» за подпомагане на ученици от бедни семейства с учебници, учебни помагала и учебни пособия и т.н.

И за всичко това се харчат твърде високи за българските стандарти финансови средства на европейския данъкоплатец, минава ценно време, проблемите продължават лавинообразно да се трупат, а ефектът е видимо повече от минимален. Основната причина – сегрегираното ромско образование по никакъв начин не се повлиява от посочените по-горе ФАР инициативи.

Едва в приоритетите на проекта на НСЕДВ към МС по Програма ФАР-2003 се забелязва тенденция към по-целенасочено изпълнение на образователната част на Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество. НСЕДВ към МС предприе правилна стъпка към стимулиране на тези общини, които са изработили свои общински програми за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства с акцент към ромските деца, както и към общински училища, които отварят вратите си за ромските деца чрез обзавеждане на модерни компютърни кабинети, основен ремонт на училищни сгради, обзавеждане на кабинетите по химия, физика, биология и т.н.

Едва ли обаче проблемите на сегрегацията в ромското образование ще се решат само с ФАР програмите на НСЕДВ и не се пристъпи към реално привличане на средства за:

- » осигуряване на транспорта на ромските деца до приемните училища извън ромските квартали;
- » осигуряване на по-пълноценна образователно-възпитателна среда за обучение на тези деца;
- » осъществяване на допълнителни атрактивни извънурочни и извънучилищни дейности в областта на интеркултурното образование;
- » дейности за привличане на родителите за съмишленици в процеса на обучение на децата им в мултикултурна среда;
- » за допълнителна квалификация на водещите учители в подходящи магистърски програми;
- » за подготовка на учители медиатори със степен „бакалавър“ вместо сегашните помощници на учителя и т.н.

Без задружните усилия на държава, общини и НСО, с ясно формулирани и поделени ангажименти Рамковата програма за ромите ще си остане само ненужен лист хартия, който ще се размахва само при отчитане на поредните бутафорни мероприятия.

2.1.2. Указание за интегриране на децата и учениците от малцинствата (МОН, 2002)

След като Министерството на образованието и науката повече от десетилетие преходен период по никакъв начин не отговаряше на предизвикателствата на нашето време за равен достъп на ромските деца до качественото българско образование или високомерно отричаше както деленето на учениците по етнически признак в системата на народната просвета, така и съществуването на проблема за сегрегираните училища по обособените ромски махали, то изненада образователните и пра-

... минава ценно време, проблемите продължават лавинообразно да се трупат...

возащитните среди не само у нас, но и в чужбина с приемането на „Указание за интегриране на децата и учениците от малцинствата“, публикувано в годишното указание на Министерството на образованието и науката за организация и управление на държавните и общинските училища.

Годишното указание излиза в началото на всяка учебна година и е насочено към организацията и управлението на учебно-възпитателната работа в училищата през конкретната 2002/2003 учебна година. Извежда общи стратегически цели, принципи, общи и специфични проблеми, общи стратегически задачи пред всички образователни дейци за новата учебна година. В раздела за специфични проблеми, свързани с учениците от ромски произход, Министерството на образованието и науката за първи път в своята най-нова история официално признава като основни проблеми на образователната ни система:

- » изолацията на ромските деца в училищата по ромските квартали;
- » нормално развити деца от ромски произход масово са насочвани към специални помощни училища;
- » проявите на расизъм в класната стая;
- » неузучаването на майчин ромски език в училище;
- » ниската степен на грамотност и квалификация на възрастните роми.

В указанието са заложени две изключително важни стратегически задачи, свързани с интеграцията на децата и учениците от ромската етническа общност:

1. Подготовка за процес на извеждане на децата и учениците от учебните заведения по ромските квартали и създаване на възможност за равен достъп до качествено образование.

2. Преустановяване на съществуващата практика нормално развити деца да попадат в училища за деца с умствена изостаналост.

По отношение на първата стратегическа задача се предвиждат две стъпки:

- » постепенно ликвидиране на изолацията в образованието на ромските деца и осигуряване на равен достъп за тях до качествено образование в единните интегрирани училища извън ромските градски гета;
- » всяка община, на чиято територия има училище само за ромски деца, да създаде своя програма за постепенно интегриране на ромчетата с връстниците им от училищата извън гетата. Сроковете, с които трябва да се обвържат тези програми не бива да надхвърлят 12 години.

С тази част от указанието си МОН не само че признава съществуването на училищната сегрегация на ромските деца, но и предприема стъпки за нейното преодоляване, като задължава общините да предприемат мерки чрез изработване на конкретни програми, които да бъдат съобразени с конкретните условия по места. Децентрализацията в решаването на този проблем е много важна стъпка, но все пак от указанието не стават ясни редица важни страни на процеса, като:

- » конкретните финансови ангажименти на държавата и общините;
- » не се посочва кой ще осигурява методическата помощ и ще осъществява контрола по реализацията на десегрегационните планове и дейности;
- » не се предлагат примерни модели за решаване на проблема;

... МОН не само че признава съществуването на училищната сегрегация на ромските деца, но и предприема стъпки за нейното преодоляване...

- » не се изясняват конкретните ангажименти на регионалните инспекторати по образование, общините и училищните ръководства;
- » няма предвидени санкции при неизпълнение на поставените ангажименти.

Предложеният срок от 12 години за осъществяване на крайната цел е твърде общ и не конкретизира задълженията в тази насока на различните видове училища (начални, прогимназиални и средни). Независимо от това указанието е качествено нов по съдържанието си документ на МОН и въпреки изброените по-горе неясноти то предизвиква оправдания интерес на обществото. Чрез него се постави на качествено нова основа дебатът за сегрегацията на ромските деца в обособените училища и необходимостта от смесването им с българските.

По отношение на втората стратегическа задача, свързана с преустановяване на масовата практика нормално развити ромски деца да попадат в помощни училища, се прие **Наредба № 6 от 19.08.2002 г. за обучение на деца със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания (МОН, 2002)**. Тази наредба конкретизира редица мерки, чрез които се цели да се избегне порочната практика нормално развити деца от ромски произход да попадат в помощните училища като:

- » задължително в диагностичния екип, който осъществява психолого-педагогическото изследване за приемането на ученици в помощното училище, се включва родителят/настойникът на съответното дете като член на екипа. Заедно с това в заседанията на екипа може да вземе участие като член и упълномощен от родителите представител с квалификация. Тази мярка ще даде възможност на децата от малцинствата да нямат езикови проблеми;
- » не се приемат ученици в помощните училища само по социални причини, свързани с материални затруднения в семейството. Досега точно тези причини се оказваха решаващи, за да се предприемат такива стъпки от ромските родители;
- » не се приемат ученици в помощни училища с трудности в обучението (със задръжки в психическото развитие, граничещи с нормата).

Само времето ще покаже дали Наредба № 6 е достатъчна за спиране на порочната практика за прием на нормално развити деца в помощни училища.

... преустановяване на масовата практика нормално развити ромски деца да попадат в помощни училища...

2.1.3. Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (МОН, 2004)

На 11.06.2004 г. министърът на образованието и науката утвърди Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства. Стратегията е интегрална част от националния проект за реформиране на образователната система и за осигуряване на качествено образование на всички деца в Република България. Едновременно с това тя е призвана да подпомогне значително процеса за създаване на съвременни условия в българското училище за опознаване и разбирателство между различните етнически и верски групи и за систематично полагане на усилия за преодоляване на предразсъдъците и дискриминацията по етнически и верски признак.

В съответствие с раздел *V. Образование* на Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество, както и с политиката на Министерството на образованието и науката за оптимизация на училищната мрежа, стратегията има за свои приоритети:

- » *пълноценна интеграция на ромските деца и ученици чрез десегрегация на детските градини и училищата в обособените ромски квартали и създаване на условия за равен достъп до качествено образование извън тях;*
- » *оптимизация на училищната мрежа в общините с малки и разпръснати населени места, включително чрез подпомагане на средишните училища за гарантиране на качествено образование в тях.*

Документът на МОН
успешно
идентифицира
общите за всички
етнически
малцинства в
България
образователни
проблеми

Документът на МОН успешно идентифицира общите за всички етнически малцинства в България образователни проблеми. Едновременно с това се посочват и специфичните такива за всяко етническо малцинство поотделно. За ромското те са:

1. Изолация на ромски деца и ученици в детските градини и училищата в ромските квартали и в отделните групи и паралелки в смесените детски градини и училища.
2. Записване на голям брой деца без увреждания в помощни училища.
3. Затруднена адаптация на децата от ромски произход в детската градина и началното училище.
4. Прояви на дискриминация в детските градини и в училищата.
5. Незадоволително усвояване на преподавания учебен материал поради недостатъчно владение на български език.
6. Недостатъчно обхващане на ромските деца в групи по майчин език, както и незадоволително равнище на преподаването му.
7. Недостиг на квалифицирани учители, познаващи ромската култура.
8. Недостиг на квалифицирани учители, владеещи ромски език.
9. Ниска степен на грамотност и квалификация на възрастните роми.
10. Бедността като фактор за нередовното посещаване и прогресиращо увеличаване броя на отпадналите ученици.
11. Липса на механизми за превенция на риска от отпадане.
12. Липса на учебници и учебни помагала по ромски език.

Основният принос на стратегията е, че се насочва към специфичните стратегически цели, които трябва да се преследват, за да се решат успешно идентифицираните проблеми. За децата и учениците от ромското малцинство те са:

1. Пълноценна интеграция на ромските деца в етнически смесени групи в детски градини и на учениците от ромски произход в класове със смесен етнически състав в училища (приемни) извън ромските квартали. Подобряване на материално-техническата база на интегриращите (приемните) детски градини и училища и подобряване качеството на обучение в тях.
2. Квалификация и преквалификация на учителски кадри за работа в смесени паралелки.
3. Премахване на практиката деца без увреждания да учат в помощни училища.

4. Противодействие срещу проявите на дискриминация в детските градини и в училищата.
5. Създаване на нормативна база и образователни условия за качествено изучаване на майчин ромски език.
6. Подготовка на квалифицирани учители по ромски език.
7. Въвеждане на длъжността „помощник на учителя“ в подготвителна група, подготвителен клас и първи клас.
8. Масово ограмотяване на неграмотни и малограмотни възрастни роми.

Срокът за изпълнение на целите на стратегията се определя до 2015 година. Периодът на нейното действие е съобразен и с „Десетилетието на ромското включване: 2005-2015 година“ и Световната програма на ЮНЕСКО и ООН „Образование за всички“.

Преди обаче настоящата стратегия да придобие сегашния си вид и да бъде утвърдена от министъра на образованието и науката, тя в проектен план започна своята еволюция от т.нар. Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от ромското етническо малцинство (Приложение № 4). Така настоящата разработка даде своя практически принос към институционалното изработване на утвърдената от МОН Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства.

Неразделна част към стратегията е и **Националният план за изпълнение на Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства** (МОН, 2005) за първия петгодишен период. В него са разписани дейностите, с които ще се изпълнят целите на стратегията, сроковете за тяхното изпълнение, необходимите финансови средства за всяка дейност, отговорници и очакваните резултати.

Така най-после МОН направи своята най-сериозна декларирана заявка за последните петнадесет преходни години за реално решаване проблемите на образователната сегрегация на ромските деца.

2.1.4. Постановление на Министерския съвет за създаване на Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (МС, 2005)

По предложение на Министерството на образованието и науката на 11.01.2005 г. Министерският съвет излезе с Постановление № 4 за създаване на Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства. Той е второстепенен разпоредител с бюджетни кредити към министъра на образованието и науката и подпомага дейността на Министерството на образованието и науката по изпълнение на политиката за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства.

Центърът се създава, за да разработва, финансира и подкрепя проекти, които имат за цел насърчаване на равния достъп до качествено образование и подобряване на резултатите от възпитанието и обучението на децата и учениците от етническите малцинства в България. Акумулираните от него средства ще се изразходват за:

1. Осигуряване на условия за съвместно възпитание и обучение на деца и ученици с различен етнически произход в държавните и общински-

Срокът за изпълнение на целите на стратегията се определя до 2015 година. Периодът на нейното действие е съобразен и с „Десетилетието на ромското включване: 2005-2015 година“...

... насърчаване на равния достъп до качествено образование...

- те детски градини и училища и обслужващи звена;
2. Осигуряване на допълнителна педагогическа работа с изоставащи ученици, включена в проекти, в съответствие с целите по чл.2;
3. Дейности за връщане на отпадналите ученици в училище и подобряване на образователните им резултати;
4. Разработване и въвеждане в детските градини и в училищата на програми за възпитание и обучение, съобразени с културите на различните етнически малцинства;
5. Дейности за откриване и насърчаване развитието на деца и ученици от етническите малцинства с изявени дарби;
6. Провеждане на квалификационни дейности за учителите в съответствие с целите по чл. 2;
7. Изследователска дейност, свързана с междуетническата интеграция на децата и учениците чрез образование;
8. Подготовка на родителите за осъществяване на образователната интеграция на децата и учениците;
9. Дейности по наблюдение и оценка на финансираните от центъра проекти;
10. Дейности по създаването на публичност на политиката за образователна интеграция и на работата на центъра.

От така изброените дейности се вижда, че решаването на основния проблем в образованието на ромските деца – сегрегацията, вече е приоритет на МОН. От постановлението става ясно и че държавата вече е заделила 1 млн. лв. за финансовата 2005 г. за допълващо финансиране. Основните средства се очакват по грантове на Световната банка, фондация „Отворено общество“, Ромския образователен фонд и други международни финансови донори.

Необходимо е приемането на цялостен закон за интеграция на децата и учениците от етническите малцинства...

Във връзка със създадения с постановление център обаче е необходимо да се направи следната уговорка – Законът за обществените поръчки е нормативен акт с по-висока сила от постановление, вследствие на което центърът няма да може да изпълнява пълноценно функциите, за които е създаден. Необходимо е приемането на цялостен закон за интеграция на децата и учениците от етническите малцинства, в който неминуемо ще има и финансова част, която ще гарантира изпълнението му.

За да продължи успешната работа на МОН от последните години обаче, трябва да се предприемат и редица други важни стъпки като:

- » дебатът за сегрегацията на ромските деца от образователните среди да прерасне в обществен. Българското общество е длъжно да знае, че цената, която плаща за сегрегацията на ромите в обособените махали, е твърде висока и че тази цена би се намалила значително, ако се създадат условия за равен достъп на ромските деца до качествено образование извън ромските квартали;
- » да се променят критериите на държавата за „добро“ училище по посока на това дали в него реално се създават условия за привличане на ромски деца. Освен административни санкции за ръководителите на учебни заведения, които създават проблеми, трябва да има и финансови такива за самото училище;
- » да се обвърже процесът на интеграция на децата и учениците от етническите малцинства с обучението на студенти в педагогичес-

- ките висши училища и квалификацията на действащите учители с механизмите за работа в условията на многокултурност;
- » да се направи обстоен преглед на учебните програми и учебното съдържание преди всичко на предметите от художествено-естетическия цикъл, за да се изясни доколко те дават възможност по най-достъпния начин различните деца на България да получават знания за историята и културата на етническите малцинства. Критериите за „добър“ учебник трябва да се допълнят с това дали той запознава учениците с етническите, религиозните и езиковите малцинства, които съжителстват с българското мнозинство.

Критериите за „добър“ учебник трябва да се допълнят с това дали той запознава учениците с етническите, религиозните и езиковите малцинства

2.2. Основни нормативни документи,

касаещи образованието на етническите малцинства у нас, и връзката им с училищната сегрегация при ромите

2.2.1. Основни нормативни актове

Конституция на Република България (НС, 1991)

Чл. 36. (2) Гражданине, за които българският език не е майчин, имат право наред със задължителното изучаване на български език да изучават и ползват своя език.

Чл. 53. (1) Всеки има право на образование.

(2) Училищното обучение до 16 год. възраст е задължително.

(3) Основното и средното образование в държавните и общинските училища е безплатно.

Както става ясно основният закон на републиката постановява както задължителното и безплатно образование за всички граждани, така и правото на изучаване и ползване на майчин език за гражданите с различен етнически произход от българския.

Конституцията не припознава и съответно не забранява образователната сегрегация по етнически признак у нас.

Закон за народната просвета (НС, 1991)

Глава първа

Общи положения

Чл. 4. (1) Гражданине имат право на образование. Те могат да продължат непрекъснато своето образование и квалификация.

(2) Не се допускат ограничения или привилегии, основани на раса, народност, пол, етнически и социален произход, вероизповедание и обществено положение.

Чл. 8. (2) Учениците, за които българският език не е майчин, освен задължителното изучаване на български език имат право да изучават своя майчин език в общинските училища в Република България при защита и контрол от страна на държавата.

Чл. 9. (1) Всеки гражданин осъществява правото си на образование в избрано-

то от него училище и вид обучение съобразно личните си предпочитания и възможности.

Глава втора

Държавни образователни изисквания

Чл. 15 (Ал. 1, отм., предишен текст на ал. 2 – ДВ, бр. 36 от 1988 г.). Държавните образователни изисквания определят равнищата на необходимата общообразователна и професионална подготовка и създават условия за:

1. (изм. – ДВ, бр. 90 от 2002 г.) Изграждане на свободна, морална и инициативна личност, която като български гражданин уважава законите, правата на другите, техния език, религия и култура.

Глава трета

Детски градини

Чл. 20 (изм. – ДВ, бр. 36 от 1998 г., бр. 90 от 2002 г., в сила от учебната 2003/2004 година).

(1) Подготовката на децата за училище една година преди постъпването им в първи клас е задължителна и се извършва в подготовителни групи към детските градини или в подготовителните класове в училище, като родителите или настойниците се освобождават от заплащането на такси.

(2) За деца, които не владеят добре български език, освен подготовката по ал. 1 се осигурява и обучение по български език.

Освен че препотвърждава някои текстове от конституцията, Законът за народната просвета (ЗНП) категорично забранява ограничения или привилегии, основани на раса, народност, пол, етнически и социален произход, вероизповедание и обществено положение. А чл. 9 (1) дава пълното право за избор на училище в дадено населено място.

Текстовете от ЗНП, касаещи етническите малцинства у нас, не дават яснота дали училищната сегрегация при ромите от обособените квартали е вид ограничение на етнически признак и съответно то не се припознава като такова. Като изключително прогресивни обаче трябва да се оценят текстовете по чл. 15 и чл. 20 от ЗНП, добавени в него при последните поправки от 2002 година. Ако ромските деца в задължителните подготовителни групи и подготовителни класове попадат между българските си връстници в смесените детски градини и училища и оттам бъдат насочвани в I клас към смесените училища, в обозримото бъдеще е възможно да се получи желаният резултат за десегрегация на ромските училища.

На практика обаче по-често малките ромчета по редица обективни и субективни причини и най-вече по силата на набраната инерция от миналото се насочват към ромските детски градини и подготовителни класове в ромските училища и очакваният резултат от тази промяна на закона не може да се почувства. Основната причина за това е, че ЗНП не припознава училищната сегрегация на ромските деца като проблем и съответно не предлага начин за решаването му.

Закон за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план (НС, 1999)

Чл. 8. (2) *Общообразователната подготовка се изгражда върху принципите на:*

- » основните човешки права;
- » правата на детето;
- » традициите на българската култура и образование;
- » постиженията на световната култура;

» ценностите на гражданското общество;

» свободата на съвестта и свободата на мисълта.

Чл. 8 от този закон (приет през 1999 година) формулира основните принципи, върху които се изгражда общообразователната подготовка на всички български ученици. Нито един от шестте принципа обаче не дава ясни индикации, че културните постижения на българските етнически малцинства са част от българската култура и образование. Тази неяснота ще попречи на съставителите на учебните програми за отделните класове и по отделните учебни предмети да включат тематични кръгове, даващи знания от и за българските етнически, религиозни и езикови малцинства. До този момент са приети учебните програми и вече са одобрени и въведени в практиката учебниците за I-IV и VIII-XII клас. След внимателен преглед на учебното съдържание в тези класове става ясно, че преодоляването на етно- и етноцентричността му може да се определи само в бъдеще време и като едно добро пожелание. Липсата на знания от и за етническите малцинства в България прави учебното съдържание чуждо и безинтересно за децата от тези общности. С особена сила това твърдение важи за предметите от художествено-естетическия цикъл и историята.

В края на 2003 г. Народното събрание прие **Закон за защита срещу дискриминацията (НС, 2003)**. За първи път българското законодателство задължава министъра на образованието и науката и органите на местното самоуправление за недопускане на расова (етническа) сегрегация в обучаващите институции, а ръководителите на тези институции да предприемат ефективни мерки за предотвратяване на всички форми на дискриминация на учебното място. Раздел II, Защита при упражняване правото на образование и професия, чл. 29 (1) гласи:

Министърът на образованието и науката и органите на местното самоуправление вземат необходимите мерки за недопускане на расова сегрегация в обучаващите институции.

Понятието „расова сегрегация“ е употребено във възможно най-широкия му смисъл и в него се съдържа и понятието „етническа сегрегация“. Това понятие ще открием още и в два от най-популярните международни документа, третиращи правата на човека – Конвенция за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация и Международна конвенция за предотвратяване и наказание на престъплението апартейд. Тук е мястото обаче да посочим, че не бива да се прави механична връзка между текстовете, третиращи расовата (етническата) сегрегация в посочените документи, и унаследената форма на обучение на ромски деца в детските градини и училищата, в които техният брой преобладава. Расовата (етническата) сегрегация в тези международни документи, както и в нашия Закон за защита срещу дискриминацията се третира като принудително разделяне или обособяване. Обособяването, което се е получило с образованието на ромите във времето, както вече посочихме, се дължи на редица обективни обстоятелства и на първо място на жилищното обособяване на ромски квартали в по-далечното минало и на редица субективни грешки при управлението на българското образование в по-близкото минало. Нарочен акт за това етническо обособяване обаче не може да се намери, а за преодоляването му Законът за защита срещу дискриминацията предвижда вземането на „...необходимите мерки за недопускане на расова сегрегация в обучаващите институции“, както и пред-

приемане на „...ефективни мерки за предотвратяване на всички форми на дискриминация на работното място“.

Законът за защита срещу дискриминация е първият и най-важният в българското законодателство, който третира реално образователната сегрегация на ромите. По мнение на редица специалисти, познавачи на материята „дискриминация“, той е един от най-прогресивните в Европа.

2.2.2. Поднормативни актове

Правилник за приложение на Закона за народната просвета (МОН, 1999)

Както става ясно, чл. 9, ал. 1 гарантира правото на всеки гражданин на образование „в избрано от него училище и вид обучение съобразно личните си предпочитания и възможности“. Но в доскоро съществуващия чл. 36, ал. 2 от Правилника за приложение на Закона за народната просвета (ППНЗП) всъщност се правеха сериозни ограничения върху избора на родителите: „Училището се избира от родителите или настойниците, като при по-голям брой желаещи с предимство се записват децата, живеещи в района на училището, определен от общината.“ Тази разпоредба успешно се прилагаше от училищни директори, които въпреки демографската ситуация у нас не желаеха да освобождават ученици от своя регион на прием или по различни обективни и субективни причини отхвърляха приема на ученици от други региони. Практиката показва, че най-често „жертва“ на разпоредбата са ученици и родители от ромски произход, които сами осъзнават, че трябва да потърсят услугите на училищата извън ромските квартали. Чл. 36, ал. 2 от ППНЗП в крайна сметка подпомогна и утвърди училищната сегрегация.

„Ромски и правозащитни организации са документирали многобройни случаи на отказ на ръководства на български училища и детски градини да запишат ромски деца, оправдавайки се с районирането, а понякога и с факта, че те представляват заплаха за здравето на „белите“ деца“ (CEU Press, 2001).

В края на учебната 2003 г. Министерството на образованието и науката премахна проблемния чл. 36, ал. 2 от ППНЗП, но две години след това ситуацията с ромското образование не се промени към по-добро. Само най-прогресивните родители на ромски деца от обособените квартали се възползваха от правото си на избор за училище на децата им. Този избор обаче най-много стига до съседното на ромския квартал училище. От него пък много бързо се оттеглят българските деца и в крайна сметка, от една страна, не се стига до закриване на ромското училище в обособения квартал, а от друга – предпочетеното ново училище в близост до ромския квартал отново остава само с ромски деца. Това е нов проблем пред десегрегационния процес, който не е познат и описван от науката и който можем да формулираме като проблем на **вторичната или последваща сегрегация** в училища извън обособения ромски квартал.

Наредба № 2 от 18 май 2000 г. за учебното съдържание. (МОН, 2000)

Раздел „Гражданско образование“ утвърждава следните ядра на учебното съдържание:

„Аз съм гражданин на моята държава“;

„Многообразие и идентичност на личността“;

„Права и отговорности на човека“;

... многобройни случаи
на отказ на
ръководства на
български училища и
детски градини да
запишат ромски
деца...

Наредба № 2
от 18 май 2000 г. за
учебното съдържание

„Гражданинът и светът“;
 „Глобални проблеми на съвременността“;
 „Национална идентичност и различия в обществото“;
 „Граждани, права и отговорности“.

Тези тематични ядра на учебното съдържание имат пряка кореспонденция с повишаването на познанията за културата на другите етноси, утвърждаване на толерантността към различните култури и на позитивни модели на съвместно сътрудничество.

Наредба № 2 е положително явление в нормативната база на МОН в посоката на интеграция на етническите малцинства чрез образование.

Наредба № 6 от 15.06.2001 г. за разпределение на учебното време и за достигане на общообразователния минимум по класове, етапи и степени на образование (МОН, 2001)

Глава втора. Раздел I. *Задължителноизбираема подготовка*

Чл. 6. (1) Учебното време за задължителноизбираема подготовка осигурява условия за надграждане на общообразователния минимум по чл. 2.

(2) Учебното време за задължителноизбираемата подготовка може да се използва и за изучаване на:

- » чужд език в I клас;
- » майчин език;
- » хореография в основната образователна степен.

Чл. 21. Учебните часове, предвидени за свободноизбираема подготовка, осигуряват условия за обучение и извън културно-образователните области по чл. 10 от Закона за степените на образование, общообразователния минимум и учебния план, вкл. религия.

С влизането в сила на Закона за степените на образование, общообразователния минимум и учебния план и Наредба № 6 от 15.06.2001 г. за разпределение на учебното време и за достигане на общообразователния минимум по класове, етапи и степени на образование Министерството на образованието и науката реално осигури както финансово, така и организационно обучението по майчин език като учебен предмет в задължителното учебно време. За изучаване на майчин език в общообразователните училища се осигуряват учебници и учебни помагала, учители и методическо ръководство на обучението.

В българското училище се изучават като майчини езици турски, иврит, арменски и гръцки. В страната функционират еврейско, арменско и румънско училище.

Обучение по майчин ромски език започна още през 1993 г. с издаване на ромски буквар и сформирани на паралелки, но липсата на правоспособни учители, знаещи езика, както и последващото неиздаване на качествен учебници и учебни помагала обезсмислиха инициативата и от 1997 г. насам ромският език не се изучава. От началото на 2003 г. в МОН е назначен експерт по ромски език, който има за задача да възстанови обучението и да го съобрази с новите учебни програми.

Като цяло основополагащата правна рамка, свързана с образованието на етническите малцинства у нас след 1989 г., претърпя сериозни промени в положителна насока. С особена сила това твърдение важи за обучението по майчин език. Основните нормативни и поднормативни документи в системата на народната просвета, засягащи образованието

Наредба № 6
от 15.06.2001 г.

на етническите малцинства у нас и особено това на ромите, все още не припознават като проблем и съответно лишават управленските звена в образователната система от възможността да се вземат решителни мерки по решаване на проблема с образователната сегрегация на ромските деца от обособените ромски квартали в по-големите градове на България.

При сега действащия Закон за народната просвета в известна степен би се откликнало на тази потребност, ако към него се добави текст, който да насърчава и покровителства приобщаването на децата с небългарски и български майчин език. В тази насока след член 26 от ЗНП е необходимо да бъде записан като нов член следният текст:

„Чл. ... (1) При наличие на необходимото условие учениците, чийто майчин език не е български, да бъдат записвани в училища и в паралелки, в които преобладават ученици, чийто майчин език е български.

(2) Необходимо условие по смисъла на този закон е наличието на територията на населеното място на училища (училище), в които преобладаващият брой ученици е с майчин български език.“

2.3. Решения на проблемите с училищната сегрегация на ромите в чужбина

2.3.1. Източна Европа

В почти всички източноевропейски бивши социалистически страни, в които ромите са значителна част от етническите малцинства, е налице проблемът с образователната и училищната сегрегация. За отбелязване е факторът на желание от страна на ромската общност във всяка една от тях за интеграция в обществото на мнозинството и особено то значение, което отдават на образованието за тази цел. Едновременно с това обаче е налице и проблемът с неподготвеността на правителствата на тези държави да посрещнат с успех това предизвикателство, което най-често се тълкува като високомерие, незабелязване, подценяване, дискриминативно отношение и т.н. от тяхна страна. В тези държави огромната част от ромите си приличат по уседналия начин на живот, което предполага близки по форма и съдържание решения за тяхната интеграция чрез образование.

В Унгария

Ситуацията с образованието на ромите в Унгария е сходна на нашата, поради което тази държава може да ни служи като добър пример. Според Виктория Мохачи-Бернат (комисар по интеграцията на ромите в унгарското образователно министерство) всяко пето ромско дете не посещава училище. Създадена е програма за десегрегация на училищата и класовете с ромски деца от учебната 2001/2002 година насам. Ръководството, контролът и методическата помощ по програмата се осъществяват централизирано от специален комисариат за десегрегация, създаден за целта в унгарското министерство на образованието. Към него функ-

ционира специален фонд за интеграция, който отпуска финансови средства, за да се насочват малките роми не към специализираните училища, където да се обучават по програми за деца с проблеми в интелектуалното развитие, а към масовите училища, където има т.нар. класове за наваксване (Бернат, 2002).

В Унгария е сформирани екип, който подготвя проектозакон за десегрегацията. Разработена е специална програма за наваксване за ромските деца, специален учебен план и специална методика.

Най-впечатляващи в унгарския модел за десегрегация са три фактора:

- » Комисариатът по десегрегация е пряко подчинен на министъра на образованието, а неговият ръководител (от ромски произход) е с ранг на *държавен секретар* (заместник-министър);
- » за учебната 2002/2003 г. специализираният фонд за десегрегация разполага с 14,5 млн. щ. д., като 4,5 от тях са от бюджета на унгарската държава;
- » десегрегацията е насочена предимно към най-малките деца в предучилищна възраст.

Една трета от ромската общност в тази страна е сегрегирана на квартален принцип. Според Михай Сибиу (Сибиу 2002) Министерството на образованието признава, че има проблем, свързан с образователната сегрегация на ромите, но отказва да предприеме конкретни действия за неговото разрешаване. Ромските неправителствени организации са се коалирали, за да изработят стратегия за подобряване положението на ромите (каквато българските роми подготвиха и заедно с българското правителство приеха още през 1999 г.). Представителите на ромската интелигенция обаче не припознават сегрегацията като проблем и за тях десегрегацията не е приоритет.

Според Ивета Кенети 70% от ромските деца посещават специални училища. През 2001 г. е приета Стратегия за подобряване на образованието на ромските деца, изработена от просветното министерство. Издават се книги за ромската култура, предвиждат се промени в методологията за четене и писане на децата билингви.

Ромите в Чехия са категорични в искането си децата им да посещават масовите, а не специалните училища. За целта предстои да се формира група от млади ромски студенти, която да си сътрудничи с просветното министерство и да разработи стратегия за десегрегация (Кенети, 2002).

Според Силвия Ригова от началото на учебната 2002/2003 г. започва да действа национална програма за десегрегация. Съществува интензивна програма за предучилищно обучение на ромски деца, чрез която те се подготвят за първи клас и се насочват към масовите училища. Постигнато е сътрудничество на институционално ниво между всички възможни партньори, които имат отношение към образованието на ромските деца. Има подготвени специални учебни планове за ромските деца в руск. Учебните помагала за 6-годишни ромски деца, които постъпват в първи клас, са билингвални.

Предстои да заработи национална програма за обучение по ромска история и култура на всички учители в страната. В Словакия има факул-

специален комисариат за десегрегация, създаден за целта в унгарското министерство на образованието

В Румъния

В Чехия

В Словакия

В Словакия има факултет по ромска култура в университета

мет по ромска култура в университета.

Предстои да заработи и подготвен модул за специално обучение на родителите роми (Ригова, 2002).

2.3.2. Западна Европа

В западноевропейските страни по-голямата част от ромите са номади или полуномади. Техният основен проблем е как да запазят подвижния си начин на живот и свързаните с него бит, култура и традиции. По-особен интерес за нашето изследване по разбираеми причини представляват моделите за образователна интеграция на уседналите роми.

Във Великобритания

Доналд Кенрик, един от най-добрите познавачи на ромите в Европа, съобщава, че властите във Великобритания по-активно се ангажират с образованието на ромите и чергарите от 1968 г. насам, когато неколкостотин учители из цяла Англия започват специализирана работа с децата на номадите. От 1973 г. правителството започва да полага грижи за квалификацията на учителите, работещи с децата на роми и чергари. По това време активна дейност започва да развива обществената организация Национален ромски образователен съвет, а няколко години по-късно и Консултативният съвет за образованието на роми и чергари.

През 1980 г. под заплахата от завеждане на съдебен иск в европейския съд британското правителство започва да допуска ромски деца в масовото училище. А предписание, направено през 1997 г., позволява на децата на пътуващите да бъдат регистрирани в повече от едно училище, за да им бъде гарантиран по-лесният достъп до образователната система при пътуванията с родителите им.

*Нараства страхът
от наркотици и
ранен секс.*

Повечето родители на ромски деца в Англия приветстват възможността децата им да завършват основно образование, но с нарастването на училищната възраст на децата им прогресивно нараства и страхът от наркотици и ранен секс.

От 1983 г. насам правителството все по-усилено започна да води публична дискусия за положителните практики в областта на образованието на децата на роми и пътуващи. През 1990 г. беше създаден специален фонд, който започна да финансира заедно с местната власт по-качественото обучение на ромските деца. Едновременно с процеса на привличане на тези деца в масовото училище се забелязва значителното нарастване на расистките прояви към тях (Kenrick, <http://www.errc.org>).

Определено начертаният път за интеграция на ромите чрез образование във Великобритания е насочен към смесване на ромските с другите деца под един училищен покрив.

Във Франция

В цяла Франция по сведения на представители на френското образователно министерство (Нунев, в. „Дром громендар“) има около 400 хиляди пътуващи (чергари). 45% от тях са под 16-годишна възраст. Огромната част от това население се самоопределя като синти-мануши, житани и роми. Значителна част от дошлите в миналото роми са от Полша, а най-новите преселения са от Източна Европа през последните 10-15 години. Половината вече са уседнали (поради липса на средства), 1/4 са полуусед-

нали – пътуват само през летния период за по-лесно намиране на работа, а всички останали са все още постоянно пътуващи.

Във Франция средното образование е безплатно и обхваща децата от двегодишна възраст на детската градина до завършване на средния курс на обучение, без да се прави разлика по пол, етнос, религия и т.н. Едновременно с това учителят е държавен служител и се ползва от всички права, които гарантира законът за държавния служител. Последният пък от своя страна има двестагодишна история и тя започва от времето на Наполеон. Всяко училище има лекар, медицинска сестра и социален работник, от грижите на които учениците се ползват безплатно. На особена почит тук са училищните психолози.

От 2002 г. насам Министерството на образованието и науката на Франция е разработило и изпратило за изпълнение специално окръжно, което има за цел да предотврати сегрегацията в образованието на мигриращите ромци, които от 10 години насам проявяват все по-нарастващ интерес към образованието на своите деца. Основните задачи, които си поставя това окръжно, са свързани със:

- » специална инструкция за посрещане на родителите на ромски деца в учебните заведения, разговорите с тях, показване на учебната база лично от директора, запознаване с училищните традиции и изисквания;
- » с това, че ромските деца трябва да се записват в класове, които съответстват на тяхната възраст и ниво на усвояване на учебния материал, а по-изоставащите да посещават допълнително и специално разкритите в учебните заведения групи за наваксване;
- » с ползването на безплатен транспорт, храна, учебници, учебни материали и пособия;
- » с инструкция за директора за това, че при завършване на началното образование на ромските деца те трябва да бъдат насочвани към прогимназията със специално подкрепящо писмо и т.н.

Всички учители във Франция ежегодно преминават задължителни форми на квалификация, при която в рамките на три часа получават знания за историята и културата на чергарите, за приложението на специалното окръжно и за необходимостта от записване на децата на ромите в обикновени училища, както и за оказване на допълнителна помощ за по-безболезненото им интегриране в образователната система.

Ромските деца от уседналите и адаптирани към социалната среда семейства се обучават сред децата от мнозинството. Според познавачите на образователната система в Италия основен проблем са децата на пътуващите ромци.

Още през 60-те години на XX век се създават специални класове за ромските деца. Училищата им са известни под наименованието „Lasio drom“ („На добър път“) и са в сътрудничество с признатата от държавата организация „Опера nomadi“. От 1971 г. образователното министерство на Италия в съгласие с „Lasio drom“ прие класовете под същото наименование да се считат за подготвителен период за основното училище. От 1974 г. се приема концепция, според която ромските деца трябва да посещават общите училища и да се обучават заедно с другите деца. Така „Lasio drom“ класовете остават да действат само за децата на номадските ромци.

Във Франция средното образование е безплатно и обхваща децата от двегодишна възраст...

В Италия
(Ключуков, 1996:41-44)

*Учителите в тези
училища са между
най-
висококвалифицираните
в страната.*

Вграждането в „нормални“ класове по принцип би трябвало да бъде по-доброто решение, но то не постига ликвидиране на изолацията – ромските деца сядат на отделни чинове, изключени са от общите игри, презрителното отношение към тях не намалява. Прекаленото натоварване на учителите с учебна работа не им оставя време да се справят с отчуждението в класа. Това наложи италианската образователна система да въведе специални училища за желаещите да се учат в тях и изоставящите ромски деца. Тези специални училища предлагат образователни възможности съобразно потребностите, зрелостта на децата, учебния ритъм. В тях специализирано се работи и за възпитанието на децата.

Учителите в тези училища са между най-висококвалифицираните в страната. Освен висока педагогическа, психологическа и антропологическа култура те трябва да познават и културата на ромите, да притежават уменията да разговарят с техните семейства, да разбират процесите, които протичат в душата на децата, да намират ефективни методи за преподаване.

За да се избегне изолацията, просветното министерство на Италия прие специална разпоредба чрез специално подготвени възпитатели да осъществи връзката с „нормалните“ училища чрез персонални контакти, участие в общи игри, общо хранене и т.н. За съжаление тази мярка постепенно отмря поради предубежденията на учители, родители, ученици, училищни колективи.

2.3.3. В САЩ

Според Ян Ханкок американските роми са твърде нехомогенна етническа общност, съставена от преселилите се ромски семейства от Европа в Северна Америка през различно време след откриването на Новия свят, от различни европейски страни и от различни ромски групи (Ханкок 2001:65). Немалка част от американските роми продължават да нomaдстват. Като цяло ромското малцинство в сравнение с други етнически групи в САЩ е твърде малобройно и разпръснато из територията на цялата страна. Достъпът до образователната система е гарантиран от законите на страната, но проблемът на различните групи американски роми е по-скоро не как да бъдат интегрирани в образователната система, а в съхранението на етническото самочувствие.

Много интересно описание за образователните нагласи на американските роми прави професорът от Тексаския университет Ян Ханкок, който също е ром. „Класната стая се възприема като място, където се научаваш да бъдеш „гаджиканите“, т.е. се „американизираш“... Училището се смята за среда, която не просто не прави нищо, за да научи децата как да станат по-добри роми, но вместо това изглежда решена да ги хомогенизира и да им отнеме етническото самосъзнание. Ромите бягат от образователната система като от чума. Докато повечето от останалите малцинства в САЩ правят бойкоти, протестират и се организират, за да извоюват по-добро образование за децата си, американските роми се стремят с всички средства, с които разполагат, да задържат синовете и дъщерите си у дома“ (Ханкок 2001:65-66).

В резултат на това масово непосещаване на училище по-голямата част от възрастните представители на ромската общност в САЩ са

неграмотни или в най-добрия случай слабо грамотни.

САЩ обаче имат уникален опит в по-съвременната история на човечеството по отношение законовото преодоляване на расовата сегрегация в образованието. Началото се поставя чрез решение на Върховния съд на САЩ през 1954 г., забраняващ разделеното обучение между бели и черни деца. Основният аргумент за премахване на расовата сегрегация в образованието е, че разделеното обучение на бели и черни деца единствено върху основата на критерия „расова принадлежност“ „създава у тях чувство за малоценност“, което „може да окаже неоправимо влияние върху сърцата и умовете им“ (Арънсън 1996:217). Известно е, че за да се стигне до това решение на Върховния съд на САЩ, е трябвало да се преодолее пълното неодобрение на белите американци, изразено чрез улични протести и сблъсъци. Важно влияние върху решението на Върховния съд оказал многократно описаният в литературата експеримент на Кенет и Кларк. Този експеримент недвусмислено показва, че чернокожите деца – някои от тях само по на три години – „вече са били убедени, че не е добре да си чернокож; те не искали да играят с черни кукли, тъй като намирали белите кукли по-хубави, изобщо ги оценявали по-високо“. Резултатите от този експеримент убедително доказват, че „отделните, но равностойни“ образователни системи всъщност „никога не са равностойни, тъй като внушават на детето от малцинството, че е отделено, защото нещо в него не е наред“ (Арънсън 1996:195).

Уникалният опит на САЩ обаче в никакъв случай не бива да се абсолютизира като най-правилен модел за нашите условия и механично да се пренася у нас поради следните причини:

- » отнася се до многомилionenното афроамериканско малцинство в САЩ, което от 50-те години на миналия век поема курс на политическа борба за извоюване на равни расови права с белите американци, включително и равен достъп до училищата за бели деца;
- » расовото противопоставяне в САЩ през онези години не е пропорционално на съществуващите расови и етнически предразсъдъци в съвременна България.

В съвременните Съединени американски щати има две групи ученици, които имат по-голяма нужда от специални грижи и подпомагане в американското обединено училище: учениците с физиологически и психически нарушения и учениците с етнически и социални проблеми. „За всички тях се организират специални курсове по английски език, по родния език на родителите им, въвежда се обучение на два езика (английски и езика на родителите им). За целта се подготвят и съответните учители. Предприемат се също и различни инициативи за преодоляване на расови и религиозни предразсъдъци. Тук заслужава да се отбележи една сравнително нова инициатива на местните общински власти по образованието, откриването на т.нар. Magnet-Schools“ (Бижков 2001:112).

Като обобщение на казаното дотук за опита в чужбина можем да твърдим, че в нито една страна от Европа, нито в САЩ, нито където и да било на друго място на Земята са създадени, апробирани и въведени в практиката напълно успешни и работещи модели за преодоляване на образователната изостаналост на местното ромско население и интеграцията му чрез образование в обществото, с което съжителства.

... разделеното обучение на бели и черни деца единствено върху основата на критерия „расова принадлежност“ „създава у тях чувство за малоценност“...

2.4. Модели за десегрегация и интеграция на ромски деца между българските им връстници, предложени от нестопански организации

2.4.1. Асоциация „Дром“, Видин

„Свободен достъп на ромските деца до всички училища на гр. Видин“ е първият по рода си десегрегационен проект в България

Проектът „Свободен достъп на ромските деца до всички училища на град Видин“ (Кънев 2002) е първият по рода си десегрегационен проект в България. Той започва своята работа през лятото на 2000 г. и вече развива своята дейност пет учебни години. След него и по негов модел започнаха да функционират подобни проекти в още седем града на страната – Монтана, Плевен, Сливен, Хасково, Стара Загора, София и Пловдив.

Проектът на Асоциация „Дром“ цели равномерно записване на ромските деца от квартал „Нов път“ във всичките основни училища на Видин. Процесът на десегрегация обхваща едно изцяло ромско училище – ОУ „Епископ Софроний Врачански“, намиращо се в центъра на ромския квартал. С поставените си цели и задачи този проект е най-близко до идеята за реално извеждане на ромски деца от обособеното квартално училище и тяхното равномерно ситуиране във всички училища, които се намират извън ромския квартал. Едновременно с това чрез този проект се предлагат реални дейности за последващата адаптация и еманципация на ромските деца сред връстниците им.

В кв. „Нов път“ живеят около 12 000 души, предимно роми християни и се намира накрая на Видин. Сравнен с много други ромски квартали в България, това е един сравнително благоустроен квартал, в който преобладават големите и хубави къщи, подредени и заградени дворове, благоустроените и асфалтирани улици с прокарани водопровод и канализация. В този квартал има много роми с основно и средно образование, някои с много висока квалификация като работници. Има и няколко души, които са завършили престижни висши учебни заведения, а неколцина младежи и девойки сега се обучават в различни висши училища из страната. В наше време между видинските роми има видни общественици, учители, администратори, бизнесмени, които с дейността си пряко или косвено влияят на общественно-политическия живот на града и областта.

Благоприятстващ фактор за проекта е, че над 100 деца от квартал „Нов път“ преди стартирането на проекта вече се учеха сред своите връстници българчета извън ромското училище в града, т.е. процесът на десегрегация е започнал от само себе си, за да откликне на нарасналите нужди на общността от по-качествено образование.

Дейностите, чрез които се постига целта на проекта, са следните:

1. Обяснителна кампания през лятната ваканция за убеждаване на родителите и записване на желаещите в училищата из града;

2. Назначаване на наставници (помощници на учителя) за всяко едно приемно училище;
3. Транспортиране на учениците от квартала до новите им училища и обратно със специално закупени автобуси;
4. Организиране на допълнителни часове за изоставащите ученици от учителите в приемните училища;
5. Осигуряване на възможности за допълнителна квалификация на учителите в приемните училища;
6. Провеждане на извънкласни мероприятия с мултикултурен характер;
7. Осигуряване на учебници, учебни помагала, закуски и облекло за нуждаещите се деца;
8. Привличане на родителите роми към работата по проекта;
9. Осигуряване на летни и зимни лагери за децата;
10. Партниране с местните институции и нестопански организации.

Моделът „Видин“ има редица позитивни страни, но наред с това неговата реализация води до въпроси, отговорите на които са по-скоро негови непълноти, които биха могли да намерят своето достойно решение.

Положителни страни на проекта:

- » води до изпълнението на първото и най-важно условие за интеграция на ромски деца – смесване с останалите им връстници в училища, които са извън пределите на ромския квартал;
- » партньори и участници в процеса са всички страни, засегнати от процеса – учители, деца, родители (роми и българи), нестопански организации, местни и регионални власти, политически партии, медии;
- » има явен стремеж към предимствено включване на ученици, подлежащи на задължително обучение в подготвителни и първи класове, поради осъзнаване на по-добрите възможности за по-бърза и по-безболезнена взаимна интеграция както на ромските, така и на останалите деца;
- » осигурява се транспорт, закуски и допълнителна педагогическа помощ на децата;
- » осигурява се допълнително специализирано обучение на учителите;
- » търсят се услугите на всички приемни училища в града, за да не се създават условия за изтичане на български деца и вторично сегрегирание на ромските;
- » провеждат се извънкласни мероприятия с учениците – екскурзии, лагери, чествания и др.;
- » назначава се т.нар. наставник, който отговаря за живота и здравето на децата за цялото време на отсъствието им от домовете си и ромския квартал. Той е довереният човек на ромчетата и техните родители в приемното училище.
- » търси се съдействието, покровителството и партнирането с националните институции, включително и с Министерството на образованието и науката;
- » подпомагат се родителите;
- » процесът се ръководи или консултира от професионални учители.

Непълноти:

- » моделът „Видин“ не предлага цялостно решение за бъдещето на ромското училище в махалата, а го ползва само като „донор“ на деца, участници в проекта;
- » даването на закуски и осигуряването на транспорт само за ромчетата определено е несправедливо спрямо българските деца и не създава добра предпоставка за нормална атмосфера за сътрудничество;
- » не е ясно от описанието на проекта по какви критерии се привличат участниците в него и как се работи срещу асимилационните процеси в новата учебна среда;
- » финансирането му само от неправителствен донор, година за година, създава атмосфера на несигурност у всички ангажирани страни по проекта и поддържа една постоянна тревожност, която се засилва към края на всяка учебна година;
- » липсата на оповестен край на пилотната му фаза създава илюзия в обществото, че неправителствените ромски организации са длъжни да провеждат процеса на десегрегация, а наистина отговорните за това институции – община, РИО и МОН – приемат несвойствената за тях роля на пасивен наблюдател или в краен случай демонстрират формална ангажираност без ясно съдържание и отговорности;
- » моделът не е научно подсижен за осъществяване на: анализ и синтез на определени факти и явления, които го съпътстват; близкосрочни и по-дългосрочни планирания; проследяване на индивидуалните промени с всеки участник в проекта; измервания с цел корекции и т.н.

Независимо от видимите слабости на модела „Видин“ засега той е първият и най-близкият до идеята за реален, планиран и контролируем процес на десегрегация и последваща пълноценна интеграция на ромските деца между българските им връстници в етнически смесени класове. Компетентните и отговорни институции на различни равнища само могат да почерпят незаменен опит от неговите позитиви и негативи.

2.4.2. Фондация „Романи бахт“, Самоков

Проектът „Да играем, учим и живеем заедно“ (Иванова 2003:45) е създаден с цел да се осигури най-важното условие за равен старт в живота – качествено обучение в интегрираното българско училище. Той принадлежи на ромите, които участват в него, има истинско значение за тях и подпомага изграждането на визия на региона в бъдещето на тяхната зряла възраст. Той подтиква младите хора да се учат, действат и променят.

Дейностите по проекта са насочени към подобряване на учебно-възпитателната работа в мултиетническа среда, чрез работа с родителите, с децата, с директорите и учителите на детските градини и училищата в града.

В хода на подготовката на проекта се организира гражданска коа-

лиция за подкрепа на десегрегацията на ромските училища. В нея са привлечени видни самоковски интелектуалци, общественици, ръководители на нестопански организации и институции.

Своеобразната изолираност (гето и ромско училище) е свързана с проявата на известни негативни учебно-възпитателни и образователни явления с децата от маргиналните ромски семейства, а именно:

- » не постъпват в училище поради крайната бедност, нямат самочувствие, поставени са в ситуация на деца в риск и са потенциални малки просяци и крадци;
- » нямат шанс пред по-богатите ромски деца и родителите приемат своята съдба на унизени, оскърбени и ненужни;
- » липсата на конкуренция с деца, произхождащи от среди, имащи по-висок образователен статус, е предпоставка за изграждане на езикова бариера и пълно непознаване на българския език.

Тези тенденции са изключително тревожни и наложиха цялостно преосмисляне на образователните стратегии спрямо ромското население в града. Едната от тях е ориентирана към *деца на крайно бедни родители*, обречени на жалко съществуване и от необходимостта да се социализират и ограмотят. А другата, към най-изявените ромски деца в смесените училища в града. За тях се организира школа за развитие на математическите им способности, начална компютърна грамотност и английски език с цел създаване на равен шанс при кандидатстване в специализираните паралелки в горен курс.

Най-съществената част от проекта обаче е насочена към децата, които са на възраст за детска градина. Особен обект на внимание са тези деца, които след година трябва да постъпят в първи клас. Поради бедността, в която живеят голяма част от родителите от ромски произход, фондация „Романи бахт“ осигурява на децата най-необходимите условия за нормален учебен труд: превоз, учебници, помагала, качествени извънучилищни форми на работа, а за учителите обучение за работа в мултиетнична среда и за опознаване на ромския етнос.

Реализирането на идеите на проекта показват, че обучението на децата от предучилищна възраст в детска градина от смесен по етнически признак тип е най-добрият модел за постигане на готовност за училище на ромските деца, за тяхната социализация и за подготовката им да възприемат различни кодове на социално общуване. Смесеното обучение помага на децата да опознаят не само своята култура, но и културата на другия етнос, да усвоят от нея достъпните за тях неща и така по-лесно да общуват помежду си.

Отделянето им в детски градини по етнически признак може да носи някакви положителни резултати само ако учителите са специално подготвени за работа с деца билингви, ако са мотивирани да работят прецизно и професионално и ако приобщият към каузата на образованието и родителите.

Иновация в проекта е и въвеждането на нов образователен субект в лицето на помощника на учителя. Краткият извървян път показва, че той може да бъде полезен, ако се ползва за подпомагане на децата за адаптиране към новата образователна среда и за увеличаване на доверието на родителската общност към образователните институции.

Особен обект на внимание са тези деца, които след година трябва да постъпят в първи клас

Постижения на децата

Всички деца, постъпили в интегрираните детски градини, продължават да учат в начален курс на смесени училища. Успехът им е добър и много добър и до 4-и клас те нямат особени проблеми в процеса на своята адаптация с българските им връстници. Във всеки клас от отличниците поне едно дете е ромско. Степената на практическа интелигентност на децата в смесените училища по доклада на Ж. Иванова – ръководител на проекта, е 74% спрямо 29% на децата от ромското училище. Коефициентът на лексикалното богатство е 67% спрямо 33%. Граматически правилната реч е 90% спрямо 10%. Степената на практическо осъзнаване на основните езикови елементи от седемгодишните деца е значителна (Иванова 2003:45).

*Негативните
стереотипи едни към
други се преодоляват
най-лесно в ранна
детска възраст*

Най-важното постижение от този проект обаче е смесването на ромските с българските деца. Учейки, играейки, растейки и живеейки заедно под един покрив в училище, тези деца се опознават. Барьерите от непознаването, страхът от чуждата култура, негативните стереотипи едни към други се преодоляват най-лесно в ранна детска възраст. Този процес носи на града и общината повече спокойствие и просперитет за всички общности.

Практиката в Самоков показва, че веднъж постъпили в българско училище, ромските деца вече не се връщат в ромското. Новата алтернатива за тях става важно условие за бъдещата им реализация в по-горните степени на обучение и в живота.

2.4.3. Дружество „Еделвайс“, Ракутово

Проектът „Междуетническа школа за деца и родители“ (Нунева, 2003) на дружество „Еделвайс“, Ракутово, функционира от 1.04.1997 г. и се явява като един от най-устойчивите проекти на ромска нестопанска организация в областта на образованието. Този проект разработи практически модел за преодоляване на сегрегацията в образованието на ромските деца по еволюционен начин.

Цели и задачи на проекта:

- » даване шанс за увеличаване на социалните перспективи на ромските деца чрез съвместното им обучение с другите деца в общината в условията на извънкласни и извънучилищни дейности;
- » създаване на условия чрез извънучилищни дейности за интегриране на ромските деца сред останалите им връстници в голямото градско училище, т.е. подготовка за безболезнен преход към десегрегация на кварталното училище за ромски деца;
- » сближаване на учениците помежду им чрез опознаване на етническите, религиозните и езиковите им различия;
- » осъществяване на интеркултурен диалог между деца, родители, учители и общественици от различните етнически и религиозни общности в града и общината за безпроблемно съжителстване под един покрив, наречен Междуетническа школа за деца и родители;
- » осигуряване на равни условия за гражданско образование и личностно развитие на различните ученици и родители;
- » ангажиране на учители, родители и общественици с проблемите на

- учениците и собствените си проблеми за оцеляване и развитие;
- » оформяне на едно неутрално пространство, в което роми, армъни, българи и помаци (българи мюсюлмани) безпроблемно да се срещат и говорят за себе си, за другите и да търсят алтернативни пътища за съвместното си оцеляване и развитие в името на по-доброто си бъдеще;
- » курсове за квалификация и преквалификация за безработни родители без разлика в етническия им произход и вероизповедание.

В община Ракитово от столетия насам живеят роми, българи мюсюлмани (помаци), българи християни и власи армъни. Съотношението между трите големи групи – българи християни, роми и българи мюсюлмани е почти еднакво на брой. Най-малочислена е етническата група на власите армъни. Всяка общност от векове насам е формирала своя махала, в която предпочита да живее. Изповядват се двете основни за страната религии – православната християнска и мюсюлманска, и от столетия насам има джамия и църква. А децата на града се обучават в две отделни училища от 1948 г. насам (българско и ромско).

През годините на социалистическия режим комунизмът в стремежа си да се наложи като единствена идеология се стараяше да възпита атеистично поколение, да унифицира различията и да размие културите на малцинствата. Това доведе до затваряне на малцинствените общности с цел съхраняване на културната си идентичност. Били са сменяни имената на помаци и роми, често с физическо насилие и психически тормоз. Жените мюсюлманки са били заставяни да режат традиционните си дълги плитки. Милиционерите насилва свалили шарените им забрадки. Хората от малцинствата в този район са подгържали жизнения си стандарт с тежка физическа работа. Процентът на високообразованите роми и помаци е съвсем незначителен. А тези, които са успявали да получат добро образование в българското училище и са завършвали институти и университети, са се срамували да обявяват публично своята културна идентичност, оформяна в семейната им среда.

Последвалата след тоталитарния период икономическа криза изостри взаимоотношенията между малцинствените общности и мнозинството. Организираното селско стопанство в АПК беше ликвидирано. Малкото предприятия в района не функционират. В най-тежко положение са ромите. Те се изхранват от краткосрочна трудова заетост, като събират горски билки, плодове и гъби и ги продават на пазара. Пътуват до по-големите градове за сезонна работа. Представители на всички общности в града и общината има зад граница и особено в Гърция, Испания, Португалия. В годините на несвършващата криза те се обединиха, за да търсят общи пътища за физическото си оцеляване. Нишата за духовното развитие остана на по-заден план, а възможностите за междуетнически конфликти по-големи.

Най-ощетена и несправедливо изолирана е ромската част от населението на града, която населява отделен квартал и има свое основно училище.

Жените мюсюлманки са били заставяни да режат традиционните си дълги плитки. Милиционерите насилва свалили шарените им забрадки

Същност и характеристика на проекта

Работата в Междуетническата школа за деца и родители е организирана в следните направления:

- » работа с деца от 8- до 16-годишна възраст;
- » работа с учителите в школата;
- » работа с родители и общественици;
- » съвместни празнувания на календарни и специфични религиозни и културни празници като Коледа, Байрам и 8 април;
- » партниране с двете религиозни институции – църквата и джамията, и посредничество между тях;
- » работа с държавните институции и неправителствени организации със сходна дейност в района;
- » участие в медийното пространство и разширяване на кръга от съдейници.

Школата събра най-добрите и талантиливи деца в града

Работата с деца започна след предварителни проучвания сред тях самите, родители и учители. Така се оформиха няколко групи според техните потребности в извънучилищно време: актьорско майсторство, изобразително и приложно изкуство, фолклорно пеене, две групи за английски език, фолклорни танци, куклен театър и литературна група с издаване на детския вестник „Заедно“. Школата събра най-добрите и талантиливи деца в града, като в състава на всяка група пропорционално попадат деца от всички етнически и религиозни общности.

В работата с учениците намери приложение формалният и съдържателният подход. Формалният подход се състои в това, че в школата се създаде обстановка за обучение, по-различна от училищната: добре обзаведена база, подредена по вкуса на децата и добре отоплена. Учебните маси са подредени в правоъгълник, в средата му с много цветя, което ги предразполага към творческа самоизява. По стените на стаите постоянно се излагат техните творби и грамоти от концертни изяви и конкурси. Съдържателният подход намери място в отделните форми на обучение. Учителите разработват с помощта на консултантите специалисти по интеркултурно образование свои проекти и програми за работа през учебната година. В тези програми се планира обучение в специфични творчески умения, от една страна, и, от друга, темите, мястото и времето, в което децата да имат възможността да говорят за себе си, за семейството и рода си, за културата и религията си. Така чрез различните форми на изкуството, музиката, танца и словото децата обогатяват творческите си познания и опознават различията си. Заедно участват в постановки, концерти и изложби, разменят си ролята за участие в тях, придобиват чувствителност към различието и с високо чувство за институционална принадлежност към школата изграждат нейния положителен имидж като нейни възпитаници и пълноправни съмишленици. Натрупаните страхове, стереотипи и предразсъдъци бавно и сигурно се стопяват.

Приоритетна политика на школата е използването на всяка възможност за творческа изява на местни, регионални и национални културни мероприятия. Непрекъснато се стимулира изявата на културното различие, което децата носят в себе си, като с помощта на ръководителите то търси място в общата творческа изява на групата.

През годините, в които школата функционира активно, израснаха и се оформиха нейни възпитаници, които познават, ценят и приемат различията на другия. Особено благотворно дейността ѝ се отразява на ромските деца. Значително се повиши тяхното самочувствие и желание да общуват с връстниците си нероми, да се учат в по-горна степен на обучение и да преодоляват страха от непознаването на другите. Родителите им придобиха самочувствие, а някои сами пожелаха да преместят децата си в българското училище.

Работата с учителите се състои преди всичко в:

- » привличането им за съидейници, за да усетят важността на мисионерската си роля в проекта;
- » обогатяване на знанията им за различните култури в общината и изграждане на чувствителност към проблемите на техните носители;
- » освобождаване от страхове и предубеждения към другостта.

За учителите в школата трябваше да минат години наред в упорита работа, за да се освободят от стереотипите на стандартното училище и да намерят най-правилния път към себе си и другите. Тази част от дейността е най-трудната и за нея отговорност носи психолог-консултантът на школата. Понастоящем се оформи едно твърдо учителско ядро от последователи на идеите на проекта, които привличат и утвърждават у новите учители установените вече правила за работа в екип. Те сами поемат отговорността и инициативата да пишат творчески проектите си, да търсят начини да популяризират постигнатото и да не се страхуват да изразяват общото и различното на етнокултурите в публичното пространство. Усещат и оценяват потребността да работят равнопоставено с децата и техните родители, да се уважават взаимно и да се търсят за всяка нова стъпка.

Обучението на родители и общественици е другата важна дейност по проекта. В началото съмишлениците бяха малко. Школата се приемаше като поредното задължение на държавата и преодоляването на тази инерция изискваше много усилия. Привличането започна чрез организиране на курсове за шивачи, готвачи, фризьори. Те завършват с празнично раздаване на дипломи и богати кулинарни изложби. Ястията след това се подаряват на децата без родители в помощното училище и в детските градини. Провеждат се модни ревюта на готовите облекла и се представят пред публика интересни мъжки и дамски фризури. Постепенно дейностите се насочват към взаимно уважаване и зачитане. Родителите постоянно се окуражават да усетят свободата си, да започнат сами да инициират свои идеи за обучение на децата си и да се ангажират с осъществяването им. Стремeжът е към затваряне на кръга от родител, учител, дете. Ръководители, учители и родители се учат заедно да търсят най-правилните решения за обучението на децата. За да отговори на нарасналите потребности, школата се насочи към провеждането на обучителни семинари, в които сами се включват и учители, общественици, лидери и др. Чрез семинари на тема: „Ролята на жената в семейството“, „Грижи за психичното здраве на децата“, „Изкуството да живеем заедно“, „Правото да бъдеш различен“, „Същност и развитие на интеркул-

Родителите постоянно се окуражават да усетят свободата си, да започнат сами да инициират свои идеи за обучение на децата си и да се ангажират с осъществяването им

турното образование“, „Конвенцията за правата на детето“ и др., започна процесът на опознаване и изграждане на механизми за взаимно доверие. Чрез психодраматични тренинги заедно родители, учители и общественици, принадлежащи към различни етнокултурни общности, извървяват пътя на опознаването и сближаването си, оглеждат се в многокултурното огледало и се стараят да си формират образ, в който да се чувстват комфортно и чрез който да бъдат приети от всички участници. Етнокултурните различия от пречка бавно, но сигурно се превръщат в положителен фактор.

В края на всяка учебна година в рамките на два дни се провежда заключителна конференция, на която учителите, родителите и най-активните съмишленици на школата очертават перспективите за бъдещото ѝ развитие за новата учебна година. Тя е много важно събитие в живота на школата. Всеки участник в проекта има възможност да разкаже за всичките си успехи и несполуки, да обобщи извървяния път и да предложи нови възможности за развитие на заложените идеи. А гостите като хора отвън да споделят своите впечатления и да дадат своите препоръки.

Малките възпитаници в края на всяка заключителна конференция изнасят празничен концерт, на който показват придобитите умения през годината. Така Школата приключва работата си в края на всяка учебна година – като едно голямо семейство.

Празнуването на календарни и културно-религиозни празници като Коледа, Нова година, Бабинден, 8 март, 8 април – Международен ден на ромите, Байрам, Гергьовден, 24 май, 1 юни, Деня на будителите – създават атмосфера на много впечатляващи и трайни преживявания от показването на театралната сцена, музиката, танците и съхранените ценности на всяка етническа общност.

Празнуването на религиозните празници Коледа и Байрам преди няколко години започна плахо. Впоследствие интересът към тях нарасна значително, след като попът и ходжата успяха да се убедят в безпристрастността на школата и да доверят своята благословия за сътрудничество. Празнуването на общите празници дава повод за повече събирания и непланирани контакти, което сближава повече хората.

Участието на проекта в медийното пространство се осъществява чрез периодичното издание „Заедно“ – първото детско вестниче в общината. То излиза един път на два месеца от ноември 1997 година насам и са издадени 18 броя, средно с по 10 страници на всеки брой. Деца и родители, учители и ръководители, видни общественици имат възможност на страниците му да споделят с читателите свои преживявания, чувства и емоции, свързани с мултикултурната и интеркултурната насоченост на школата, да описват културни празници и религиозни обреди, да разкриват мечти и планове за бъдещи реализации. Художниците от групите за приложно и изобразително изкуство илюстрират материалите на вестника. Разпространява се безплатно и стига и до други градове и села на страната ни, поради което в него се публикуват и материали на деца и възрастни от София, Пловдив, Сливен, Пазарджик, Хасково, В. Търново и др. Идеята на редакционния екип се доразви и вестничето им от април 2001 г. прерасна в национално интеркултурно списание със същото заглавие.

*„Заедно“ – първото
детско вестниче.*

Проектът „Школа за деца и родители“ в Ракитово е първият по рода си проект на нестопанска организация с ясни и конкретни интеркултурни цели и задачи с приоритет в интегрирането на ромските деца и родители в мултиетническото и мултикултурното пространство в общината. Без да разполагаме със специални изследвания върху адаптацията и вторичната социализация на ежегодно ангажираните 120 деца, на промените в нагласите към другостта от страна на учителите и родителите в нея, както и за подобряването на обществената среда за живеене като следствие от нейната дейност, може да се твърди, че извънучилищната работа не е за подценяване и тя има своето достойно място за възпитанието не само на младото поколение, но и за преодоляване на етническите и религиозните прегради между по-възрастните поколения в едно населено място. Определено страната ни има нужда от такива модели и само въпрос на време е поощряването на този вид дейност из всички многоетнически райони от самата държава и от отделните проблемни общини.

Към настоящия момент в страната функционират многобройни проекти на редица нестопански организации, предимно ромски, които работят най-често по описаните по-горе модели на трите ромски организации, съответно във Видин – областен център, в Самоков – средноголям общински център, и в Ракитово – малък общински център.

2.5. Вторичен контент-анализ на изследванията по проблемите на сегрегацията на ромите и ромските деца

Контент-анализ (от англ. *contents* – съдържание) – изследователска техника за получаване на изводи по пътя на анализа на текстовото съдържание за състоянието и свойствата на социалната действителност (в частност източника на текста за съобщение) (РАН Осипов 1995:299). Анализът на съдържанието по своята същност се заключава не просто във внимателното четене и съпоставяне на различни части от даден материал, а в сведенията от всички многообрази по интересуващия ни проблем (или проблеми) до съвкупностите от определени елементи, които после се подлагат на преброяване и на анализ в съответствие с тази или онази единица на измерване (Коробейников 1971:70).

В наше време контент-анализът се използва не само в социологията, но и в психологията, психиатрията, историческите изследвания, етнографията, лингвистиката, литературознанието, наукометрията. В зависимост от характера на представяне на съдържанието на даден текст съществуват два вида контент-анализ: неколичествен и количествен. Количественият контент-анализ е основан на използването на количествени мерки и неговата задача е получаването на количествената структура в съдържанието на текста. Неколичестве-

ният контент-анализ съответно не използва количествени мерки и е основан на нечестотни модели в съдържанието на текста (при него се фиксира единствено наличието на елемента съдържание – индикатор, съответстващ на категориите съдържание). Този подход позволява извеждането на типове качествени модели по съдържание (РАН Осипов 1995:299).

Според Коробейников в американската методика като най-разпространените видове анализ на съдържанието се разглеждат следните шест типа:

Преброяване на символите. Процедурата се заключава в това, че се откриват в текста от материала определени символи, въведени от изследователите, и преброяването им.

Класификация на символите по отношение. Символите се класифицират в зависимост от тяхното използване в положителен или отрицателен контекст. Предполага се, че този тип анализ се явява първа крачка към определянето най-вече на ефективното разпределение на символите за достиженията на желаемия резултат.

Анализ на елементите. При този анализ е необходим избор на главни и второстепенни части: какви части засягат централните и какви периферните интереси на аудиторията. Но при него е необходимо решение то на допълнителни задачи, например да се определят интересите на аудиторията.

Тематичен анализ. Използва се при необходимост от изясняване съвкупното значение на реда от частите на програмата или на отделен пропаганден материал. Той помага за откриването на явните и скритите теми на текста. Любопитно изследване провели чрез тематичния анализ американските учени Торен и Медоу. Те се опитали да изяснят какво, по мнението на чужденците, е най-характерно за американците. За целта избрали статии на единадесет автори за САЩ, публикувани в периода 1908-1948 г.

Структурен анализ. Той е свързан с взаимоотношенията между различните теми в пропагандата. Тези отношения могат да бъдат взаимодопълващи (врагът е жесток, ние – милосърдни), обединяващи (врагът е жесток, вероломен, агресивен), отблъскващи се (когато темите „работят“ на пресичащи се цели. Например темата за силата на нацистите е предизвикала в САЩ и чувството за необходимост от отпор, но и чувства за страх, безпокойство).

Кампаниен анализ. Той е свързан с взаимоотношенията между различните документи, предназначени за една обща цел. Освен проблем, засягащ структурния анализ, тук влизат въпроси, свързани с последователността на публикуваните материали, техният обем, времето за появата им на бял свят, относителното отличаване на отделните материали (Коробейников 1971:79)

Научните изследвания в областта на сегрегацията на ромските квартали и особено на ромските деца в обособени училища в тях, както и на хомогенни по състав класове в смесени училища, са все още твърде ограничени на брой. Те са фрагментарни и отразяват един или повече елементи, засягащи директно или косвено сегрегацията на ромските деца в ромските училища из страната.

Изследванията, които по-долу ще подложим на вторичен контент-анализ, са направени през последните пет години и като цяло не дават пълна картина за сегрегацията като явление в българската образователна система и с много малко изключения нямат за цел разработването на някакви ясни модели за интеграция на ромските деца между българските им връстници. Все пак те предлагат различни идеи, водещи до положителна промяна на сегашната ситуация. Тези идеи в различните изследвания, апробирани в практиката, засягат една, повече или всички заинтересовани страни, свързани с процеса на интеграцията на ромските деца чрез десегрегация – децата в детските градини и учениците в училище, техните родители, учителите, администраторите от общини със сегрегирани училища и паралелки, регионалните инспекторати по образование и Министерството на образованието и науката, нестопанските организации, научните работници, обществените.

Рационалните идеи обаче, които се извеждат на базата на тези изследвания, събрани и групирани по предназначение, все пак дават един широк набор от възможни стъпки по посока на образователната интеграция на ромските деца. Целта, която си поставя вторичният контент-анализ е извеждането и формулирането именно на тези рационални идеи в следните изследвания:

1. Анализ на входно ниво: „Училищна готовност“ (Жекова/Георгиев);
2. Социална оценка на достъпа до основно образование в България (Илиев/Набакчиева);
3. Социологическо изследване по проект „Социална интеграция на младите роми“ (М. Грекова);
4. Социологическо изследване по проект „Социална интеграция на младите роми“ (М. Грекова);
5. Ромски училища – България 2001 (Д. Денков);
6. Превенция на ранното отпадане на децата роми (Й. Факирска);
7. Проучване нуждите на деца от ромски произход в предучилищна възраст в р-н „Красна поляна“, София (Агенция „Витоша рисърч“);
8. Първите стъпки: Оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България (К. Кънев).

Всички тези изследвания са заложили малко или повече рационални идеи, които имат пряко или косвено отношение към процеса на десегрегация на ромското образование и недопускане на обособяването му в бъдеще време в следните направления:

- » за деца в ДГ и за ученици в училище;
- » за родители;
- » за управленски кадри и учители;
- » по учебните планове и учебното съдържание;
- » за общинска администрация, общественици, НСО, медици;
- » за социални подходи.

Вторичният контент-анализ извежда препоръките, направени в хода на посочените изследвания, и завършва с обобщена оценка-анализ за всяко едно от тези изследвания и за всички като цяло.

Най-ценните и често повтарящи се идеи, които можем да изведем като рационални в посочените осем изследвания по отношение на преки-

те потребители на образователните услуги – децата в ДГ и учениците в различните степени училища, са:

- » изследване степента за училищна готовност;
- » разкриване на подготвителна група или подготвителен клас;
- » създаване на извънкласни форми на работа;
- » поощряване на децата роми, които сами търсят пътища да другаруват с децата българчета, и обратно;
- » промяна на нагласите чрез по-масабни изследвания върху желанието за учене при ромите и обвързване с практиката;
- » приоритет на процеса на десегрегацията да са деца от детската градина и първи клас.

Рационалните идеи по отношение на родителите като една от най-заинтересованите страни в процеса на учебно-възпитателната работа в тези изследвания могат да се групират така:

- » желание за равнопоставеност между ромски и български деца;
- » привличане на родителите за съмишленици чрез: неделни училища; посещения на открити занимания; участие в извънкласните дейности на децата;
- » организиране на родителски контрол чрез включване в родителски комитети или училищни настоятелства;
- » задълбочено изследване на новите родителски нагласи към образованието като ценност;
- » поощряване на родителите, които сами търсят смесените училища.

Учителите и управленските кадри в системата на народната просвета са третият адресат на рационални идеи. Обобщени те изглеждат така:

- » въвеждане на помощника на учителя като нова щатна длъжност;
- » готовност да получат допълнителна квалификация по ромски език, история и култура;
- » привличане на родителите и умение за отчитане на мнението им;
- » паралелките в смесените училища да са в съотношение 30% ромски и 70% български деца;
- » масово отваряне на всички български училища в едно населено място към ромските деца;
- » разчупване и преодоляване на собствените предразсъдъци.

Общинската администрация, обществените, НСО и медиите също са заинтересовани от цялостния процес на учебно-възпитателната работа и с интеграцията на ромските деца между останалите им връстници. Изведените рационални идеи в посочените изследвания в тази насока са:

- » формиране на гражданско сдружение за подкрепа на десегрегацията;
- » приемане на общинска стратегия за интеграция на ромската общност, в която значително и достойно място да се отреди на образователната интеграция на децата и учениците роми, които се обучават в обособените детски градини и училища по ромските квартали;
- » привличане на всички училища и институции, имащи отношение към

образователната система в населеното място;

» реклама по медиите и организиране на пресконференции.

Учебните програми и учебното съдържание са много важна страна в цялостната учебно-възпитателна работа. Неслучайно всички от посочените изследвания извеждат рационални идеи и предложения по отношение на необходимостта от нови учебни програми. Обобщени те извеждат така:

» необходимост от нова програма, която да дава възможност за:

а) опознаване на ромската култура;

б) развитие на билингвизма;

в) активна адаптация към средата;

г) въвеждане на компютър и интернет в по-ниска учебна възраст;

д) познаване на интеркултурното образование и универсалните човешки ценности.

Част от изследванията, подложени на вторичен контент-анализ, предлагат някои рационални социални подходи с цел улесняване и подпомагане на интеграционния и десеграционен процес, като:

» изплащането на социалните помощи да е пряко обвързано с ходенето на училище;

» осигуряване на транспорт;

» осигуряване на нормални условия за учене – храна, учебници, отопление, материална база;

» въвеждане на морални санкции.

Резултатите от вторичния анализ на изследванията, свързани със сегрегацията на образованието на ромските деца, потвърждават хипотезата, че липсва пълна научна картина на реалните измерения на сегашната сегрегация в българското образование, което е основна предпоставка за намиране и реализация на адекватни решения. Това предполага отделяне от страна на държавата и привличане от предприемчивите фондове на Европейския съюз, ФАР програмите на Европейския съюз, Световната банка и от неправителствени донорски организации на сериозни инвестиции за изследвания, които да позволят съставянето на такава картина.

Вторичен контент-анализ на изследванията по проблемите на образователната сегрегация на ромите и ромските деца

Заложили идеи	Анализ на входно ниво: „Училищна готовност“ (Жекова) Георгиев)	Социална оценка на достъпа до основно образование в България (Илиев) На-бакчиев)	Социологическо изследване по проект „Социална интеграция на младите ромски“ (М. Грекова)	Ромски училища България 2001 (Д. Денков)	Превенция на ранното отпадане на децата ромски (Й. Факирска)	Прочувване нуждите на деца от ромски произход в преучилищна възраст в р-н „Красна поляна“, София (Агенция „Витоша рисърч“)	Първите стъпки: Оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България (К. Кънев)	Рационални идеи
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
за деца в ДГ и за ученици в училище	1. Изследване степенята за училищна готовност: 1.1. езикова компетентност; 1.2. възприимчивост за пространствено разположение на обектите; 1.3. представи за числа и операции с тях; 1.4. концентрация на вниманието; 1.5. форми на конкретно об-разно мислене; 1.6. форми на абстрактно мислене.	1. Не всички, подлежащи на образование деца, се записват в книгата за подлежащи. 2. Отпадане при преход от началния към средния курс. 3. Отпадане при навлизане в пубертетна възраст. 4. Отпадане на момичетата поради ранни бракове.	1. Предпоставки за успех: 1.1. разкрити подготвена група или подготвения клас; 1.2. създадени извънкласни форми на работа на работа	1. Учениците разговарят стереотипите: 1.1. дават висока оценка за ромската училищност; 1.2. най-любими предмети са български език, математика, биология, химия и гр. не и пеене и физическо възпитание.	1. Изследване степенята на готовност в хетерогенни и хомогенни групи на детската градина: 1.1. степен на владеене на български език; 1.2. социална приспособимост; 1.3. практическа интелигентност.	1. Ромски деца масово не посещават детска градина 2. Учениците и техните родители сами търсят услуги на смесените училища извън ромските квартали. 3. Ромските деца по махалите другаруват с български деца. 4. Желязят да продължат образованието си в горна училищна степен и ВУЗ. 5. Желязят адекватна подготовка за прием след 7 клас	1. Успешни форми на работа с децата ромски: 1.1. извънкласни мероприятия; 1.2. консултации по групи; 1.3. индивидуална работа; 1.4. постоянни изисквания за добър външен вид; 1.5. помощ от наставни. 1.6. приоритетно включване на деца от първи клас и начален курс. 7. Приоритет на процеса на десегрегацията да са деца от детската градина и първи клас	1. Изследване степенята на училищна готовност. 2. Разкриване на подготвения група или подготвения клас. 3. Създаване на извънкласни форми на работа. 4. Поощряване на родителите, които сами търсят сметените училища. 5. Поощряване на децата ромски, които сами търсят пътища да другаруват с децата българчета и обратно. 6. Промяна на нагласите чрез по-мощни изследвания върху желанието за учене при ромите и обвързване с практиката. 7. Приоритет на процеса на десегрегацията да са деца от детската градина и първи клас
за родители			Критерии за успешна социална интеграция 1. родители ромски: 1.1. осигуряване на храна, грехи, пари; 1.2. ромските деца да са наравно с българските. 2. родители български:	1. Силно нарастване броя на ромите в зряла възраст, които се самоопределят като български или турски.	1. Привличане на родители чрез съмишленици чрез: 1.1. неделни училища за родители ромски, в които също преподават по-високо образование; 1.2. организиране на родителски срещи	1. Разходите за пътуване, спрехи за сигурността на децата и незаплатено отношение към тях са основни проблеми за масова десегрегация. 2. Желание за участие в организиране контрол и вземане на решения.	1. Родителски срещи. 2. Организиране и помощ от родителски комитет. 3. Включване в родителски съвети и училищни настоятелства 4. Родителски контрол	1. Желание за равнопоставеност между ромски и български деца. 2. Привличане на родители за съмишленици чрез: - неделни училища; - посещения на открити занятия; - участие в извънкласните дейности на децата; 3. Организиране на родителски срещи

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
			1. да има незначителен брой ромски деца в клас 12. ненужно, невъзможно и обречено на неуспех начинае.		1.3 посещения на открити занятия; 1.4. прибиране на родителите доброволци за участие в процеса на обучение.	3. Осъзнават важността от знание на български език. 4. Осъзнават важността от знание на ромски и английски език и компютерна грамотност. 5. Обявяване на „Ден на родителите“.	5. Участие в извънкласните мероприятия на децата.	ски контрол чрез: - включаване в родителски комитети; - училищни настоятелства. 4. Задълбочено изследване на новите родителски нагласи към образованието като ценност.
за управленски кадри и учители	1. Ролата на помощника на учителя (наставника)	Критерии за успех: 1. изпълнение на образователната задача; 1.1. осигуряване на 12. покриване на ЦОИ за всеки клас и обр. степен. 2. паралелки в съотношение 30% ромски и 70% български деца; 3. знание на български език; 4. масово отваряне на всички български училища в града; 5. разучаване на собствените предразсъдъци; 6. прибиране на родителите; 7. обмен на опит между учителите.	1. Управленски кадри: 1.1. формално спазват законите и нормативите и актове към ромските учители; 1.2. реално те се откъсват чрез 1.2.1. занемарен контрол; 1.2.2. пренебрегване при финансиране; 1.2.3. съществие за незащитени учители; 1.3. лапентен расизъм 2.1. непознаване на ромската история и култура; 2.2. лапентен расизъм	1. Умение за добротелелни контакти при всякакви ситуации; 2. Отчуждаване на родителите. 3. Да познават фотелителите и синтактичните особености на ромския език. 4. Да познава ромската културна традиция.	1. Необходимост от познаване на ромската история и култура. 2. Желаят допълнително заплащане за работата им с ромите.	1. Обучителни семинари. 2. Курсове за квалификация.		1. Въвеждане на помощника на учителя като нова шателност. 2. Готовност да получат допълнителна квалификация по ромски език, история и култура. 3. Прибиране на родителите и умение за отчитане на мнението им. 4. Паралелките в смесените училища да са в съотношение 30% ромски и 70% български деца. 5. Масово отваряне на всички български училища в едно населено място. 6. Разучаване на собствените предразсъдъци.
по учебните планове и уч. съобразяване		Да се търси база за положителна промяна в: 1. интеркултурното образование; 2. отбав етническите различия –	1. Въвеждане на компютър и интернет 2. Учителите: 2.1. непознаване на ромската история и култура; 2.2. лапентен расизъм	1. Необходимост от нова програма, която да дава възможност за: 1.1. опознаване на ромската к-ра; 1.2. развитие на билингвизма;	1. Необходимост от нова програма, която да дава възможност за: 1.1. опознаване на ромската култура; 1.2. развитие на билингвизма; 1.3. активна адаптация към средата;			

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
			в универсалните ценности.		1.3. активна адаптация към средата.			1.4. въвеждане на компютър и интернет в по-ниска учебна възраст; 1.5. познаване на интеркултурното образование и универсалните човешки ценности
за общинска администрация, общественищ, НСО, меди			Прибличане на всички училища и институции в населеното място				1. Формиране на гражданско сдружение за подкрепа на десегрегацията. 2. Приемане на общинска стратегия за интеграция на ром. общност. 3. Прибличане на всички училища и институции в населеното място. 4. Реклама по медиите и организиране на пресконференции	
за социални подходи		1. Изплащане то на социалните помощи 2. Приемане на помощта от разх. част от разх. за храна, обмекло и учебници.	1. Стимулиращ подход 1.1. морален; 1.2. материален 2. Санкциониращ подход 2.1. социал. помощ срещу бележка от училище; 2.2. морални санкции	1. Осигуряване на нормални условия за учене – храна, учебници, отопление, матер. база.			1. Осигуряване на транспорт. 2. Закуп. на учебници и уч. помагала. 3. Подсигуряване на нормални условия за учене – храна, учебници, отопление, матер. база. 4. Въвеждане на морални санкции.	
препоръки	1. Към МОН: 1.1. разкриване на щатна длъжност помощник на учителя със сл. функции: 1.1.1. познавателно стимулиране на децата; 1.1.2. подпомагане формирането на щатна длъжност помощник на учителя;	1. Към МОН: 1.1. цялостна комплексна стратегия за модернизация на интеграцията на маргинализираните общности; 1.2. създаване на национална информационна система за	1. Към МОН: 1.1. разработване на гържавна стратегия за социална интеграция. 2. Към ОбС: 2.1. ангажиране на всички училища и институции. 3. Към ОбС и училищата: 3.1. изработване на цялостна програма	1. Към МОН: 1.1. създаване на национална информационна система между разд. институции, работещи с ромски деца; 1.2. въвеждане на система от областни отчети за	1. Към МОН и ВУЗ: 1.1. разкриване на специалност преподавателска с ромски език. 2. Към ОбС: 2.1. разработване на групи от смесен тип (по етнически признак).	1. Към МОН: 1.1. изследване на базата на тестове за диагностика на училищата готвост; 1.2. разработване на система за преодолване на негативните нагласи у обществото към ромската общност;	1. Към МОН: 1.1. разкриване на щатна длъжност помощник на учителя; 1.2. цялостна комплексна стратегия за модернизация на интеграцията на маргинализираните общности; 1.3. създаване на национална информационна система за рисковите групи деца за закриване; правото им на образование;	

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
нето на езикови умения; 1.1.3. посредници в обучението на децата; 1.1.4. съдействие за комфортен психосоциален климат в детската група; 1.1.5. активна социално-агитираща роля; 1.1.6. превод при необходимост.	рисковите групи деца за закрила правото им на образование; 1.3. специално внимание на ромските ученици за подобряване на материалната база и включване в програмите на НСО; 1.4. дългосрочен и масов процес на десегрегация; 1.5. задължителни подготвителни класове. 2. Към ОбС: 2.1. активизиране дейността на службите за социално подпомагане.	ма, валидна за всички учители; 3.2. специфичен подход към ромските деца.	обхваща на децата в у-ще; 1.3. програма за осигуряване с учебници; 1.4. факултативно въвеждане на ромски език в специалностите за подготовка на детски и начални учители; 1.5. програми за компютърно обучение и обзавеждане с компютри на всички у-ща. 2. Към ОбС: 2.1. осигуряване на матер база; 2.2. извънкласни дейности. 3. Към НСО: 3.1. гражданско инспектиране на училищата.			1.3. необходимост от разяснителна дейност за приема след 7 клас и адекватна подготовка за тези изпити; 1.4. квалификация на учителите за работа с ромски деца; 1.5. изработване на програми за омотажване и квалификация на родителите роми. 2. Към ОбС: 2.1. целодневни ангажименти на ромските деца с образов. дейност чрез извънкласни дейности. 3. Към НСО, ОбС и МОН: 3.1. осигуряване на финансова подкрепа на децата, които желаят, но нямат финансова възможност да продължат образованието си.	1.4. организиране на часове по майчин ромски език в приемните училища за противодействие на асимилацията; 1.5. безплатно транспортване на децата; 1.6. обвързване на социалната политика с процеса на десегрегация; 1.7. активно участие на ромската общност в процеса на десегрегация. 2. Към ЕС: 2.1. да изискват реални стъпки от българ. г-ва; 2.2. финансиране на процеса през държавата и НСО.	1.4. дългосрочен и масов процес на десегрегация; 1.5. въвеждане на системата от областни отчети за обхващане на децата в у-ще; 1.6. програма за осигуряване с учебници; 1.7. факултативно въвеждане на ромски език, история и култура в специалностите за подготовка на детски и начални учители; 1.8. програми за компютърно обучение и обзавеждане с нови компютри на всички у-ща. 1.9. изследване на ромските деца на базата на тестове за диагностика на училищната готовност; 1.10. разработване на система за преодоляване на негативните нагласи у обществото към ромската общност; 1.11. необходимост от разяснителна дейност за приема след 7 клас и адекватна подготовка за тези изпити; 1.12. квалификация на практикуващите учители за работа с ромски деца; 1.13. изработване на програми за омотажване и квалификация на родителите роми. 1.14. финансиране на процеса на десегрегация на ром. у-ща; 1.15. финансиране на научни изследвания, свързани с процеса на десегрегация; 1.16. проверките на РИО да обхващат и процеса на десегрегация; 1.17. организиране на часове по майчин ромски език в приемните училища за против-

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
								<p>водействие на асимилацията;</p> <p>1.18. обвързване на социалната политика с процеса на десегрегация;</p> <p>1.19. активно участие на ромската общност в процеса на десегрегация.</p> <p>2. Към ОБС:</p> <p>2.1. целодневни ангажменти на ромските деца с образователност чрез извънкласни дейности;</p> <p>2.2. безплатен транспорт;</p> <p>2.3. изработване на общинска стратегия за интеграция на ромската общност.</p> <p>3. Към НСО</p> <p>3.1. финансиране обучението на талантлив, но бедни деца;</p> <p>3.2. организиране на граждански контрол на учебните заведения.</p> <p>4. Към ЕС:</p> <p>4.1. ясни образователни критерии за присъединяване;</p> <p>4.2. значително по-добро финансиране на интеграционните дейности, свързани с ромската общност.</p>
Обобщена оценка - анализ	Изследването доказва, че потенциалът на учителя може да окаже положително въздействие в подготовката на децата за училище. Определен се	Изследването идентифицира проблемите за отпадане на децата от училище. Не засяга проблематиката като най-характерна потенциална	Изследването засяга социалната интеграция (СИ) на ромските деца в смесените у-ща. СИ не е даване на привилегия за набиране на работни условия за включване, от една	Изследването идентифицира ромските ученици и проблемите, свързани с тях. Пътят към реална десегрегация е осигуряването	Резултатите от изследването недвусмислено доказват, че обучението на децата от преградата в детска градина от смесен (по етнически признак) тип е най-добрият модел за постигане на	Изследването показва поглед „отвътре“, т.е. отразява и мнението на родителите. То разрушава стереотипите на българското общество за - наличието на голямо многообразие	Изследването дава оценка на текущите проекти за десегрегация на ромски училища в шест града на страната, управлявани от ромски НСО. На базата на практически	Изследванията, подложени на вторичен анализ, като цяло са твърде фрагментарни и отразяват един или повече елементи, засягащи директно или косвено сегрегацията на ромските деца в училищата из страната. Отправда се хипотезата ни, че липса на научна картина на реалните

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	необити функции, които могат да послужат за основа при изграждане на ботване на длъжността характеристика. Липсва яснота по следните основни въпроси: - в хомогенна или в хетерогенна по етнически състав група ще работи той; - в кои групи на детската градина и в кои класове на началното училище.	на причина за отпадане.	страна, в детската градина, а от друга, чрез прилагане на индивидуален подход към ромските деца. Изследването е ценно и от гледна точка на доказателствата за дефицита от механизми за работа на учителите в мултикултурни условия и необходимостта от привличане на родителите чрез различни форми. Основният извод от изследването е, че колкото по-рано ромското дете започва да учи от своята среда, толкова са по-големи шансовете му за интегриране (да се държи като другите, да си играе с тях, да знае колкото тях)	на равни възможности както за обучение, така и за преход от едно в друго качествено образователно равнище. Ромските училища представят българската образователна система в чист вид, оставена сама на себе си	готовност за училище на ромските деца, за тяхната социализация и за подготовката им да възприемат различни кодове за социално общуване Смесеното обучение помага на децата да опознаят не само своята култура, но и културата на другия етнос, да усвоят от нея достъпните за тях неща и така по-лесно да общуват помежду си Отделянето на децата по етнически признак в детски градини може да носи някакви положителни резултати, само ако учителите са специално подготвени за работа с деца билингви, ако са мотивирани да работят прецизно и професионално и ако приобщат към каузата на образованието и родителите. Поради ограничените контакти на тези деца и липсата на богат социален и сетивен опит се налага допълнителна работа в тази насока, която не е предвидена в утверждените от МОН образователни програми.	ни с-ва; - за негат. отнош. на родит. към образование; - за нежелание на ром. население да се интегрира. То засяга и промените, настъпили в психиката на родителите в годините на демокрация.	опит извежда модел за десегрегация, състоящ се от десет последователни и логически свързани помежду си стъпки. Изследователският екип успява да анализира количествените показатели от проекта на базата на обективни данни за социално-икономическата ситуация по места, професионалната компетентия на ръководещите екипи, на степента на сътрудничество с местните и регионалните власти, на социалния профил на проектите. Основният извод, до който стига това изследване, е, че десегрегацията е процес, и то труден процес, който лесно може да бъде върнат обратно. Опитът подсказва, че успехът е право пропорционален на интензивността и постоянството на усилията.	измерения на сегашната сегрегация на ромските деца, което е основна предпоставка за намиране и реализация на адекватни решения. Решенията, които те извеждат, събрани и групирани по предназначение, все пак дават един широк набор от възможни стъпки, априорни в практиката.

3. Модели за решаване на проблемите с образователната сегрегация на ромските деца

3

Предлагаме три модела за създаване на условия за равен достъп на ромските деца до качествено образование чрез пълна или частична десегрегация на учебните заведения по ромските квартали.

Съставянето им премина през два етапа.

Първият обхваща теоретичното разработване на първите два от предложените модели на основата на:

- » проучване на историята и съвременното състояние на проблема със сегрегацията на ромските деца;
- » вторичен контент-анализ на изследванията по проблемите на сегрегацията на ромите и ромските деца в България;
- » контент-анализ на нормативните документи, които регламентират проблемите на сегрегацията;
- » проучване на демографската характеристика на ромското население и на обособените ромски училища;
- » продължително наблюдение на учебно-възпитателната работа и личен опит в сегрегирани училища по ромските квартали.

Разработените проектни модели (Приложение № 3) бяха предоставени за експертна оценка от:

- » научни работници с личен принос в теорията на обучението на деца и ученици от ромски и друг малцинствен произход;
- » образователни експерти, които работят на различни управленски нива – Министерство на образованието и науката, Национален съвет по етнически и демографски въпроси към МС, регионални инспекторати по образованието, общини, училищни ръководства, учители;
- » независими образователни експерти от нестопански организации.

Между всички тях има и представители на ромския етнос, с изключение на групата на научните работници. Всички те след запознаване с проектите за модели трябваше да отговорят на предварително подготвени въпроси, чрез което да направят своята собствена експертна оценка за достойнствата и недостатъците на предоставените им проекти. (Индивидуалните експертни оценки се съхраняват от автора на това изследване и могат да бъдат предоставени на всеки, за когото представляват интерес.)

... условия за равен достъп на ромските деца до качествено образование...

Брой на участвалите в експертната оценка на десегрегационните модели и експертни данни за тях

Брой на участниците	Експертни данни	Завършена специалност				Научно звание		Длъжност		Етническа принадлежност	
		педагогика	филология	психология	Журналистика	доцент, доктор	магистър	ръководна – на различни управленски нива (МОН, РИО, ОбС, у-ще)	експертна (МОН, ВУЗ, НСО, у-ще, спец. издание)	българска	ромска
17		11	2	3	1	3	14	5	12	12	5

Вторият етап е свързан с обработката на получената информация, целяща усъвършенстване на проектите за модели и тяхното окончателно оформяне.

Резултати от експертната оценка на десегрегационните модели

Оценка	ПЪРВИ МОДЕЛ			ВТОРИ МОДЕЛ		
Структура (компонент)	съгласие 82%	Несъгласие 0%	Съгласие, но с предложения за конструктивни допълнения 18%	съгласие 82%	несъгласие 0%	съгласие, но с предложения за конструктивни допълнения 18%
Съдържание	съгласие 76%	Несъгласие 6%	съгласие, но с изразени резерви и предложения за допълнения 18%	съгласие 58%	несъгласие 0%	съгласие, но с изразени резерви и предложения за допълнения 42%
Време за изпълнение	3-5 г. 6%	до 10 г. 6%	10-15 г. 24%	не могат да преценят, но поставят условие за 1-2 години подготвителен период 52%		според продължителността на учил. степен 12%
Очаквани трудности при реализация на моделите	затруднения от общ характер – база, подготовка на учители, работата с родители, финансиране, обучение на администрацията и т.н. 82%		предлагат трети еволюционен модел 18%	затруднения от общ характер 24%	изразена трудност от „закъснялата среща“ 58%	предлагат трети еволюционен модел 18%

Предложенията за експертна оценка проекти за модели са обсъждани по следните основни направления:

- » структура;
- » съдържание;
- » време за изпълнение;
- » очаквани затруднения при реализация.

По отношение на структурата като цяло първият модел се приема по-добре. Всички участници в оценяването са съгласни, че първият от тях дава по-ясна представа за целите, механизмите на функциониране и най-важното – за участието на различните целеви групи, и оттам – за управлението на целия модел. Създава се впечатление за цялостност и много по-голям шанс да бъде реализиран ефективно.

Обобщените предложения за промени в структурата и на двата модела са в следните направления:

- » предложената 1.6. да стане 1.3. и да носи наименованието „Предназначение на модела“;
- » предложената 1.3. да стане 1.4. – „Целеви групи“;
- » предложената 1.3.2. да се раздели на три части: училищна администрация, учители, помощници на учителите, тъй като насоките във визираните по съдържание изменения са различни.
- » сегашната 1.3.4. да се раздели на две – общинска администрация и нестопански организации – по същите причини.

... да се изведат колкото се може по-рано ромските деца от гетото и да се осъществят контактите с българчетата и другите етноси, както и с образователните институции

По отношение на съдържанието на моделите значителна част от експертите оценяват положително първия модел, като подкрепят основната идея – да се изведат колкото се може по-рано ромските деца от гетото и да се осъществят контактите с българчетата и другите етноси, както и с образователните институции – в случая детската градина. Ефектът е разнопосочен – езикова подготовка в най-благоприятната възраст, подготовка за училище, мотивация, взаимно опознаване, възможност за по-спокойна работа на учителя и помощника му (липсва тежката програма в училище), ангажиране на родителите, общината, не-

топански организации и пр. Ранните контакти на деца от различни етноси са решаващи за създаването на антидискриминационни нагласи.

За да стане обаче този модел още по-ясен и смислен по съдържание, се правят следните обобщени предложения за допълнения:

- » разработване на система за наблюдение на развитието на всяко ромско дете, която да отчита неговите специфични нужди на всеки етап от образованието му;
- » изграждане на система за методическа помощ на учителите, работещи с ромски ученици, която да обхваща всички „йерархични“ равнища – от Регионалните инспекторати по образование през департаментите за повишаване на квалификацията на учителите до университетите и научноизследователските звена;
- » внедряване на нова система за мотивация на учителите;
- » за всички групи участници да се конкретизират ролите им с оглед на специфичността на проблемите на десегрегацията и стандартите, които трябва да покрият, като разбиране и умения.

По отношение на несъгласията със съдържателната част на така предложените модели се получиха следните мнения и твърдения, които макар и да са незначителни като количество, трябва да бъдат взети в предвид:

- » *той е по-скоро радикален, отколкото еволюционен и в този смисъл е подмяна на действителното с желаното, но несъобразена с далеч по-сложните реални отговори и отбън. Например закриването, макар и постепенно, на ромските училища би било грешка, защото немалка част от децата няма да отидат в смесените, а ще останат на улицата;*
- » *резерви относно идеята за откриване на университетска специалност „Ромистика“. Това би предполагало въвеждане в училище на отделен предмет „Ромистика“ (може би като ромска история и култура). При настоящите обстоятелства това би било преждевременно, освен като свободно избираема подготовка (СИП). По-скоро би могло да се мисли за такава академична дисциплина. Ако тя бъде включена в учебните планове на релевантните учителски специалности (а също и на съответните курсове по СДК), това би дало възможност в програмите по традиционните училищни дисциплини да се включат елементи с „ромологично“ съдържание. Отделен е въпросът за подготовка на академични специалисти, които биха могли да развият ромистиката като наука. Това е необходимо, за да се затвори цикълът преподаване в училище – преподаване на университетско равнище – научноизследователска дейност. Но за тази цел би било достатъчно да се развие магистърска програма по ромистика – или като интердисциплинарна, или като надстрояваща се над бакалавърската степен по етнология;*
- » *резерви във връзка с въвеждането на новата длъжност „Помощник на учителя“, породени от липсата на традиции в тази насока. Едновременно с това се прокрадват опасения, че длъжността механично се пренася от Западна Европа при български условия, без да имаме сериозни анализи за доказана необходимост от въвеждането ѝ.*

По отношение на първото мнение не може да не се съгласим, че предложеният модел е по-скоро радикален, отколкото еволюционен. Радикалната страна на модела е в намесата на държавата и общината в преустройването на училищната мрежа, така че срещата между ромчета и българчета да се ускори. Не можем обаче да се съгласим, че само по пътя на еволюцията ромите у нас сами ще почувстват истинската необходи-

за Първи модел
(обобщени мнения)

мост от качествено образование и масово ще започнат да записват децата си да учат между българските им връстници. Ясно е, че без осезателната намеса на държавата процесът на десегрегация ще бъде отложен за необозримото бъдеще. Друг е въпросът каква трябва да бъде тази намеса, така че да не се редуцират плурализъмът и многообразието.

По отношение на второто мнение намираме, че на този етап то е напълно уместно, и се съобразяваме с него.

В правилна посока са и изразените опасения по отношение на помощника на учителя. Явно е, че трябва да се измине още твърде дълъг път, за да се стигне до окончателно решение по проблема.

**за Втори модел
(обобщени мнения)**

- » *поддържа хомогенна група до 11-12 -ата година от живота на децата, но дотогава езиковите структури ще са вече доста устойчиви и стереотипизирани, а прогресът на ромчетата в средния курс ще е възможен най-вече на базата на езика на мнозинството. Така че за овладяване на българския език трябва да се погрижим още в предучилищна и начална училищна степен;*
- » *ефектът от него би бил значително по-слаб, дори може да се получи и обратен ефект – расистки настроения и вторична сегрегация. V клас е вече много висока възраст. Възпитаниците на ромските училища ще са некачествени – така както и досега;*
- » *силно и продължително ще е вредното влияние на гетото;*
- » *няма да имат достатъчно езикова практика по български език; сблъсъкът с българчетата в V клас ще е драматичен;*
- » *много родители на българчетата (а и на ромчетата) ще са против, ще има съпротива;*
- » *ще се получи масов отлив на роми след IV клас; българчетата от приемните училища ще се насочат към други училища;*
- » *по-реалистичен от първия, макар че не трябва двата да се разглеждат като антиподи;*
- » *този модел може да се приложи само като временно, палиативно решение за момента, но не и в перспектива.*

Независимо от преобладаващите критични мнения, които приемаме по принцип, за този модел ние смятаме, че при адаптиране към определена ситуация, време и място неговото приложение може да бъде успешно, поради което го предлагаме като възможен за реализация и за бъдещи дискусии.

По отношение на времето за изпълнение на десегрегационните модели експертите най-често не смеят да се ангажират с прогноза. Но почти всички от тях поставят като необходимо условие за успешен край на процеса на десегрегацията, ако в рамките на 1-2 години държавата и общините се заемат със сериозна подготовка за стартиране на процеса, изразяваща се в:

- » *специализирана подготовка на родителите и от двете страни;*
- » *подготовка на базата в приемните училища;*
- » *целенасочена квалификация на учителите в приемните училища;*
- » *подсигуряване на процеса финансово, научно и методически;*
- » *квалификация на административни ръководители и експерти от общините, регионалните инспекторати по образование и Министерството на образованието и науката;*
- » *ясни и конкретни отговорности на различните йерархични нива на управление на учебните заведения: директори, общинска администрация, регионалните инспекторати по образование, Министерството на образованието и науката и другите министерства и ведомства, без участието на които не може да се осъществи реален процес на десегрегация;*

- » активно партниране в процеса от страна на университети и Научноизследователския институт по образованието;
- » ромчетата, подлежащи на задължително обучение, да преминат подготвителен клас заедно с българчетата още през 2003/2004 учебна година;
- » да се създаде организация и добро сътрудничество между всички звена, отговорни за образованието на ромите.

По отношение на очакваните трудности при изпълнение на моделите се получиха много интересни мнения.

- » неяснота за представителите на образователните власти на всички нива за същността, целите и подходите за десегрегация на ромските училища и процесът да придобие административен характер;
- » учителите да бъдат изоставени да се справят сами с проблемите, каквато често е практиката в училище;
- » при липса на изработена регионална политика и неуточнени в конкретните общински програми действията, сроковете, ресурсите и отговорностите на участниците в процеса;
- » негативно отношение на учители от интегрираните училища към новопостъпващите ромски деца и некомпетентност за работа с тях;
- » негативно отношение на родителите на етнически българските ученици;
- » неподготвеността на приемните училища да посрещнат ромчетата;
- » неубедителната мотивация на родителите на ромските деца и слабата предварителна работа с ромските семейства от страна на държавата и самата ромска интелигенция;
- » ниският жизнен статус на огромната част от родителите роми в обособените квартали;
- » липса на обективни процедури за адекватен прием на децата в приемните училища;
- » деструктивна роля от страна на ръководителите и учителите на ромските училища. В страха си да не загубят работните си места могат да влияят върху мнението на ромската общност.

- » проблемите са от „общ характер“ – база, подготовка на учители, специализирана работа с родители и пр. За решаването им има опит и са значително по леки и по-преодолими от тези във Втория модел.

- » реструктуриране на училищата;
- » подготовка на кадри (няколко учители след IV клас по различните предмети срещу един учител в началния курс);
- » настройка на родителите;
- » шокова среща на българи и роми в V клас;
- » „вписването“ на децата роми (завършили 4 клас) в 5 клас и атмосферата на приемните училища. Ще е много по-трудно, дори носещо известни рискове. Известно, че след завършване на начална училищна степен се променят характеристиките на детската личност – формирани и изградени в определена степен: воля, памет, въображение, внимание, интереси, комуникативни умения, умения и навики за хигиена и поведение в училище и в обществото. Намирам, че ще е много трудна „срещата“, хармонията в отношенията, уеднаквяване на ценностната система. Очакваният момент за подграждане към доброто, прогресивното, красивото, визиран във Втори модел, е непредвидим – според мен;
- » по-ниската степен на подготовка на учениците, идващи от ромското училище;
- » недоброто владение на книжовен български език от страна на ромските деца.

Активно партниране в процеса от страна на университети и Научноизследователския институт по образованието

1) за двата модела едновременно

2) за Първи модел

3) за Втори модел

**обобщени
предложения**

... учителите – ако те бъдат добре подготвени за срещата с ромските деца както по отношение на социално-психични нагласи, така и като компетентност, това би помогнало и за промяна на отношението на родителите на етническите българчета

основни изводи

По отношение на възможностите за преодоляване на очакваните трудности експертите предлагат следните обобщени предложения и за двата модела:

- » освен разбиране и съпричастност са необходими умения за управление на процеса на местно и училищно ниво, следователно обучението е задължително. През това лято започва масирано обучение на директорите в цялата страна със средствата по проекта „Модернизация на образованието“ на Министерството на образованието и науката. Моделите за решаване на проблемите с образователната сегрегация на ромските деца могат да се лансират в тези обучения. Същото се отнася и за учителите, които ще работят в мултикултурна среда;
- » обучението на учителите от приемните училища трябва да е фокусирано върху: преодоляване на предразсъдъците, интерактивна методология, познаване на културната специфика на ромските деца, комуникативни умения и сътрудничество, работа с родителите. Решаваща роля за преодоляване на тези затруднения би могла да изиграе работата на учителите – ако те бъдат добре подготвени за срещата с ромските деца както по отношение на социално-психични нагласи, така и като компетентност, това би помогнало и за промяна на отношението на родителите на етническите българчета. Успешното протичане на учебно-възпитателната дейност в смесените паралелки би било много по-убедителен аргумент в полза на десегрегацията, отколкото директното агитиране на родителите и обратно – евентуални провали в учебния процес не биха могли да се омаловажат чрез пропаганда;
- » стимули и допълнителни програми за приемното училище – целодневна организация на работа с децата, учебници, учебни помагала, учебна среда и материали особено за деца от многобройни и социално слаби семейства, храна, транспорт и отдих. Ясно трябва да се види, че образователната система насърчава и подпомага процеса на десегрегация и го подкрепя финансово;
- » педагого-психологическо консултиране и социална работа – професионална помощ с оглед характера на проблемите в смесените училища;
- » периодични професионални срещи за обсъждане на проблеми и постижения, обмяна на опит и практика, обучения и консултиране. Тези дейности могат да се осъществяват на местно или регионално ниво, финансирани чрез проекти на нестопански организации или общинските бюджети;
- » ромската интелигенция да заработи много по-усърдно „отвътре“ в общността, показвайки личен пример и съпричастност в преодоляването на проблемите, свързани с десегрегацията.

Основните изводи, които могат да се направят за двата модела на базата на експертната оценка като заключение, са следните:

- » изпълнението на Първи модел може да стартира незабавно, дори и преди края на учебната година. Най-важното му предимство е, че не противоречи на сегашната нормативна база и може да се реализира без много бюрократични мерки;
- » Втори модел изисква подготвителен етап и при всички случаи е по-тромав организационно;
- » Втори модел не е антипод на Първи, а по-скоро негова алтернатива;
- » възможно е и внедряването на Втори модел като временна или преходна мярка.

И така след приключване на втория етап от теоретичното разработване на моделите за създаване на равен достъп на ромските деца до качествено образование, свързан с обработката на получената обратна информация, се пристъпи към окончателното им оформяне. С цел обединяване положителните страни и примиряване крайностите в предложените два модела, както и за да се откликне на изразеното становище за повече избор, съвсем логично е предлагането и на т.нар. Трети модел.

3.1. Първи модел

ЦЕЛ

Избягване на сегрегацията чрез съвместно обучение на ромски деца от сегрегирани квартали и български деца още от подготвителната група на задължителната предучилищна подготовка, подготвителен клас или най-късно от първи училищен клас.

ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ

Този модел е подходящ и се препоръчва за онези населени места, в които ромите живеят в компактни квартали, но в съседство до тях на разстояние не повече от 2 до 3 км има достатъчно учебни заведения, които биха поели ролята на приемни, особено за децата в детската градина и началното училище. Едновременно с това градският транспорт не създава проблеми, а съобразява своята организация с необходимостта от навременно придвижване на децата и техните придружители до учебните заведения и обратно.

При създаване на необходимата организация и добро сътрудничество между община, учебни заведения, транспортни фирми, родителски комитети и нестопански организации се създава възможност за изпълнение на модела във всеки по-голям град в България, в който са налице компактен ромски квартал и обособено ромско училище в него.

Този модел може да се приложи и с ромски деца, които завършват подготвителен клас в хомогенен състав. За предпочитане е обаче тези класове да се откриват в приемните училища.

ОПИСАНИЕ

Създават се условия, при които ромските деца, постъпващи в задължителната подготвителна група, да се обучават заедно с неромски деца в предучилищни учебни заведения, подготвителен клас или най-късно от първи училищен клас извън ромския квартал. Най-оптималният вариант е смесването да започне от подготвителната група. Децата продължават образованието си в училища, които също са извън ромския квартал. За да няма преливане на ученици българчета към други училища, в които няма ромчета, е необходимо всички учебни заведения в едно населено място да приемат ромски деца. Желателното съотношение за смесването им по групи и класове е 30-35% ромски и 65-70% неромски деца.

Ромското училище продължава да функционира до завършването на определената в него образователна степен и на последния постъпил випуск, след което прекратява съществуването си.

За да не се нарушават правата на децата ромци, които имат желание да се учат заедно с българчета, но вече са постъпили в ромското училище, е необходимо да се стимулират в тази насока. Желанието на родителите да преместват децата си от ромското в смесените училища трябва да се поощрява. Поощряват се и усилията на тези деца ромци, които сами търсят пътища да общуват с деца от мнозинството, и обратно, като се намерят най-правилните форми за това чрез подходящи извънкласни и извънучилищни дейности.

ОСНОВАНИЕ ЗА ОРГАНИЗИРАНЕ НА МОДЕЛА

Известно е, че колкото децата са по-малки, толкова по-малко те са обременени с негативни стереотипи. Това предполага добра база за бърза и безпроблемна взаимна социализация в процеса на учене и играене в детската градина и началното училище.

ЦЕЛЕВИ ГРУПИ

1. Децата в подготвителните групи и учениците в училище

Практиката показва, че ромски и неромски деца, които са се обучавали заедно от най-ранното си детство след приключване на образованието си, за цял живот остават привързани едни към други. Едновременно с това те са по-чувствителни и по-добронамерени към различието на другия.

Всички ромски деца, посещаващи детски градини, се насочват към смесени групи, в които те се обучават заедно с връстниците им от мнозинството и другите етноси. Особено добра възможност за този подход дава задължителният характер на предучилищната подготвителна група или подготвителен училищен клас, регламентиран от приетите нови изменения в Закона за народната просвета. По редица обективни причини вече не са малко и неромските деца, които не посещават детска градина и разчитат на подготовката си за училище единствено на подготвителната група или подготвителния клас. Би било много добре, ако на ромските деца се създаде възможност поне две години да престояват и се обучават в детска градина, преди да постъпят в първи клас. Това предполага насочване на допълнителни усилия от държавата, нестопанските организации и общините за помощ на родителите с цел удължаване престоя на техните деца поне с година преди задължителната подготвителна група или клас.

Усилията на учителите и техните помощници трябва да бъдат насочени не само към усвояване на книжовен български език и към усвояване на навици за умствен труд, към попълване на дефицита от знания за околния свят, но и към пълноценна вторична социализация и социална адаптация на ромските деца към условията и изискванията на българския културен модел. Едновременно с това обаче елементи на ромската култура и културите на децата от другите етнически и религиозни малцинства, които съставляват детския колектив, трябва да са неразделна част от обучението и възпитанието както на ромските, така и на останалите деца от тази възраст. Приключването на подготовката на децата за първи клас е необходимо да става с изследване, което да определя степента на готовност за училище на всяко дете. Резултатите от него трябва да се предават на началния учител, който на базата на тези изследвания ще може да индивидуализира и диференцира работата си още от първите дни на първи клас така, че да създаде по възможност най-добри условия на всеки първокласник за добър старт в училище.

След приключване на детската градина децата в никакъв случай не бива да бъдат насочвани към ромските училища. Съществена част от работата с родителите в детската градина се състои в убеждаване за необходимостта от обучение на техните деца в смесена среда, извън ромското училище и ромската махала. Бъдещите първи класове би било много добре да се формират на основата на детските колективи от детската група. Желателно е обучението в приемното училище да е целодневно, осигуряващо на децата и особено на ромските, максимален престой в българоезична среда. Така те ще бъдат потопени в учебни задължения и детски игри, в непринудената обстановка на смесената културна среда.

Неприбраните и незаписани в подготвителна група деца, както и отпадналите се вписват задължително в нарочно създаден електронен регистър с пълни данни за тези деца. Той ще трябва да се въведе и функ-

ционира на училищно, общинско, областно и национално ниво и може да носи наименованието „Национална информационна система на непривилегированите и отпадналите от училище деца“. Чрез такава информационна система ще се проследява движението и местонахождението на всяко дете, необхванато от образователната ни система, но подлежащо на задължително обучение. Отговорността за това ще носят общините, а контролът ще принадлежи на регионалните инспекторати по образование и Министерството на образованието и науката.

Едновременно с това обаче смятаме, че не е достатъчно само индивидуалното установяване степенята на готовност за училище на всяко дете преди постъпването му в първи клас. Необходимо е да се разработи и система за наблюдение на развитието в училище на всяко ромско дете, която да отчита неговите специфични нужди на всеки етап от обучението му. Поради обстоятелството, че в много случаи начинът на живот на ромските деца се разминава значително със стандартите, към които е пригодена образователната система в нашата страна, параметрите, които следи педагогическата диагностика, би трябвало да се обогатят и диференцират, ако искаме тя да бъде достатъчно чувствителна към специфичните проблеми на ромските ученици и да дава своевременно информацията, необходима за адекватно прилагане на индивидуализиращи образователни методи – например по линия на т.нар. центрирано спрямо ученика образование (Child-Centered Education). Само като илюстрация ще посочим „проектното обучение“, „казусното обучение“, „обучителните договори“, „груповото изследване“, „центровете по интереси“.

При цялата гъвкавост на индивидуализиращите методи, която дава немалко възможности за прилагането им и в занятията, провеждани според общозадължителните учебни програми, както и в часовете по свободно избираема подготовка, особено голям потенциал за индивидуализиращо обучение има работата извън редовните занятия в т.нар. полунинтернатни групи или занимални.

2. Училищната администрация

Училищната администрация в лицето на директорите и помощник-директорите ще играе важна роля в процеса на десегрегация. Основното им предназначение е да бъдат посредници между общините, регионалните инспекторати по образование, Министерството на образованието и науката, нестопанските организации и др. местни, регионални и национални институции, от една страна, и училищния колектив, от друга. Едновременно с това те са преки изразители на държавната политика в дадено училище. Функциите им като ръководители в условията на осъществяване на процеса на десегрегация зависят най-вече от това, дали училището подлежи на закриване като сегрегирано, или е училище, което трябва да се подготви да приема ромски деца.

Административните ръководители на сегрегираните училища по ромските квартали трябва да бъдат обект на специална подкрепа от страна на държавата и общината. Тази подкрепа трябва да се изразява преди всичко чрез различни видове обучения и консултиране, както и чрез участие на самите тях в изработването на общинския план за десегрегация на ромското училище, така че те да бъдат преките изразители на

собствените си и учителските интереси от закриващото се училище. Едновременно с това обаче в никакъв случай те не бива да се изживяват като местни феодали, които да говорят от името на ромската общност.

Ръководителите на учебни заведения, които трябва да приемат ромските деца, са в по-изгодна позиция от гледна точка на личните интереси. От гледна точка на трудностите в работата обаче те ще се срещнат с много непознати за тях проблеми. Определено те се нуждаят от нови знания и информация за водене на ефективна учебно-възпитателна работа в условията на многокултурност и многоетничност. Познаването на ромската общност като културна идентичност само може да облекчи работата им при общуването с ромски родители и ученици. Обучения за ефективен мениджмънт, правила и стандарти ще направи действията им по-резултатни.

Един от най-сериозните недостатъци в управлението на образованието е пълната неспособност на административните ръководители да се работи в партньорство и кооперативно да се планира. В това отношение директорите и техните заместници също се нуждаят от специализирано обучение.

Училищните ръководства, планирайки учебно-възпитателната работа на своите училища в Годишния план, отчитат спецификата на децата, които се обучават в тях, като залагат дейности, свързани с:

- » работа с деца билингви;
- » мотивиране на участието в учебен труд;
- » диагностика на развитието;
- » интеркултурно обучение;
- » опознаване културната специфика на ромския етнос;
- » осмисляне на интеграционния процес паралелно с идентичността и гарантиране на нейното съхранение и развитие;
- » обучение без предразсъдъци и други.

3. Учителите

Учителите от ромското училище запазват работните си места при положение, че остава непроменен броят на учениците, на които преподават. Техните часове през седмицата се формират така, че да могат спокойно да изпълняват професионалните си ангажменти независимо от това, че ще им се налага да попълват своя норматив, като преподават в две различни сгради (ромското и приемното училище), отстоящи на известно разстояние. Това важи особено за учителите по различните учебни предмети в средния курс.

Със смесването на ромски с български и други неромски деца от едно населено място под един училищен покрив учителите в смесените училища ще изпитат на собствения си гръб дефицита от непознаване на механизмите за преподаване в многокултурна среда. Едновременно с това те ще осъзнаят невъзможността да бъдат максимално полезни на ромските деца поради незнаене на ромски език, непознаване на ромските културни традиции и поради собствените си предразсъдъци към ромите. Тези дефицити в подготовката им може да се преодолеят чрез следните дейности:

1. Задължително изучаване от сегашните студенти и бъдещи учители

- на дисциплина, която да ги запознава със същността на интеркултурното образование и механизмите за преподаване в многокултурна среда.
2. В бакалавърските програми за подготовка на детски и начални учители в университетите да се въведе курс по *педагогика на десеგრегацията*, в който да се усвояват знания за: историята, езика и културата на ромите; знания за ромските семейства и работата с тях; механизми за успешна интеграционна работа на ромските и неромските деца в условията на интеркултурното образование.
 3. Разкриване и развиване на магистърска *програма по ромистика* – или като интердисциплинарна, или като надстрояваща се над бакалавърската степен по етнология за учителите, които ще преподават в средния и горния курс на обучение.
 4. Учителите, които вече са завършили университетското си образование, но нямат този вид подготовка, могат да бъдат насочвани към магистърска степен по изброените по-горе специалности. Тяхната допълнителна квалификация трябва да бъде обвързана с „Наредбата на Министерството на образованието и науката за условията за повишаване квалификацията на педагогическите кадри в системата на народната просвета и реда за придобиване на професионално-квалификационни степени“. Така те ще имат и материален стимул за своя труд.

Едновременно с това всички учители, които работят с ромски деца в групите и класовете си, трябва да имат възможност да поддържат и да повишават своята краткосрочна квалификация и на регионално равнище. Това може да става в Центровете за образователни услуги и квалификация (ЦОУК) в областните центрове, които са под прякото ръководство на министерството. Към всеки ЦОУК трябва да бъдат прикрепени поне по едно базово приемно училище във всеки по-голям общински център. Там учителите ще могат да обменят опит, да наблюдават уроци, да участват в конференции, семинари, кръгли маси и т. н.

За да се осигури по-безпроблемно адаптиране на ромските деца към новите условия за учене, най-важна ще бъде ролята на учителите в приемните училища и класове. Точно тези учители ще се нуждаят от особено внимание по повишаване и специализиране на техните знания и умения. За да се постигне високо ниво, е необходимо изграждане на система за методическа помощ на учителите, работещи с ромски ученици, която да обхваща всички „йерархични“ равнища – от регионалните инспектори по образование през департаментите за повишаване квалификацията на учителите, до университетите и научноизследователските звена. Тясното взаимодействие и приемствеността в работата на различните „етажи“ на методическо „отработване“ на учебно-възпитателната дейност с ромските деца са необходими, защото образователната интеграция е безпрецедентен процес, който ще генерира проблеми, за чието решаване няма опит. В такава ситуация е необходима максимална мобилизация на специалистите, които работят в съответната област – включително чрез прилагане на метода на „пробите и грешките“, който предполага ефективна обратна връзка между равнищата на научната хипотеза и на практическото прилагане.

По всичко личи, че бъдещият условно наречен „приемен учител“ ще трябва да поеме основния дял от трудностите на процеса на десегрегация. В никакъв случай не бива да се подценява въпросът за неговата мотивация, ако искаме да имаме добри успехи. Освен за преодоляването на етноцентрични нагласи и за повишаването на методическата квалификация би трябвало да се мисли и за различни форми на стимулиране на тези учители да поемат допълнителните натоварвания, новите интелектуални и емоционални предизвикателства, с които ще е свързана тяхната дейност по образователната интеграция. По едни или други начини тази дейност трябва да бъде направена престижна – както посредством прилагане на материални стимули, така и чрез повишаване при съответни условия на служебния и изобщо на социалния статус на съответния учител.

В това отношение има за решаване редица проблеми. Освен очевиден – осигуряването на достатъчно материални ресурси – тук спадат и проблемите по организирането на формите на стимулиране така, че да не се насърчават в рамките на образователната интеграция прояви на печалбарство и кариеризъм, а също да се избегне създаването на отрицателен „имидж“ на интеграцията, което би се получило, ако за работа с ромски деца механично се начисляват добавки към заплатата, като че ли става въпрос за опасен или вреден труд.

Тези проблеми могат да се решават по линията на свързване на материалното и статусното стимулиране с конкретни допълнителни ангажименти и постижения на учителите, имащи отношение към тяхното участие в интеграционните процеси. Всяка реална стъпка по повишаване на квалификацията (реална – в смисъл, че не се изчерпва с простото присъствие на някакво мероприятие или курс) би трябвало по един или друг начин реално да се стимулира. Същото се отнася и до всяка допълнителна дейност – консултации, индивидуална работа с децата, организиране и водене на проекти, инициативи и т. н. За тази цел би трябвало да се направят и съответни промени в нормативната документация, които да конкретизират и прецизират формите на възлагане, оценка и контрол на такива дейности. В това отношение може да помогне и сътрудничеството с неправителствените организации, които имат възможност в по-свободни форми да насърчават творческите изяви на учителите в сферата на образователната интеграция.

4. Родителите на ромските и неромските деца

За родителите на ромските и неромските деца нестопанските организации и общинските съвети се стремят да откриват т.нар. училища за родители или неделни училища, в които те се ограмотяват, квалифицират и преквалифицират, учат се да бъдат по-добри родители и да бъдат по-полезни на себе си и своите семейства. Практиката на нестопанските организации показва, че най-високи са резултатите при работа със смесени по етнически състав родителски групи. Съвместното им обучение освен до пряка води и до индиректна полза на участниците, когато се създаде подходяща атмосфера за споделяне на житейски опит, за опознаване на собствената и другите култури, за лечение на собствените предразсъдъци. Ползата от такава дейност е и за цялото българско общество. За по-добрите резултати може да допринесе и мултиетнически екип за осъществяване на обучението.

Много важен елемент от осъществяването на процеса на десегрегация е мотивирането на родителите роми за приемане на качествено образование за една от най-важните ценности за техните деца. В това отношение най-полезна може да се окаже ромската интелигенция със своя личен пример. До този момент, с малки изключения, тя стои настрана от този процес и не се намират рационалните форми за ефективно ѝ използване като ресурс.

Необходимо е да се намерят формите (материални и морални) за толериране усилията на тези родители, които по собствено желание търсят услугите на училищата извън своите квартали. Едновременно с това през преходния период след 1989 г. насам има достатъчно основания да се смята, че е настъпила сериозна промяна на нагласите за образование като ценност в ромската общност, която все още не е изпаднала в състояние на маргинализация и аномия. Необходимо е да се направят по-масаовни изследвания върху желанието за учене при ромските деца и техните родители и резултатите от това изследване да се обвържат с практиката.

5. Помощниците на учителя

В ситуацията на десегрегация на ромското образование въвеждането на длъжността „Помощник на учителя“ в системата на народната просвета е все още твърде спорна и за нея няма единно мнение. Противниците на идеята поддържат становището, че:

- » в българското образование никога не е имало длъжност с такава роля, няма извървян път в тази насока и консервативността на системата няма да го припознае и ще го отхвърля като необходима реалност;
- » в ситуация на демографски срив, в която образователната система е поставена при условия да се освободи от излишното учителство, да се назначават помощници на учителя е по-скоро излишен лукс, отколкото реална необходимост;
- » в бившите колонии страни като Англия, Франция, Холандия и гр. въвеждането му стана на базата на необходимостта децата на имигрантите от бившите колонии най-безболезнено да се интегрират в образователната система на тези държави. И тук веднага се задава фундаменталният въпрос: „Необходимо ли е ромчетата да се третираат като деца от третия свят при положение, че ромите споделят вече близо едно хилядолетие превратностите на историческата съдба на целокупния български народ?“ И отговорът би трябвало да бъде категорично отрицателен.

Поддръжниците на идеята припознават помощника на учителя като носител на следните задължения:

- » да бъде гарант пред родителите роми за опазване на здравето и живота на техните деца;
- » да придружава децата от махалата до училище и обратно;
- » да помага и поощрява усилията на децата за адаптиране и успешна работа в условията на многокултурност;
- » да подпомага усилията на учителя за пълноценна работа при приобщаване на ромските деца в условията на многокултурната ученическа среда;

- » да привлича ромските родители да бъдат пълноценни съидейници на учебно-възпитателната работа;
- » да бъде застъпник и довереният близък на ромското дете в периода на адаптацията му в мултикултурната училищна среда;
- » да посредничи между училището, училищните настоятелства, нестопанските организации, общинските съвети и др. институции.

Не без натиск от страна на някои нестопански организации и на базата на образователните инициативи по ФАР-1999 на НСЕДВ към МС МОН поде инициатива за имплементирането му в образователната система чрез определяне на задължения, които са близки до горепосочените. Длъжностната му характеристика се изготвя от работодателя в училище – директора на учебното заведение. Задълженията, които му се поставят, основно са посреднически и социални, но не и педагогически и са в зависимост от образователната ситуация на място. Помощникът на учителя е със средно образование и е необходимо да познава езика и културата на ромските деца.

В никакъв случай не може да се очаква помощникът на учителя да измества или да изземва педагогическите функции на учителя. Би било много добре, ако за помощници на учителя се привличат студенти – бъдещи учители, на които се признава времето, прекарано в приемно училище, за дългавна педагогическа практика. Едновременно с това привличането на младежи и девойки със средно образование от ромски произход за помощници на учителя би имало добър ефект върху интеграционния процес на ромите като цяло, ако те проявят афинитет към учителската професия и сами се погрижат за завършване на висшето си педагогическо образование.

Помощникът на учителя вероятно ще стане обективна необходимост за системата на народната просвета едва тогава, когато България бъде приета за член на Европейския съюз и интересът за инвазия към нея от имигрантски семейства от редица азиатски и африкански страни стане реалност.

6. Общинската администрация

Общините в България имат относителна самостоятелност от централната власт и участието им в процеса на създаване на равен достъп до качествено образование на ромските деца и извеждането им от позиция на сегрегация по ромските квартали е изключително важно и отговорно. Общинските съвети, които освен че се избират чрез пряко гласуване при избори, разполагат и със собствен бюджет, част от който може да бъде ангажиран за успешното осъществяване на този процес. За да стане всичко това обаче организирано, целенасочено, равномерно разпределено във времето, с ясни финансови параметри и ангажименти и с усилията на различни институции и организации, е необходимо да се приеме единен общински план (програма) за интеграция на ромското население от сегрегиранияте квартали. Неразделна част от този план трябва да бъде образованието на ромските деца. Най-същественят дял от него е посветен на десегрегацията на ромските училища. В този процес трябва да участват всички учебни заведения на територията на населеното място и те се ангажират с прием на ромски деца. Общинският план в частта му за десегрегация – с конкретни срокове, отговорности и ресурси, трябва да бъде широко оповестен, обществеността – запозната, медиите – ангажирани позитивно.

Общинската образователна система е тази, която ще бъде интервенирана и общината е територията, на която практически ще се осъществява изпълнението на този или какъвто и да е друг, подходящо избран според ситуацията модел за десегрегация.

Общинската администрация работи с директорите на всички учебни заведения и заедно с тях следва да определят параметрите и конкретните стъпки, по които ще се осъществяват промените в училищната мрежа при зададени национални и регионални стандарти и източници на финансиране. Основна нейна грижа е изборът на модел за десегрегация на ромските деца и неговото адаптиране към конкретната ситуация и възможности на общината.

Общинската администрация ръководи, координира, контролира и носи отговорност при изпълнението на конкретните стъпки от избрания модел.

Общината трябва да поеме изцяло или частично пътните разходи на учениците в по-големите градове и да организира така транспортния трафик, че да не се създават никакви пречки за свободно и безпроблемно придвижване на децата и техните придружители.

Основен ангажимент на общината в реализирането на този процес трябва да бъде и осигуряването на нормални условия за учене в ремонтрана, обзаведена и добре отоплена учебна сграда.

Едновременно с това трябва да се търсят възможности за осигуряване на безплатна храна и учебници за всички бедни деца от общината до завършване на основно образование. Трябва да продължи подетата от държавата политика на пряко обвързване на социалните помощи с ходенето на училище.

Задължителният минимум от финансови средства за реализацията на избрания и адаптиран модел за десегрегация трябва да се предоставя целенасочено от държавния бюджет и допълва от общинския в съответствие с финансовите възможности на конкретната община. Отделно от това общините трябва да се възползват от възможността заедно с местни нестопански организации и училищни настоятелства да се конкурират с други общини чрез проекти в нарочно създадения към Министерството на образованието и науката Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства, в Международния ромски образователен фонд, както и пред много други вътрешни и международни донорски организации и институции.

7. Нестопанските организации

Нестопанските организации (НСО) в населеното място, както и активистите на местните общности (особено ромските) трябва да бъдат неразделна част от вземането на решения, засягащи политиката по интеграция на ромската общност и контрола по изпълнението им. Общинският план в тази насока трябва да бъде дело и на НСО. Там, където трудностите са най-големи, може да се създават формални или неформални граждански сдружения за подкрепа на интеграционните процеси. В тях могат да се включат най-убедените поддръжници на този процес, популярни личности в дадено населено място – политици, администратори, хора на изкуството и културата, журналисти, общественици и др.

НСО може да насочи своите усилия към:

- » привличането на финансови средства за подпомагане обучението на бедни, но талантливи деца, за съвместното обучение на деца от различните общности чрез извънкласни дейности, за провеждането на конференции, семинари, кръгли маси, за осъществяването на гражданския контрол върху дейността на институциите;
- » обучението на родителите – както ромски, така и българи, за преодоляване на негативните си нагласи едни към други;
- » обучението на учителите и помощниците им за работа в екип, успешна работа с ромските деца, за преодоляване на предразсъдъците, за познаване правата на децата и т.н.;
- » привличане на средства за обогатяване на училищната библиотека на приемното училище с подходяща литература;

ПРОМЕНИ В УЧЕБНИТЕ ПРОГРАМИ И В УЧИЛИЩНАТА МРЕЖА

1. Учебните програми, учебниците и учебните помагала

НСО трябва да бъдат едновременно и партньор, и коректив на общинските организации и институции.

В новите учебни програми, които постепенно влизат в сила в образователната ни система, е необходимо разработването на подходящи тематични ядра на учебното съдържание, които при написването на различните учебни предмети ще дадат възможност на всички ученици да усвоят достатъчно знания за етническите, религиозните и езиковите малцинства у нас. Особено това е валидно за предмети като история, литература, пеене и музика, изобразително изкуство и т.н.

Необходимо е още:

- » ромската история и култура заедно с тези на другите етнически малцинства да намерят достойното си място в тях;
- » премахване на обективните препятствия за изучаване на майчин ромски език и поощряване и развитие на билингвизма у ромските деца в предучилищна възраст;
- » въвеждане в практиката на интеркултурното образование и опознаването на универсалните човешки ценности;
- » промяна на критериите за добър учебник в посока на интеркултурното познание.

2. Промяна на училищната мрежа

Ромското училище при този вариант продължава да съществува самостоятелно или се закрива, но става филиал на някое от училищата в населеното място, което приема ромски деца. В едно населено място, в което има повече от едно училище извън ромския квартал, е необходимо всички те да приемат статут на приемни училища, за да не се дава възможност на неромските деца да преливат към тези, които не приемат. Ромското училище се превръща в училище със затихващи функции и след завършване на последния клас в него престава да съществува.

Освободените училищни сгради могат да се отдават под наем предимно на нестопански организации и да се превърнат в своеобразни културни центрове на ромската общност, за което има достатъчно добър опит в средите на гражданските организации. Така финансовата тежест на населеното място ще се облекчи значително и спестените средства могат да се насочат към подпомагане на тези нестопански организации

или училищни настоятелства, които работят най-добре за интеграционните процеси. Едновременно с това средствата могат да се насочат и за подпомагане на най-бедните слоеве учащи се с учебници, учебни пособия и помагала, храна, грехи, транспорт и т. н.

Приемните училища е необходимо да се ползват от специални преференции от страна на общините и държавата. В тях трябва да бъдат съсредоточени достатъчно човешки, финансови, организационни, материално-технически и др. възможни ресурси, така че условията на учебната среда (оборудване и атмосфера) да бъдат на достатъчно добро ниво. Едновременно с това специализираното обучение за директорите и учителите от приемните училища и по-особената грижа от страна на общините, вниманието от страна на регионалните инспектори по образование ще създаде имидж и ще бъде гаранция за значимостта на дейностите, в които са привлечени.

3. Ролята на медиите

Медиите – електронни и печатни – на регионално и национално равнище ще имат все по-решаваща роля за успешното осъществяване на процеса на интегриране на ромските деца между българските им връстници. Убеждаването на журналистите в правотата на избраната кауза е изключително важно за обективното отразяване на събитията, свързани с този процес. За целта нестопанските организации могат да провеждат различни обучителни семинари за журналисти, които отразяват проблемите на образованието. Периодични пресконференции на различни нива ще могат да подхранват медийния интерес с конкретни данни, реални стъпки, достижения и т. н.

Позитивното ангажиране на медиите при осъществяването на националната стратегия за образователна интеграция на ромските деца, както и на общинските планове (програми) за десегрегация на ромските деца само ще допринесе за по-добрия изход при решаването на сложните проблеми на национално и регионално ниво.

РОЛЯТА

НА МОН И РИО

1. Ролята на МОН

Основна грижа на МОН в осъществяването на процеса на десегрегацията на ромските деца и тяхната равнопоставена интеграция между българските им връстници се изразява в следното:

- » процесът на десегрегация да се превърне в един от най-важните приоритети на образователното министерство и държавата;
- » поемането на конкретни политически ангажименти за осъществяване на процеса на десегрегация;
- » по-оптимално използване възможностите на създадения към МОН специализиран Консултативен съвет за интеграция на децата и учениците от етническите малцинства. Основна дейност на този съвет трябва да бъде работата по подготовката и осъществяването на процеса на десегрегация. Участието на граждански организации в него е истинският гарант за изпълнение на поетите ангажименти;
- » неотлъчно следване на ангажиментите по изпълнение на Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства и Националния план към нея;
- » създаване на специализирана административна структура в МОН

- за координация и ръководство на процеса на десегрегация на ромските училища из страната;
- » промяна на учебните програми по посока на даване на знания за многокултурността и многоетничността в нашата страна;
- » пълно преустановяване на съществуващата порочна практика нормално развити деца да попадат в помощни училища и постепенно им реинтегриране в общообразователните училища;
- » създаване на собствена база от данни за успешни и неуспешни десегрегационни проекти, осъществени от нестопанските организации на територията на страната;
- » проучване на опита в тази насока и в чужбина, особено в страни с близка на нашата обстановка;
- » подпомагане и поощряване на университетите, които подготвят бъдещи учители за разкриване на програми за обучение в интеркултурно образование, както и за подготовката им, свързана с опознаване на българските етнически малцинства и механизмите за работа с тях (включително и ромите) в бакалавърските и магистърските програми;
- » по-бързото структуриране и правилното администриране на Центъра за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства към МОН, който да започне да акумулира финансови средства от чужди и наши дарители и да ги разпределя чрез конкурсно начало на най-мотивирани и добре работещи общини;
- » осигуряване на адекватно на процеса на десегрегация и интеграция обучение на административни ръководители и експерти от Министерството на образованието и науката и регионалните инспектори по образование.

2. Ролята на РИО

Изразява се в следните направления:

- » осъществяване на координация и контрол на процеса на десегрегация на територията на отделните общини;
- » посредник между интересите на държавата и общините;
- » методическа помощ и консултиране на общините, училищните ръководства и учителите;
- » създаване на база от данни за местни, национални и международни финансови донори;
- » създаване на собствена база от данни за успешни и неуспешни десегрегационни проекти, осъществени от нестопанските организации на територията на РИО;
- » работа в партньорство и кооперативно планиране с другите РИО и министерството;
- » осигуряване на адекватно на процеса на десегрегация обучение на административни ръководители, експерти и учители.

Всичко, описано в Първи модел, отнасящо се до **ролята на общинската администрация, МОН, РИО и медиите, както и промяната на учебните програми, учебниците и учебните помагала**, е валидно и за Втори модел.

3.2. Втори модел

ЦЕЛ

Избягване на сегрегацията чрез съвместно обучение на ромски и български деца след завършване на IV клас.

ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ НА МОДЕЛА

Евентуален проблем с въвеждането в практиката на първия модел може да възникне единствено при най-големите обособени ромски квартали, които имат числеността на малък областен център (20-35 хил. души), като „Столипиново“ в Пловдив, „Факултета“ в София, „Изгрев“ в Пазарджик и др. Проблеми за формиране на нормални условия ромски и български деца да се учат заедно създават и малките населени места в селските региони, които по силата на урбанизационните процеси най-вече през последните 13-14 години останаха преобладаващо с ромско население. Такива училища са предимно начални и по-рядко обучението в тях е организирано до завършване на прогимназия. В страната има над 390 такива училища и детски градини.

Този модел с успех може да се въведе и в по-големи населени места, в които социалният статус на ромите от обособените квартали е близък до този на българското население. Учебната база е на много добро ниво, а учителският колектив с доказани професионални качества – с успех в прибирането и задържането на децата, тяхната реализация в по-горните училищни степени и приети във висши учебни заведения.

ОПИСАНИЕ НА МОДЕЛА

Ромското училище трябва да остане само с начален курс на обучение, а завършилите IV клас да бъдат насочвани към приемни училища.

Децата в подготвителните групи на детската градина се обучават в хомогенни състави. Същото важи и за децата от I до IV клас.

След приключване на началния курс на обучение ромските деца се извозват организирано и се смесват с другите им връстници по посочената в първия модел схема. Приемните училища са извън голямата ромска махала или в най-близките средишни училища за малките населени места.

Едновременно с това родителите, които желаят техните деца да се учат в смесени учебни заведения в големия град или в съседно населено място, още от предучилищна възраст трябва всячески да се поощряват, а не да се възпират.

За да има успех при този начин на работа обаче, трябва да се спазват следните правила:

1. Организиране на неделни училища, в които по-добре образовани ромски да обучават по-необразованите;
2. Организиране на надграждащи извънурочни и извънучилищни дейности;
3. Разменни гостувания и добре планирани и организирани съвместни дейности с участие на децата и от неромските учебни заведения в града и общината;
4. Целенасочена подготовка за смесване в приемните училища след IV клас както на ромските, така и на неромските деца;
5. Значително подобряване на материалната база на тези училища и въвеждане на обучение за работа с компютър и интернет.

ОСНОВАНИЕ ЗА ОРГАНИЗИРАНЕ НА МОДЕЛА

В началната училищна степен всички деца, включително и ромските, посещават училище с желание. Въпреки че средата е хомогенна и липсват носителите на българската култура – българските деца, а с това и благоприятната езикова среда, ромските деца са в такава възраст, че лесно се привързват към добрия учител, по-безболезнено привикват към училищния начин на живот (условията за възникване на стрес в хомогенната среда са значително по-малко, отколкото в хетерогенната), натрупват знания и обща култура. С други думи, училищната база в ромските квартали и села може пълноценно да се използва за целодневни детски центрове, подготвителни класове, начален курс на обучение, полуинтернатни групи и множество разнообразни групи за свободно избираема подготовка, т.е. тези училища могат да бъдат един естествен трамплин за обучение в по-горната училищна възраст, но вече в хетерогенна среда. В хода на учебно-възпитателната работа в този детски център освен всичко друго ромското дете би трябвало да придобие психическата нагласа за бъдеща съвместна работа със своите връстници българчета. Такава нагласа трябва да се формира и у българското дете, за да бъде съвместната им дейност подчинена на толерантността, на зачитането на правата на другия и в условията на заедността.

ЦЕЛЕВИ ГРУПИ

1. Учениците

Наблюденията ни водят до убеждението, че обучението точно след IV клас не трябва да бъде повече в кварталното или селското училище само с ромски деца. Именно при навлизането в трудната пубертетна възраст те имат нужда от разчупване на омагьосания кръг семейство-махала-училище. Рамката, в която протича животът им до този момент, е вече тясна за тях. Себеизявата в нова среда (сред връстничетата им българчета) би се оказала огромен стимулатор за положителното развитие на ромските деца. В тази среда те ще се научат да говорят най-бързо българския книжовен език, да подражават на най-добрите ученици българчета, да формират у себе си усет към доброто, прогресивното, красивото, общовалидното и ценностното и при двете култури, ще се научат на добри маниери на поведение и възпитание, които са ценни и за двете среди, и т.н. В потвърждение на тази идея е и учението за самоопределение (отчуждението) като второ основно направление в развитието на личността след идентификацията, за което вече стана дума. Самото отчуждаване се проявява в социални ситуации, когато личността се стреми да се обособи като уникална, специфично-индивидуална същност.

Само така шансовете на ромските деца да се социализират заедно с български деца и да получават по-качествени знания ще се увеличат значително. Тези, които успеят да надмогнат собствената си среда, един ден ще се върнат в нея, за да работят за нейното духовно израстване, т.е. вече интелигентни хора от самата ромска общност ще я теглят напред.

2. Училищната администрация

Административните ръководители на приемните училища трябва да са преминали през специален курс на обучение за ръководство на учебно-възпитателна работа в условия на многокултурност. Заедно с административните ръководители на сегрегирани училища трябва да са участвали активно в изработването на многогодишния общински план за постепенна интеграция на ромските деца между българските им връстни-

ци и да познават всяка стъпка от този план, касаещ училището, което те ръководят. Подобно на ситуацията при административните ръководители от Първи вариант те също трябва да са наясно с:

- » най-успешните механизми за работа с ромската общност, както и да са усвоили базисни знания за ромската култура;
- » механизмите на работа при обучение без предразсъдъци;
- » осмисляне на интеграционния процес паралелно с идентичността и гарантиране на нейното развитие;
- » способност за работа в партньорство и кооперативно планиране.

Административните ръководители могат да представляват своите колеги от сегрегирани училища при изработването на общинския план, като се стремят максимално да защитят техните интереси.

3. Учителите

Учителите в подготвителните класове и началния курс запазват работата си в бившето сегрегирано училище, но вече със статут на начално училище или филиал на училище извън ромския квартал. Учителите от средния и горния курс (ако има такива) при запазване броя на учениците запазват работните си места, а само сменят работодателя си.

За да имат успех обаче началните учители, които ще останат да работят в сегрегирания среда, трябва да са специално подготвени за работа с деца билингви, да са мотивирани да работят професионално и да приобщават към каузата на образованието и родителите.

Специалната подготовка на учителите се изразява в познаването на: фонетичните и синтактичните особености на ромския език; на ромската история, културни традиции и празнична обредност; в усвояването на механизмите на вторичната социализация и акултурация.

Мотивацията за професионална работа се свързва преди всичко с допълнителен финансов стимул.

Всичко описано в Първи модел за учителите от приемните училища касае и учителите, които ще работят в условията на Втори модел.

При този модел на работа не се предвижда участието на помощници на учителя в учебно-възпитателната работа.

4. Родителите на ромските и неромските деца

Всичко описано в Първи модел по този раздел се отнася и за родителите при работа в условията на Втори модел. Освен това обаче те трябва добре да знаят, че процесът на приемане и взаимно опознаване от страна на техните деца в интегрираното училище ще бъде много по-труден, отколкото при Първи модел. Тази трудност се корени преди всичко в по-късното им смесване, което предполага натрупването на много повече негативни стереотипи и от двете страни. Изглаждането на отношенията от двете страни и по-безболезненото им приспособяване едни към други предполага и по-специализирана работа с родителите, като:

- » ангажиране на лидерската част от тях в училищното настоятелство;
- » семинарни обучения чрез интерактивни методи, в които родителите да влизат в роли за родителстване в условия на другостта;
- » включването им в помощ на работата по атрактивни извънучилищни и извънучилищни дейности с учениците;
- » сприяеляване и взаимни гостувания.

Третият, предложен по-долу модел е следствие и съобразен с реалностите, в които живеем – финансов недоимък на държавата и общините, неподготвеността на приемните училища да посрещнат ромчетата, неубедителната мотивация на родителите на децата и от двете страни, нежеланието на държава и общини да поемат цялата отговорност за процеса на десегрегация, липсата на добре обучени учителски кадри за убедителна работа в условия на многокултурност, липсата на координация от редовия учител през училищното ръководство, общината, регионалните инспекторати по образование, Министерството на образованието и науката до университетите и Научноизследователския институт по образованието за общи усилия в процеса на организация и управление на процеса на десегрегация. Едновременно с това този модел е и отклик от изразеното становище на предложилите своята експертна оценка специалисти за повече възможности за избор и за запазване, а не редуциране на културното многообразие, за плурализъм и естествена еволюция на процеса на интеграция на ромите. Чрез него ще се създадат реални предпоставки и механизми за противодействие на асимилацията на ромските деца в новата образователна среда. Той е и доказал се в практиката реален модел чрез работата на описаната по-горе „Мултиетническа школа за деца и родители“ на нестопанската организация гружество „Еделвайс“, Ракитово, т.е. той е авторски. Най-ценното в него е, че той е не само апробиран, но и обединява положителните страни и примирява крайностите на другите два предложени модела. В региони, в които липсват сегрегирани детски градини и училища, може да се приложи самостоятелно и с водеща за него интеграционна функция. В регионите със сегрегационен проблем той може да допълва и надгражда Първи или Втори модел.

3.3. Трети модел

ЦЕЛ

Подготовка за процес на десегрегация и постепенно интегриране на ромските деца в приемните училища чрез съвместно обучение на ученици, родители, учители и общественици чрез подходящо избрани извънкласни образователни дейности.

ОПИСАНИЕ НА МОДЕЛА

Подходящ колектив от съмишленици, специалисти в областта на мултикултурното образование и културата на етническите и религиозните малцинства, на подходящо избрано неутрално място за водене на образователна дейност, дава възможност за среща между ромските, от една страна, и българските и други деца, техните родители и учители и водещите общественици в населеното място, от друга.

Организира се предварително проучване за предпочитаните извънурочни дейности от страна на различните ученици, които да позволяват интеркултурна работа. Най-мотивирани родители също се привличат към интеркултурното училище. Те стават основата на едно родителско интеграционно ядро, което постепенно мотивира и интегрира всички родители на представените деца. Учителите от интеркултурното училище повишават собствената си квалификация, чувствителност и знания чрез подходящи интерактивни и традиционни форми

на обучение при отворени врати за техните колеги от училищата в съответното населено място. Така се оформя и постепенно разраства още едно интеграционно ядро – на учителите. И последното ядро, което трябва да привлича и интегрира в себе си, е това на обществениците – лидери на различни институции и нестопански организации, представители на администрации, политически партии, законово регистрирани вероизповедания, интелектуалци, бизнесмени.

Така в дадено населено място се формира едно неутрално пространство, което не принадлежи на правителствения или на неправителствения сектор, на политическа партия, на финансова или на религиозна институция. Това е мястото, където и деца, и възрастни могат свободно и спокойно да развиват своята чувствителност към другостта, да натрупват знания за нея, да усещат ценността на единството и многообразието. Едновременно с това възрастните могат при нужда да се квалифицират или преквалифицират в избрана от тях самите професия.

При успешна работа интеркултурното училище се превръща в естествен трамплин за ромските деца към българското училище. За възрастните училището става място за освобождаване от трупаните с години негативни стереотипи и за опознаване на другите култури. Доверието между деца и възрастни с различен етнически произход и с различно вероизповедание постепенно се превръща в най-големия гарант за опазване на етническия и религиозния мир в населеното място.

ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ НА МОДЕЛА

Този модел може да се прилага във всяко населено място, където ромската (или друга) етническа или религиозна група живее изолирано от другите, децата им се учат в отделно училище и е необходимо да им се даде по-добър шанс за развитие. Едновременно с това той е подходящ и за всички населени места, в които от векове съжителстват хора с различно вероизповедание и принадлежат към различни етнически общности.

Моделът може да се прилага самостоятелно или паралелно с някой от първите два, като ги надгражда и допълва.

ЦЕЛЕВИ ГРУПИ

1. Учениците

След предварително проучване на потребностите на учениците се разкриват различни обучителни групи, в които може да се работи с елементи на интеркултурното образование. Възможности за това дават направления като изобразително изкуство, приложно майсторство, учебен театър, кукловодство, литературознание с издаване на детски вестник, фолклорно пеене, хореография и др. Провежда се конкурс, на който се подбираат най-мотивирани ученици, проявяващи готовност да работят със свои връстници, принадлежащи към друг етнос и изповядващи друга религия. При по-висока конкуренция нормално е в тези групи да попадат най-добрите ученици от различните училища, включително и от ромското. Децата, които имат нужда от по-специални грижи, са ромските. Тази грижа се проявява единствено в осигуряването на гарантирана за тях квота за участие – до 35%. Стремeжът е в тези групи да попадат талантиливи деца, принадлежащи към всички етнически и религиозни общности в населеното място.

В ученическите групи чрез нарочно подготвени интерактивни и стандартни форми на работа децата, от една страна, надграждат свои-

те познания от училище, а от друга – постепенно опознават историята и културните традиции на ромите и на другите представени етнически и религиозни общности на територията на населеното място. Когато се натрупат достатъчно знания, се преминава към тяхната публична изява – чрез езика на театъра, изобразителното изкуство, приложното майсторство, словото, танца и песента. Избират се подходящи празници – Коледа, Байрам, Великден, Гергьовден, 8 април – Международен ден на ромите, 1 юни – Ден на детето, и др., в които децата демонстрират своите постижения. Това са и дните, в които интеркултурното училище има свой общ организационен живот. Заедността е ключовата форма на работа и гаранция за недопускане на грешки.

2.Администрацията на интеркултурното училище

Интеркултурното училище за деца и родители може да се администрира от нестопанска организация, Център за работа с деца, Център за образователни услуги и квалификация (ЦОУК) или други подходящи организации. Формалната роля на лидер може да изпълнява човек, който, от една страна, има много добри качества да организира, координира и направлява цялостната работа в модерното училище. От друга страна, той трябва да бъде изграден специалист по интеркултурно образование, да познава постиженията на нашата и световната наука и практика в тази насока, да има афинитет към заедността и висока чувствителност към другостта. Едновременно с това той трябва да познава добре интерактивните, стандартните и други методи за работа в условия на многокултурност. Заедно с уменията му да работи в екип той трябва да даде възможност на учителите да се освободят от страховете и инерцията от стандартното училище и да превърнат своята свобода в осъзната необходимост за успешна работа. Ръководителят трябва да бъде всепризнатият лидер на модерното училище, безспорният авторитет, от който всички се учат, човек с развито чувство на отговорност и висок морал.

3. Учителите в интеркултурното училище

Освен добри специалисти в сферата на своята пряка специализация учителите трябва да бъдат авторитети в областта на интеркултурното образование; да обичат работата с деца; да познават добре интерактивните, стандартните и други методи за работа в условия на многокултурност; да имат добра нагласа за екипна работа и висока чувствителност към културата на различните; да могат да носят отговорност пред децата и техните родители.

4. Родителите на учениците

Родителите на номинираните за интеркултурното училище ученици декларират писменото си съгласие за участие на децата им в работата на модерното училище. Едновременно с това на всички тях се предлага участие по собствен избор в живота на училището в следните направления: курсове за овладяване на по-търсени в региона професии (напр. готвачи, шивачи, фризьори, строители и т.н.); обучителни семинари за овладяване на умения за по-добро родителстване; опознаване правата на децата съгласно приетите в България и Европа стандарти за запознаване с етнокултурните и религиозните различия между хората в населеното място чрез обмяна на опит и информация като родители и носители на

различни култури и т.н. Чрез психодраматичните тренинги – в групи от участници, представляващи различните културни общности, родителите изследват личния си опит и търсят подкрепата. Оглеждат се в многокултурното огледало и се стараят да формират свой положителен образ, който да бъде приет от всички участници.

5. Обществениците

Много е важно да се спечели тяхната поддръжка, защото в противен случай на организаторите на интеркултурното училище ще се наложи да се въртят в порочен кръг и отделят значителна част от творческата си енергия и от времето си за защита от нападки с най-различен характер – от пране на пари до организиране на някаква забранена секта. Включвайки ги в обучителните семинари, в общите празнувания, давайки им възможността да се чувстват важни и значими в живота на училището, града и региона, те стават най-близките приятели и поддръжници на идеята за заедността.

ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ

1. За учениците

- » завързват се познанства и приятелства между различните деца;
- » нараства интересът и чувствителността към културата на различния;
- » започват да се приемат такива, каквито са – с всичките им позитиви и негативи;
- » децата от мнозинството стават застъпници на ромските деца при реална десегрегация в традиционното училище;
- » ромски деца започват да придобиват самочувствие и се мотивират за преместване при българските им връстници.

2. За възрастните

- » нараства значително чувствителността им към проблемите на различния;
- » падат бариерите на страха от различието;
- » завързват се множество лични познанства;
- » засилва се желанието за взаимна помощ;
- » българските родители и обществениците стават застъпници на процеса на десегрегация пред училищните власти, учителските колективи и градската общественост;
- » значително нараства мотивацията на ромските родители за достъп на децата им до по-качествено образование, т.е. сами да търсят българското училище.

Така интеркултурното училище се превръща в непринуден посредник в процеса на опознаване между малцинство и мнозинство, с което се подпомага еволюирането на нагласите и мотивацията на децата и възрастните към процес на истинска взаимна интеграция.

Заключение

(Изводи и препоръки)

Извеждането в приемното училище е предпоставка за излизане от омагьосания кръг от ромско семейство-ромски квартал-ромско училище, в който са поставени да живеят ромските деца

Анализът на резултатите от цялостното изследване позволява да се направят следните изводи и обобщения:

1. Затворени в микросредата си, ромчетата остават в плен на консерватизма на общността си от сегрегирания квартал, а в обособеното училище те са лишени от възможността да усвоят пълноценно друг, по-прогресивен социокултурен опит. Така подрастващите при тези условия ромски деца се обричат на безперспективност. А изпълнената им с дефицити социализация води до социална непълноценност и на възрастово зрелия ром, която се изразява чрез изостаналост в личностното развитие и духовна ограниченост. Извеждането в приемното училище е предпоставка за излизане от омагьосания кръг от ромско семейство-ромски квартал-ромско училище, в който са поставени да живеят ромските деца.
2. Преодоляването на сегашното състояние в образованието на ромските деца, които живеят в обособени ромски квартали и се учат в сегрегирани училища, е проблем от първостепенно значение не само за тези деца, но и за техните родители заради пълноценната им интеграция в българското общество. Излизането от обособения квартал на ромските деца и влизането им в приемното училище извън него е предпоставка за постепенното узряване на бъдещите възрастни роми за намиране на алтернативни решения за по-успешно бъдеще чрез откриване на най-краткия път към преодоляване на жилищната сегрегация или в облагородяването на обособения квартал като територия за живеене.
Ромските деца, попадайки между българските си връстници пряко или косвено, ще привнесат елементи от другата култура и ще повишават критериите си за пълноценно живеене. Това ще рефлектира в положителна посока и върху техните родители. Самите те ще бъдат много по-отговорни родители.
3. Българското ромско училище беше и си остана институция, която не успя да осигури пълноценна среда за успешна вторична социализация на ромските деца в българското общество като цяло; да им послужи за трамплин към трайно усвояване и разбиране на неговите и европейските културни постижения; да почувстват системата на образование и като своя. Основната причина за това остана да съществува и до днес – сегрегационният модел на обучение само на ромски деца на едно място, което не им позволява попадане в друга социална орбита и културна иновация с трайни последици върху житейската перспектива на ромското дете.
4. В наши дни българската държава е притисната от два изключително важни за нея фактора, за да предприеме значителни мерки по посока на десегрегацията на ромското образование в обособените квартали. От една страна, това е все по-засилващият се натиск на евро-

нейската общност за решаване на този проблем, и от друга – бързото увеличаване на относителния дял на ромското население спрямо останалото в нашето общество (особено сред младото поколение). Понастоящем дилемата пред българската държава е не да има или да няма десегрегация на ромското образование, а как да стане тя най-бързо, какви модели да се приложат за по-безболезнено интегриране на ромските деца между българските им връстници и откъде да се осигури финансово този процес.

Предложените три модела за десегрегация в тази разработка могат да се внедрят в практиката цялостно или само отделни техни елементи. Дискусията около тях ще роди и множество други модели, породени от конкретната етно-демографска ситуация по местата, където съществува проблемът със сегрегацията. Плурализмът на мнения и консенсусното му решаване с участието и на представители на засегнатите е едно от най-важните условия за успех.

5. Оправдава се тезата, че образователната сегрегация на ромските деца и ученици се корени дълбоко както в жилищната сегрегация на ромите по населени места, от една страна, така и от липсата на цялостна политика и конкретни, целенасочени действия за преодоляването на това явление. Обособяването на ромски квартали, както вече описахме, има неколковековна история. Все пак част от ромското население, което някога е живяло в тях, в наши дни живее дисперсно сред българското население, а малките ромчета се учат сред българските си връстници. Промяната на социалната орбита на тези роми е започнала чрез промяна на образователната такава. Влизайки в новата орбита, ромите от обособените квартали ще имат възможността да избират – назад към обособения гетоизиран квартал или напред към нормално човешко съществуване извън него.
6. Възможността за избор на алтернативи е много важно постижение на демокрацията, от която трябва да се възползват и днешните роми в обособените квартали. Този избор обаче задължително минава през интегрираното българско училище. Приетите до този момент от българската държава документи в тази насока не дават достатъчни гаранции за наличието на ясна политика с конкретни, целенасочени действия в тази насока. Както става ясно от проучването на нормативната уредба, декларираната политическа воля от почти всички български правителства от 1989 г. насам е все още недостатъчна за припознаване и развиване на процеса на десегрегация и извеждането му до успешен край.

В тази насока би се постигнал значителен напредък, ако след член 26 от ЗНП бъде записан като нов член следният текст:

„Чл. ... (1) При наличие на необходимото условие учениците, чийто майчин език не е български, да бъдат записвани в училища и в паралелки, в които преобладават ученици, чийто майчин език е български.

(2) Необходимо условие по смисъла на този закон е наличието на територията на населеното място на училища (училище), в които преобладаващият брой ученици е с майчин български език.“

7. Чрез политиката си по десегрегация на ромското образование наша-

Възможността за избор на алтернативи е много важно постижение на демокрацията, от която трябва да се възползват и днешните роми в обособените квартали

А
*западноевропейските
 демокрации са силно
 загрижени от това да
 не би големи,
 необразовани и
 нискоквалифицирани
 ромски маси от
 България да тръгнат
 да се преселват
 безпрепятствено на
 Запад...*

та страна само може да спечели сериозни позиции в изпълнение на политическите критерии за безпроблемно присъединяване към Европейския съюз през януари 2007 г. Един от тези критерии, които страната ни трябва да реши или поне да започне да изпълнява успешно и безвъзвратно, е интеграцията на ромите. Процесът на десегрегация на ромското образование е една от най-същностните страни в изпълнението на този критерий. До този момент обаче, както стана ясно от проучването, България все още не се възползва пълноценно от възможностите на европейските предприемителни фондове. А западноевропейските демокрации са силно загрижени от това да не би големи, необразовани и нискоквалифицирани ромски маси от България да тръгнат да се преселват безпрепятствено на Запад след присъединяването в Европейския съюз. Страхът от такава реална инвазия от наши роми българските правителства все още не успяват да материализират чрез големи грантове от предприемителните фондове и по линия на ФАР програмите на Европейския съюз и на Световната банка. Същевременно страната ни е в условията на валутен борд, което предполага строга финансова политика и минимални възможности за реално и достатъчно финансиране на интеграционните процеси от държавния бюджет. Както бе посочено в изследването сегашните използвани ресурси са твърде ограничени и нископродуктивни в областта на десегрегацията на ромското образование.

8. Едновременно с това предприемителният критерий за синхронизиране на българското законодателство с европейското също не протича достатъчно бързо и безпроблемно. Липсва яснота за такава промяна на съществуващата нормативна уредба, която да гарантира условията за безпроблемно протичане на процеса на десегрегация. В това отношение проучването доказва, че трябва да се направят решителни стъпки и в тази насока, за да се гарантира краен успех.
9. Създаването на пълна научна картина за реалните измерения на сегашната сегрегация е другата гаранция за решаване на проблема. Както става ясно от прегледа на досегашните изследвания и техния вторичен контент-анализ, те не са стабилна предпоставка за намиране и реализация на адекватни решения.
10. Налице е съществуването на предубеждения и неразбиране на културния и особено на образователния потенциал на ромските деца и ученици като възможен ключ за тяхната образователна десегрегация.
11. Както става ясно от приведените статистически данни в изследването, напълно се потвърждават две присъщи за ромската общност у нас тенденции: от една страна, по-висока раждаемост, което ще рече и относително по-висок дял на учениците роми в учебните заведения през следващите няколко години и, от друга – значително по-ниска продължителност на живота.

За да се промени сегашната ситуация и за да се стигне до желаните промени, са необходими задружните усилия на редица държавни, регионални, общински и неправителствени институции и организации, към които ще отправим следните наши препоръки:

Народно събрание и Министерски съвет:

- » целенасочено финансиране изпълнението на Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество чрез закон;
- » НСЕДВ към МС заедно с министерствата и нестопанските организации да разработи система за преодоляване на негативните нагласи у обществото към ромската общност;
- » в съответствие с окончателния вариант на Стратегията за демографския проблем и неговото решаване да се създаде цялостна комплексна стратегия за модернизационна интеграция на маргинализираните общности у нас и обвързване на социалната политика с процеса на десегрегация. Неразделна част от такава стратегия би трябвало да бъде ясно изписаната политика по издигане качеството на живота на маргинализираната част от българските ромци; осигуряването на по-цивилизовани условия за човешко възпроизводство; подобряване на здравеопазването и намаляване на детската смъртност; обхвата в училище, в т.ч. и в подготвителната година преди постъпване в първи клас; пресичане експлоатацията на детски труд и др;
- » създаване на система за гарантиране доставката на безплатни учебници за деца от социално слаби семейства до VIII клас, предоставяне за всички тях на безплатен топъл обяд и осигуряване на бърз и удобен вътрешноградски безплатен транспорт от обособените ромски квартали до приемните детски градини и училища и обратно по примера на организирания безплатен междуселищен транспорт за системата на средишните училища.

Министерство на образованието и науката:

- » да продължи подетата линия за създаване на нормативна база, която да изгражда условия за десегрегация на ромските деца и ученици и последващата им интеграция в смесена среда;
- » да увеличи административния си капацитет от специалисти в областта на образованието на етническите малцинства и да създаде своя специализирана структура за работа по десегрегация на ромското образование, както и своя структура за разработка и администриране на проекти за образователната десегрегация на ромските деца по линия на ФАР програмите на Европейския съюз, на Ромския образователен фонд, създаден по линия на Ромското десетилетие за включване, на Световната банка и други;
- » десегрегацията на ромското образование да стане един от водещите приоритети на Министерството на образованието и науката не само декларативно;
- » утвърждаване и усъвършенстване работата на Консултативния съвет по образованието на децата и учениците от етническите малцинства към МОН като държавно-обществен орган;

- » изпълнение на Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства и Националния план за действие към нея;
- » създаване на национална информационна система за рисковите групи деца за закрила правото им на образование и въвеждане на система от областни и общински отчети за обхвата на децата в училище и недопускане на отпадането им;
- » целенасочено изследване на ромските деца на базата на тестове за диагностика на училищната им готовност и насочването им към допълнителна работа за наваксване при нужда;
- » заедно с нестопанските организации разработване на система за разяснителна дейност за приема след 7-и клас и 8-и клас в гържавните и общинските елитни общообразователни училища, езикови и професионални гимназии сред учениците от ромската общност и адекватна подготовка за тези изпити;
- » изработването на ясни критерии за квалификацията на учителите за работа с ромски деца и изработване на финансови стимули за това;
- » изработване на програми за ограмотяване и квалификация на родители роми заедно с Министерството на труда и социалната политика;
- » финансиране на научни изследвания, свързани с процеса на десегрегация;
- » организиране на часове по майчин ромски език и ромски фолклор в приемните училища за противодействие на асимилационните тенденции;
- » използване на потенциала на организации, които са най-близки до ромската общност и имат установени механизми за работа с нея, като условие за реализиране на успешни образователни практики;
- » новите учебни програми да дават възможност за опознаване културата на българските етнически и религиозни малцинства, както и за въвеждане основите на интеркултурното образование и универсалните човешки ценности в него. По отношение на билингвизма и билингвалното обучение трябва обаче дебело да се подчертае, че ромите не се нуждаят от паралелно на образователната ни система обучение на ромски език, а от обучение, при което на малките ромчета се осигурява по-безпроблемно, по-плавно и по-безстресово преминаване от познатата им ромска към непознатата българска лингвистична система;
- » недопускане налагането в образователната ни система от най-ранна училищна възраст на съпътстващи буквари и читанки, предназначени за ромски и други деца билингви. Децата на България трябва да се обучават от буквари и читанки, валидни за всички. Догонването на необходимата за обучение езикова компетенция от децата билингви трябва да става по възможност преди постъпване в първи клас, а след това в нарочно разкрити класове, условно наречени „класове за догонване или наваксване“;
- » създаване на собствена база от данни за успешни и неуспешни десегрегационни проекти, осъществени от нестопански организации на територията на страната;
- » проучване на опита в тази насока и в чужбина, особено в страни с близка на нашата конкретна обстановка;

- » подпомагане и поощряване на висшите училища, които подготвят учители в бакалавърски и магистърски програми за интеркултурно образование;
- » намиране на решения за адекватно стимулиране на учители, работещи с ромски деца в приемните училища;
- » осигуряване на адекватно на процеса на десегрегация обучение на административни ръководители и експерти от МОН и РИО.

Регионалните инспекторати

по образование към МОН:

- » осъществяване на координация и контрол на процеса на десегрегация на територията на отделните общини;
- » посредник между интересите на държавата и общините;
- » методическа помощ и консултиране на общините, училищните ръководства и учителите;
- » създаване на база от данни за местни, национални и международни финансови донори;
- » създаване на собствена база от данни за успешни и неуспешни десегрегационни проекти, осъществени от нестопанските организации на територията на регионалните инспекторати;
- » работа в партньорство и кооперативно планиране с другите регионални инспекторати и Министерството на образованието и науката;
- » осигуряване на адекватно на процеса на десегрегация обучение на административни ръководители, експерти и учители.

Общините:

- » разработват заедно с нестопанските организации и други заинтересовани местни институции, организации и индивидуални експерти общинска стратегия за интеграция на ромската общност, в която образователната интеграция на децата и учениците от ромски произход трябва да бъде най-същественят приоритет;
- » носят отговорност за изпълнението на такава стратегия;
- » поемат отговорността по изработката на оптимален за условията на общината десегрегационен модел;
- » общинската администрация ръководи, координира, контролира и носи отговорност за осъществяването на конкретните стъпки от консенсусно избрания десегрегационен модел;
- » поемат изцяло или частично пътните разходи на учениците в по-големите градове и организират така транспортния трафик, че да не се създават никакви пречки за свободното и безпроблемното придвижване на децата и техните придружители;

- » осигуряват нормални условия за учене в ремонтирана, обзаведена и добре отоплена учебна сграда;
- » търсят възможности за осигуряване на допълнително финансиране за безплатна храна и учебници за всички бедни деца от общината;
- » организират извънурочни и извънучилищни дейности, подпомагащи процеса на десегрегация;
- » създават условия за целодневна организация на работа на ромските деца в приемното училище;
- » следят за стриктното спазване на принципа за прякото обвързване на социалните помощи с ходенето на училище.

Нестопанските организации (НСО):

- » организират гражданския контрол на учебните заведения и общинската администрация за спазване на ангажиментите им към процеса на десегрегация;
- » неразделна част от вземането на решения, засягащи политиката по интеграция на ромската общност и контрола по изпълнението им;
- » създават формални или неформални граждански сдружения за подкрепа на интеграционните процеси с участието на най-убедените поддръжници на този процес, популярни личности в дадено населено място – политици, администратори, хора на изкуството и културата, журналисти, общественици и др.;
- » привличане на финансови средства за подпомагане обучението на бедни, но талантиливи деца; съвместното обучение на деца от различните общности чрез извънкласни дейности; провеждането на конференции, семинари, кръгли маси; осъществяването на гражданския контрол върху дейността на отговорните институции;
- » предлагат обучение на родителите (както роми, така и нероми) за преодоляване на негативните си нагласи едни към други;
- » подпомагат обучението на учителите и помощниците им за работа в екип, за успешна работа с ромските деца, за преодоляване на предразсъдъците, за познаване правата на децата и т.н.;
- » привличат средства за обогатяване на училищната библиотека на приемното училище с подходяща литература;
- » предлагат и финансово подпомагат обучението на журналисти, отразяващи работата на образователната система на национално и местно ниво.

Нестопанските организации трябва да бъдат едновременно и партньор, и коректив на държавните, регионалните и общинските организации и институции.

Университетите и Научноизследователският институт по образование:

- » за студентите бъдещи учители задължително изучаване на дисциплина, която да ги запознава със същността на интеркултурното образование и механизмите за преподаване в многокултурна среда;
- » университетите да разкрият в бакалавърските си програми за подготовка на детски и начални учители курс по *педагогика на десегрегацията (приобщаването)*, в която да се усвояват знания за: историята, езика и културата на ромите; знания за ромските семейства и работата с тях; механизми за успешна интеграционна работа на ромските и неромските деца в условията на интеркултурното образование и т.н.;
- » развиване и разкриване на магистърска *програма по ромистика* – или като интердисциплинарна, или като надстрояваща се над бакалавърската степен по етнология за учителите, които ще преподават в средния и горния курс на обучение;
- » учителите, които вече са завършили университетското си образование, но нямат този вид подготовка, могат да бъдат насочвани към магистърска степен по изброените по-горе специалности. Тяхната допълнителна квалификация трябва да бъде обвързана с „Наредбата на Министерството на образованието и науката за условията за повишаване квалификацията на педагогическите кадри в системата на народната просвета и реда за придобиване на професионално-квалификационни степени“. Така те ще имат и материален стимул за своя труд;
- » привличане на значителни инвестиции за изследвания, които да дават яснота по реалната картина на сегрегацията в България;
- » разработка и експериментирание на теоретико-практически модели за десегрегация на ромското образование.

Европейски съюз:

- » по-ясна конкретика в предложените образователни критерии за присъединяване;
- » значително по-добро финансиране на интеграционните дейности, свързани с ромската общност, включително и за процеса на десегрегация.

На базата на направените изводи и препоръки предлагаме проект на Стратегия за десегрегация на ромското образование на управленско равнище (*Приложение № 4*), която се явява като практико-приложен продукт на настоящото изследване.

В **заклучение** изследването на картината на сегрегацията на ромското образование показва сложната ситуация, в която се намира българ-

ската образователна система и обществото ни като цяло в посттоталитарния период от развитието си. *Този проблем, трупан с десетилетия, в наши дни много лесно може да прерасне в заплаха за националната сигурност и да застраши социалния и етническият мир в страната ни.* Търсенето на ефикасни решения днес е едно от значителните предизвикателства пред демократизиращото се българско общество. Проучването доказва, че равноправното интегриране на една значителна част от него не е по силите нито само на ООН, нито само на организациите на гражданското общество. То е в пряка зависимост от координираните усилия както на редица държавни институции на хоризонтално и вертикално ниво (Народното събрание, Министерския съвет, министерства и ведомства, регионалните власти, общините, университетите, Научно-изследователския институт по образование, нестопанските организации и училищни настоятелства), така то разкрива и водещото значение на учителите като педагогически субекти.

Изследването може да послужи за основа както в теоретичен, така и в практически план в следните направления:

- » дава нови отправни точки за образованието;
- » изследване на историята и културата на ромската общност;
- » изследвания в областта на знанията за ромското семейство и неговите ценности;
- » решаване на проблемите в процеса на интегриране на етнокултурните и религиозните общности и т.н.

Предлагането на три примерни модела за десегрегация на ромското образование ще подтикне специалисти и институции да започнат да търсят най-преките пътища за преодоляване на все по-увеличаващата се изолация на ромската общност в българското общество като цяло. Едновременно с това трябва да е съвсем ясно, че десегрегацията в образованието на ромските деца от обособените квартали е само първата и задължителна стъпка към истинския труден и мъчителен процес на тяхната интеграция, адаптация и еманципация към новите образователни условия в смесената по етнически признак учебна среда.

Пред българското образование стои и фундаменталният въпрос за идентифициране, опазване и развитие на етнокултурната идентичност на децата, принадлежащи към различните етнокултурни общности, включително и на ромските деца, за да се противодейства на асимилационните тенденции в единното интегрирано училище.

Цитирана литература:

- Андонов А. и П. Макариеф, 1996, Интеркултурно образование. МИНЕРВА, С.
- Андреев М., 1988, Педагогическа социология. Изд. „Народна просвета“, С.
- Арънсън Е., 1996, Човекът – „социално животно“. С.
- Атанасова М. и колектив, 1997, Английско-български речник. Том втори М-З. Изд. „Атлантис“.
- Балич С., 1996, Romano barvalipe (Циганско богатство). Изд. Проект „Права на човека“. С.
- Бернат В., 22.09.2002, Десегрегация на ромското образование в Унгария. В: Работна среща на тема „Ромите и равният достъп до образование“ – София.
- Бижков Г., 2001, Реформаторска педагогика. Изд. „Св. Климент Охридски“, С.
- Български тълковен речник, 1973. Изд. „Наука и изкуство“, С.
- Българска национална доктрина „България през двadesет и първи век“, 1997, Първа част. С.
- Бъргър П. и Т. Лукман, 1996, Социално конструиране на реалността. С.
- Василев Г., 1994. За предмета на социалната педагогика. В: сп. „Педагогика“, бр. 6.
- Георгиева И., 2001, Предговор към: Керемидарска, Е. Празник и делник в Кюстендилско. Изд. Регионален исторически музей – Кюстендил.
- Георгиева Р., 2002, Етнокултурната идентичност на ромите. Изд. на фондация „Отворено общество“, Добрич.
- Гочев Г., 2001, Социolingвистични параметри на обучението по родинознание в условията на билингвизъм. В: Психolingвистични и социolingвистични проблеми на обучението на ромските деца. С.
- Грекова М. и колектив, 2001, Социологическо изследване по проект „Социална интеграция на младите роми“, С. (официален отчет).
- Грозданов Александър, 1995, В-к „Аз-Буки“, 19-25 юли, бр. 28.
- Gypsy Research Centre, 1994, Rene Descartes University, Paris.
- Денков Д. и колектив, 2001, Ромските училища. Фондация „Отворено общество“, С.
- Димитров А., 1994, Циганите в България – идеи и стойности. В: Аспект на етнокултурната ситуация в България. Изд. Асоциация АКЕС, С.
- Динкова М., 1976, Съвременното българско семейство. С.
- Дюркем Е., 1990, Дуализмът на човешката природа и неговите социални условия. В: Социология на личността. С.
- Енциклопедичен речник по социология, 1996, Изд. М-8-М, С.
- Жекова Д. и А. Георгиев, 2000, „Анализ на входно ниво: Училищна готовност“. Пловдив, (неофициално издание).
- Иванова Ж., 2003, Резултати от проекта за десегрегация на детските градини в ромския квартал на Самоков. В: Образованието на ромската общност в измеренията на мултикултурализма. Изд. „Агато“, С.
- Иванова Н. и колектив, 2002, Искри от огъня. ИК „Геа-Либрис“, С.
- Илиев И. и П. Кабакчиева, 2002, Социална оценка на достъпа до основно образование в България (ръкопис). Проектът е финансиран от Световната банка чрез Програма за защита на деца в риск на МТСП.
- Йорданова Л. и колектив, 1992, Общи обичаи и обреди у българи и роми. Изд. на БНК за УНИЦЕФ. Сф.
- Йосифова В. и колектив, 2002, Ромска култура и история. Методическо ръководство за учителя от началното училище към учебника по Роден край – I, II клас и Родинознание – III, IV клас. Изд. Фонда-

ция „Програма Стъпка по стъпка“. Сф.

Кенети И., 22.09.2002, Десегрегация на ромското образование в Чехия. В: Работна среща на тема „Ромите и равният достъп до образование“ – София.

Kenrick, D., 2006. The education of Romanies and other Travellers in England and Wales. (<http://www.errc.org/Archivumindex.php>).

Колев Д., 2001, Фолклор на ромите в Централна България. Изд. „Фабер“, В. Търново.

Колев Д. и колектив, 2002, Приказки, предания и песни на ромите от Централна България. Изд. „Фабер“, В. Търново.

Коробейников В. С., 1971, Анализ содержания материалов пропаганды. В: Проблемы социальной психологии и пропаганды. Изд. политической литературы. М.

Крумова Т., 2002, Богатството на циганина. Изд. „Фабер“, В. Търново.

Кръстева А. и колектив, 2002, Вълшебни страници от ромския фолклор. Изд. „Фабер“, В. Търново.

Кънев К. и колектив, 2002, Първите стъпки: Оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България. Български Хелзинкски комитет. С.

Ключуков Х., 1993, Ромска култура. УНИЦЕФ, С.

Ключуков Х., 1996, Обучението на деца с ромски произход в България и чужбина. Изд. „Тилия“, С.

Liegeois J-P and N. Gheorghe, 1995, Roma/Gypsies: A European Minority. MRGI.

Марушиакова Е. и В. Попов, 2001, Училища за деца с нисък бит и култура. В: Ромските училища. Изд. „SKORPION“, С.

Марушиакова Е. и В. Попов, 1994, Студии Романи. Том I. Изд. „Клуб '90“, С.

Марушиакова, Е. и В. Попов. 1995. Студии Романи. Том II. Изд. „Клуб '90“, С.

Марушиакова Е. и В. Попов, 1993, Циганите в България. Изд. „Клуб '90“, Сф.

Марушиакова Е. и В. Попов, 2000, Цигани/Рома от старо и ново време. ИК „Литавра“, С.

Марушиакова Е., 1992, Проблеми на децата циганчета. В: Национален анализ на положението на българските деца и семейства. УНИЦЕФ. С.

Марушиакова Елена и колектив, 1992, Беседа за българските роми. МОН, С.

МВР, 1999, Справка за етническия състав на населението в България. Информация за служебно ползване, януари 1990.

МОН, 1999, Правилник за приложение на народната просвета. Изд. От министъра на образованието и науката, обн., ДВ, бр. 68 от 30.07.1999 г., изм., бр. 19 от 10.03.2000 г., изм. и доп., бр. 53 от 12.06.2001 г., в сила от 15.09.2001 г., доп., бр. 7 от 18.01.2002 г.

МОН, 2000, Наредба № 2 от 18.05.2000 г. за учебното съдържание. Изд. От министъра на образованието и науката, обн., ДВ, бр. 48 от 13.06.2000 г.

МОН, 2001, Наредба № 6 от 15.06.2001 г. за разпределение на учебното време по класове, етапи и степени на образование и за достигане на общообразователния минимум. Изд. От министъра на образованието и науката, обн., ДВ, бр. 54 от 15.06.2001 г., изм., бр. 95 от 06.11.2001.

МОН, 2002, Указание за интегриране на децата и учениците от малцинствата. Приложение 10. В: Организация и управление на дейностите на общообразователните, професионалните и специалните училища през учебната 2002/2003 година. С.

МОН, 2002, Наредба № 6 от 19.08.2002 г. за обучение на деца със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания. Обн., ДВ, бр. 83 от 30.08.2002.

МОН, 2004, Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства. Утвърдена от министъра на образованието и науката на 11.06.2004 г.

- МОН, 2005, Националният план за изпълнение на Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства.
- Мониторинг на процеса на присъединяване към ЕС: Защита на малцинствата. Доклад за България. Институт „Отворено общество“, 2002, С.
- McDonald, J. Kovacs, C. Fenyes, 2001, The roma education resource book Open Society Institute, Budapest, (неофициален превод).
- МС, 1958, Постановление на МС № 258/17.12.1958 г. за уреждане на въпросите за циганското население в България.
- МС, 1979, Разпореждане на Министерския съвет № 7 от 26.I.1979 г.
- МС, 1999, Рамкова програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество. С.
- МС, 2001, Правителствена програма „Хората са богатството на България“. www.government.bg.
- МС, 2005, Постановление № 4/11.01.2005 на Министерския съвет за създаване на Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства.
- НС, 1991, Конституция на Република България. Обн. ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г.
- НС, 1991, Закон за народната просвета. Обн. ДВ, бр. 86 от 18.10.1991, изм., бр. 90 от 24.10.1996 и доп., бр. 36 от 31.03.1998, доп. бр. 124 от 27.10.1998, изм., бр. 153 от 23.12.1998, бр. 67 от 27.07.1999, бр. 68 от 30.07.1999 г.
- НС, 1999, Закон за степента на образование, образователния минимум и учебния план. Обн. В ДВ, бр. 67 от 27.07.1999 г.
- НС, 2003, Закон за защита срещу дискриминацията. Обн. в ДВ, бр. 86 от 30.09.2003 г. в сила от 1.01.2004 г., доп., бр. 70 от 10.08.2004 г., в сила от 1.01.2005 г.
- НСИ, Население към 1.03.2001 г. по етническа група и местожиене. Заявление за предоставяне на статистическа информация № 94-00-116/31.03.2003 г.
- НСИ, 1994, Резултати от преброяването на населението, 1992. В: Т-І, Демографски характеристики, С.
- НСИ, Възрастова структура на етническите групи към 1.03.2001 г. Заявление за предоставяне на статистическа информация № 94-00-116/31.03.2003 г.
- НСИ, Относителен дял на ромското население към 1.03.2001 г. по области. Заявление за предоставяне на статистическа информация № 94-00-116/31.03.2003 г.
- Нунев Й., 1994, Класификация на грешките и отклоненията в устната реч на първокласниците роми. Сп. „Начално образование“, бр. 7, с. 22.
- Нунев Й., 1995, Примерна методика за изследване на езиковата компетентност на ромски деца при постъпването им в първи клас. Сп. „Начално образование“, бр. 5, с. 44.
- Нунев Й., 1995, Някои най-характерни особености на ромската етническа общност. Сп. „Начално образование“, бр. 7, с. 57.
- Нунев Й., 1996, Ромското дете и неговата семейна среда. МЦПМКВ, С.
- Нунев Й., 1996, Проблеми и перспективи в обучението на ромските деца. Сп. „Педагогика“, бр. 3.
- Нунев Й., 1996, Ромски приказки. Изд. „Стигмати“, С.
- Нунев Й., 1997, Утвърждаване на културното пространство на ромите. В: Ромите – европейско малцинство. Изд. МИЧП, С.
- Нунев Й., 1997, Основни страни на ромската ценностна система в ромския легендарен и приказен фолклор и отличителни черти на героите в него. В: Светът на ромите (Книга за учителя по литература V-VII клас). Изд. МИЧП, с. 8, С.
- Нунев Й., 1999, Съвременни проблеми на етнокултурната идентификация на ромите. Сп. „Андрал“, бр. 2, с. 10.
- Нунев Й., 2002, Анализ на актуалното състояние на училищата, в които се учат ромски деца. В: Сп.

- „Стратегии на образователната и научната политика“ (извънреден брой). Изд. на МОН и НИО, С.
- Нунев Й., 2003, Основни нормативни документи, касаещи образованието на етническите малцинства у нас и връзката им с училищната сегрегация на ромите. В: Образованието на ромската общност в измеренията на мултикултурализма. Изд. „Агато“, С.
- Нунев Й., 2003, Предучилищното обучение и възможностите за десегрегация на ромското образование. В: Предучилищно образование и интеграция. Втора българо-американска научно-практическа конференция. Изд. „Свят 2001“, С.
- Нунев Й., 2003, Ромски приказки II. Изд. „Стигмати“, С.
- Нунев Й. и Д. Нунева, 2003, Ромски фолклор от Горна Тракия. Изд. „Стигмати“, С.
- Нунев Й. 2005, Образованието на ромите във Франция. Във: в-к „Дром громендар“/юнски брой.
- Нунева Д., 2003, Междуетническа школа за деца и родители. В-к „Учителско дело“, бр. 3 – 6.
- НСИ. Образователна структура на етническите групи към 1.03.2001 г. Заявление за предоставяне на статистическа информация № 94-00-116/31.03.2003 г.
- Парсънз Т., 1990, Социализация на детето и интерализирането на социалните ценности и ориентации. Структура на „базовата личност“. В: Социология на личността.
- Пашова А., 2003, Ромското дете и проблеми на неговата социализация. В: Образованието на ромската общност в измеренията на мултикултурализма. Изд. „Агато“, С.
- Пашова А., 2002, Толерантност в различността. Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград.
- Петков Л., 1966, Най-хубавите цигански приказки. Изд. Отечество“, С.
- Радева М. и колектив, 1997, История и култура на ромите. Учебно помагало 5-8 клас. Изд. на МИЧП, С.
- РАН Осипова Г.В., 1995, Энциклопедический социологический словарь. Общая редакция акад. Изд. Российской академия наук (РАН) и Институт социально-политических исследований, М.
- Людение на процеса на присъединяване към ЕС: Защита на малцинствата, С.
- Сибиу М., 22.09.2002, Доклад на тема „Десегрегация на ромското образование в Унгария“. В: Работна среща на тема „Ромите и равният достъп до образование“ – София.
- Славейков И., 2001, Етнодемографска характеристика на българското население. В: сп. Етнодиалог бр. 3.
- Социология на личността, 1990, С.
- Титаренко В., 1987, Семья и формирование личности. М.
- Тодоров Г., 1992, За демокрацията. КТ „Подкрепа“, Лч.
- Томова И., 1995, Циганите в преходния период. МЦПМКВ, С.
- Томова И., 1997, Ромите в условия на криза. В: сп. „Избор“. Изд. къща „Избор“, С.
- Факирска Й., 2002, Превенция на ранното отпадане от училище на децата роми. В: сп. „Стратегии на образователната и научната политика“. Изд. на МОН и НИО, изв. брой, С.
- Фром Е., 1993, Идеи в културологията. С., т. 1, 1990 и т. 2.
- Ханкок Ян, 2001, Училищното обучение на американските роми: Общ преглед. В: Психолингвистични и социолингвистични проблеми на обучението на ромските деца, С.
- Цветков Д., 1996, Основи на социалната педагогика. „Наско – 1701“, С.
- Чавдарова-Костова С., 2001, Интеркултурно възпитание. Изд. „Веда Словена – ЖГ“, С.
- Чапразов В., 1990 г. Протокол на ДС „Рома“ от проведена среща в МОН. Личен архив.
- Чапразов В., 2005, Ромски приказки. Изд. „Чинени“, С.
- Ячкова М., 2002, Семейството в България между XX и XXI век. Изд. „АССА-М ЕООД“, С.

Приложения:

Приложение № 1:

Демографска характеристика на ромското население и обособените ромски училища по области

Област Благоевград

Ромското население в областта е струпано главно в Благоевград, Сандански, Петрич, Гоце Делчев, Разлог и селата покрай тях. Като цяло процентното съотношение между роми и останалото население е едно от ниските за България – около 5%. Преобладават ромите от групата на йерлиите, уседнали тук от незапомнени времена и с ромско етническо самосъзнание. Самоопределят се като „български роми“ („дасикане рома“) предимно по долината на р. Струма, а по долината на р. Места и в населените места по Родопите като „турски роми“ („хорахане рома“). По-голямата част от тях изповядват исляма, но празнуват и някои християнски празници. В Гоце Делчев говорят и турски език. Всички те са наследници на роми мюсюлмани или т.нар. турски роми (хорахане рома). Към тях принадлежат и т.нар. курбати, които приемат православно християнство през първата половина на XX век и се самоопределят като българи. Те населяват главно Разлог, но семейства на курбати могат да се намерят и в градовете Белица, Якоруда, Банско и Гоце Делчев. Предпочитат да не съжителстват в един квартал със самоопределящите се за роми.

Освен йерлии в областта се срещат и самоопределящи се за влахички роми, които по начина си на живот не се различават от този на йерлиите. Между тях най-многобройни са т.нар. серески роми – ситарии и джамбази, които идват от гръцкия град Серес и околностите му между двете световни войни и са наследници на мюсюлмани. Съжителстват заедно с йерлиите, но смесените бракове са рядкост.

В населените места около Гоце Делчев живеят къде по-интегрирано, къде по-изолирано от останалите роми и нероми т.нар. влахички роми – християни, които се самоопределят най-често като „кошничари“ или „калайджии“. Те са най-маргинализираните роми в тази част на областта.

Трябва да се отбележи, че независимо от това, че ромите в област Благоевград традиционно са наследници на двете най-големи вероизповедания у нас – исляма и православно християнство, в последните няколко години сред тях много сериозни корени пуснаха многобройните евангелски църкви.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 51 604. От тях броят на ромските деца от I до XIII клас е 2344, или 4,5%. По отделните класове това съотношение изглежда така:

I клас – 10,5% ромски деца; IX клас – 0,5%;

IV клас – 6,2%; XI клас – 0,5%;

VIII клас – 2,5%;

В XII и XIII клас няма регистрирани ученици от ромски произход.

В различните видове предучилищни учебни заведения на областта към края на 2001 г. са се учили едва 291 деца от ромски произход.

Единственото сегрегирано училище в област Благоевград се намира в с. Марчево, общ. Гърмен, и е начално с 27 ученици. Към него е сформирана и ПДГ със 17 деца. От учебната 2001/2002 г. фондация „Междуетническа инициатива за човешки права“, София, започна реализацията на проект за постепенен сливане на учениците роми от с. Марчево с техните връстници в училището на общинския център в с. Гърмен. Много активно в тази инициатива се включи общинската управа и ръковод-

ствата на двете училища. Очакванията от проекта са до 3 години училището в с. Марчево да се закрие, а ромските деца от него да се учат заедно с българските си връстници, равномерно разпръснати по класовете на училището в с. Гърмен. Там ще попаднат и децата от ПДГ.

Хомогенна група само с ромски деца съществува и в ОДЗ – Разлог, с 20 деца. Общината трябва да предприеме мерки за нейната десегрегация.

В областния център Благоевград няма сегрегирани училища и класове, но броят на учениците от ромски произход в I и XI ОУ минава 50%, поради което се налага общината да вземе спешни мерки за разсредоточаването им и по други основни училища.

По данни на РИО в област Благоевград към 09.02.2001 г. са съществували 2492 паралелки от I до XIII клас. От тях в 42 броят на ромските деца преобладава. Необходимо е РИО, общината и ръководствата на училищата да направят анализ на ситуацията при която съществуват тези паралелки, и да се търси възможност за интегрирането в тях на повече ученици нероми, а част от ромските деца да се насочат към други приемни училища.

Процентът на отпадналите ученици спрямо общия брой за областта е 1,69% и е по-висок от средния за страната.

В област Благоевград работят 5-ма учители от ромски произход: по двама в община Гърмен и Разлог и един в община Сатовча.

Област Бургас

В пределите на областта струпването на ромското население е главно в кварталите Меден рудник, Горно Езерово и Победа на Бургас и в с. Рудник на община Бургас, както и в административните центрове на общините Айтос, Реун, Карнобат, Камено, Сунгурларе и Средец. Едновременно с това обаче голяма част от ромското население в тази област живее по селата, от които напоследък неромското население се изселва към големите градове или чужбина.

За по-голямата част от ромското население в тези населени места е характерно, че са от групата на йерлиите, но са с променено турско самосъзнание. Те изповядват исляма, самоопределят се като турци и говорят турски език. Останалите йерлии са с ромско етническо самосъзнание. Част от тях също изповядват исляма, но празнуват и християнските празници като Василица (Васильовден), Великден, Бари Богородица (Голяма Богородица) и често са двуетнични още от семейството си – говорят на ромски и турски език. Останалите роми от групата на йерлиите изповядват християнската религия и се самоопределят като „български роми“. Всички в областта празнуват Гергьовден.

Освен йерлии в областта могат да се срещнат и по-малко семейства от т.нар. влахички роми – джамбази, калайджии, медникари и гр., в Меден рудник, Горно Езерово, Грудово. Селата Каменово и Кръстина са заселени предимно с кардараши. В с. Трояново и Карнобат има и влашки роми – копанари.

И в тази област евангелските църкви не правят изключение и евангелизацията на ромското население е факт сред всичките групи.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 57 581. От тях броят на ромските деца от I до XIII клас е бил 6246, или 10,8%. По отделните класове съотношението им е било следното:

I клас – 25% ромски деца;	XI – 0,9%;
IV клас – 16,6%;	XII – 0,07%;
VIII – 7%;	В XIII клас не е имало ученици от ромски произход.
IX – 1%;	

По данни на РИО съсредоточаването на ромски деца в едно учебно заведение буди тревога в следните общини:

а) Бургас

Тревожно е положението в (1) ОУ „В. Левски“ в Бургас, защото съотношението на ромските

към другите деца е 74%. Необходимо е общината да намери разрешение на този проблем чрез преразпределение на част от ромските деца към другите по-близки училища в града.

В с. Рудник в действащите две ЦДГ, НУ и ОУ преобладават ромските деца поради преобладаващия брой на ромското население в селото.

б) Аймос

Тук обособените учебни заведения са: (2) ОУ „Атанас Манчев“, Аймос – 98%, и (3) ЦДГ „Калина Малина“, Аймос – 100%. Тук също трябва да се намери възможност ромските деца да се интегрират между връстниците им из другите училища в града.

г) Карнобат

Няма данни за обособено училище за ромски деца в Карнобат, но не може да не буди тревога обособяването им в ПДГ и ЦДГ, съответно в (4) ОУ „П. Р. Славейков“ (ПДГ) – 92%, и в (5) ЦДГ „Яна Лъскова“ – 100%.

Високият процент на ромските деца спрямо другите в редица села на общини като Камено, Малко Търново, Руен, Несебър, Приморско, Созопол, Средец и Сунгурларе се дължи на обезлюдяването им откъм страна на представители на мнозинството и другите етнически групи.

От данните на РИО става ясно, че към 9.02.2002 г. в област Бургас е имало 2690 паралелки. 308 от тях са с преобладаващ брой ромски деца.

В областта в предучилищните заведения са обхванати едва 436 деца от ромски произход.

Броят на отпадналите деца от училище – 518, или 0,89%, е по-нисък от средния за страната.

Не е посочен учител от ромски произход в цялата Бургаска област.

Област Варна

Ромското население в областта е струпано главно в градовете Варна, Балчик, Белослав, Девня, Дългопол, Провадия, Долни чифлик, Вълчи дол и селата около тях. В някои селски общини обаче като Аврен, Аксаково, Ветрино и др. никак не е малък броят на населените места, в които преобладава ромското население.

Най-многобройно е ромското население от групата на йерлиците, т.е. отдавна уседнали роми. Огромната част от тях са мюсюлмани, говорят на турски език и са с твърдо турско самосъзнание. Съвсем незначителна част от ромите в тази област са с ромско етническо самосъзнание, говорят ромски и се самоопределят като лахори. Изповядват християнската религия. Във Варна, Аксаково, Игнатиево, Слънчево, Карapelит и др. населени места се срещат и по няколко твърде заможни семейства от групата на кардарашите. Те са най-ревностните последователи на православие то сред ромските групи в областта. В Аксаково, Игнатиево и Слънчево има и малко копанари.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 59 691. От тях – 7259 са били ромски деца, т.е. 12%. По класове процентното съотношение е било, както следва:

в I клас – 26%;	в X клас – 1,2%;
в IV клас – 16%;	в XI клас – 1,4%;
в VIII клас – 7%;	в XII клас – един ученик;
в IX клас – 2%;	в XIII клас – няма.

Запазва се в общи линии тенденцията прогресивно да намалява броят на ромските деца с увеличаването на възрастта им. В горния курс на обучение тяхното представителство е съвсем незначително.

Както ясно проличава от данните на РИО и за Варненска област важат двете характерни тенденции: първата от тях се отнася до някои от по-големите градове, където ромските деца са обособени в сегрегирани училища; а втората – в селата да учат заедно с другите, но техният брой да преобладава на много места поради високия процент на ромско население в тях.

Обект на десегрегация трябва да станат следните училища:

1. ОУ „Отец Паусий“, Варна, с 90% ромски деца от 404 ученици;
2. НУ „Отец Паусий“, Девня, с 96% ромски деца от 106 ученици;
3. ЦДГ „Зорница“, Дългодол, с 90% ромски деца от 24 общо;
4. НУ „Ив. Вазов“, Дългодол, с над 50% ромски деца от 155 ученици.

По отношение на втората тенденция обаче не може да не буди тревога обособяването само на ромски деца в учебните заведения на следните села, в които не живее само ромско население:

- а. Величково, община Дългопол – НУ „В. Левски“;
- а. Снежина, община Провадия – НУ и детска градина.

Към 9.02.2001 г. са съществували 2711 паралелки. От тях с преобладаващ брой ромски деца са 308.

В областта в предучилищните учебни заведения са обхванати около 500 деца от ромски произход.

Броят на отпадналите ученици е бил 575, или 0,96%, което е малко по-ниско от средното за страната.

Не се съобщава за учители от ромски произход.

Област Велико Търново

Ромското население в областта е разпределено сравнително равномерно в някои от селата на общините Велико Търново, Горна Оряховица, Павликени, Свищов; общинските центрове са основното място за продължаване образованието на ромите – най-вече в СПТУ (индустриално строителство – Търново, селско стопанство – Г. Оряховица, лека промишленост и строителство – Свищов).

Ромското спрямо останалото население в тази област, изразено в проценти, е 2,6% и е едно от най-ниските за България. Преобладават ромите от групата на йерлиите. Значителна част от тях изповядват исляма и дори се самоопределят като турци (напр. в кв. „Трудов фронт“ във Велико Търново). Другата част от тях са с ромско самосъзнание и се самоопределят като „дасикане рома“, т.е. български роми. Част от тях са православни християнци, но при всички йерлии лесно се забелязват елементите на синкретизма в празничнообредната им система.

В областта се срещат и роми от групата на кардарашите. При тях обикновено няколко семейства живеят в близост и си помагат при нужда. Жилищата им по правило са извън ромските махали и се отличават по интересните си архитектурни решения и пищната вътрешна подредба. Те са ревностни последователи на православиято.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 37 620. Само на ромските деца от I до XIII клас е бил 3238, или 8,6%, който е сравнително нисък показател за страната. По класове това съотношение е било както следва:

в I клас – 18%;	в IX клас – 1,2%
в IV клас – 13%;	в XII клас – 0,3%
в VIII клас – 7%;	в XIII клас няма ученици от ромски произход.

И в тази област макар и по-незначително са валидни забелязаните вече две тенденции в двете области – сегрегирани училища по кварталите на по-големите градове и наличието на редица селски училища, в които броят на ромските деца над останалите преобладава.

Десегрегация е възможна с оглед на възможностите за разсредоточаване на ромските деца към други училища в следните учебни заведения:

1. ОУ „Христо Ботев“ във Велико Търново със 71% ромски деца;
2. ОУ „Христо Ботев“ в Горна Оряховица с 62% ромски деца;
3. НУ „П. Р. Славейков“ в Павликени с 92% ромски деца.

В област Велико Търново към 9.02.2001 г. е имало формирани 1833 паралелки. В 185 от тях преобладават ромските деца.

Броят на отпадналите ученици е бил 481, т.е. 1,28% спрямо постъпилите на училище ученици и по-висок от средния за страната.

В областта са обхванати 1052 деца в предучилищните учебни заведения.
РИО – В. Търново, не посочва учители от ромски произход.

Област Видин

Значителната част от градското ромско население на областта живее в самия областен център Видин. Другата част от ромите е равномерно разпръсната из селата на по-малките общини. В областта преобладават ромите от групата на йерлиите, които винаги са живеели уседнало, говорят ромски език и са с ромско самосъзнание. Сега те се самоопределят като български роми – християни, но в миналото са били мюсюлмани. За това напомним имената на някои известни личности от старото поколение между тях – Алико, Осман, Салко и др. Те се християнизират обаче далеч преди народната власт от 60-те и 70-те години на миналия век да започне кампанията си за подмяна имената на ромите мюсюлмани. Към групата на йерлиите принадлежат и т.нар. цуцумани, огромната част от които се представят като българи.

Към групата на йерлиите вече отдавна принадлежат и по-скоро уседналите калайджици, джамбази, кошничари, решетари и др. Най-многобройни между тях са калайджиите.

Само в незначителен брой населени места се срещат и по едно-две семейства от групата на кардарашите.

Евангелските църкви в областта имат много широко влияние сред всички ромски групи.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 15 154. От тях 2735 са от ромски произход или 18%. По класове процентното съотношение е следното:

в I клас – 31%;	в X клас – 6%;
в IV клас – 24%;	в XI клас – 5%;
в VIII клас – 12%;	в XII клас – 2,5%;
в IX клас – 9%;	в XIII клас е нямало ученици от ромски произход.

Прави впечатление сравнително високият процент на постъпващите в I клас ученици от ромски произход. Запазва се тенденцията на спад с нарастване възрастта на учениците. В горния курс процентът на учениците роми е сравнително висок и той е между най-високите за страната.

Единствените сегрегирани учебни заведения по смисъла на нашето изследване се намират в самия областен център – Видин, и това са:

1. ЦДГ № 19 „Звънче“ със 100% ромски деца и
2. ОУ „Епископ Софроний Врачански“ също със 100% ромски деца.

Точно в тях е желателно да се проведе политика на десегрегация, за да могат ромските деца във Видин да не растат и се учат изолирано от другите в града.

В област Видин към 9.02.2001 г. са съществували 763 паралелки. От тях 113 с преобладаващ брой ромски деца при наличието само на едно типично сегрегирано училище. Това красноречиво говори за големия брой ромски деца в редица населени места на областта.

Броят на отпадналите ученици е бил 240, т.е. 1,58% от броя на постъпилите. По този показател област Видин е значително над средния за страната.

РИО не съобщава за учители от ромски произход, което по-скоро не отговаря на истината.

Област Враца

Ромското население присъства във всички населени места на областта. Интерес представлява фактът, че в близкото минало ромите във Враца са живеели в голяма махала, разрушена, за да се построят блокове. В някои от блоковете сега живеят и ромски семейства. Повечето от семействата от разрушените къщи са заселени в с. Кулата и в с. Нефела през 80-те години на XX век.

Преобладаващата част от днешните роми в областта се самоопределят като български роми от групата на йерлиите.

Вероизповеданието им е предимно християнско, но в по-далечното минало те са били мюсюлмани. Между тях са и т.нар. цуцумани, които на много места в областта се българяят. Към йерлиците спадат и отдавна уседналите и живеещи като тях калайджии, джамбази, решетари, кошничари и др.

В отделните населени места на областта не са изключения и семействата от групата на кардарашите, а в селата Лиляче, Баница, Девене, Малорад, Галатин живеят роми с влашко самосъзнание, говорещи стар румънски диалект.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 29 248. 4802 от тях са роми, или 16,4%.

По класове статистиката е следната:

в I клас – 30% ромски деца; в X клас – 3%;

в IV клас – 21%; в XI клас – 3%;

в VIII клас – 15%; в XII клас – 0,7%;

в IX клас – 5%; в XII клас няма ученик от ромски произход.

В областта сегрегирани училища по смисъла на нашето изследване няма, с изключение на НУ в Бяла Слатина.

Към 9.02.2001 г. в областта са функционирали 1454 паралелки, от които 210 с преобладаващ брой на ромски деца.

Процентът на отпадналите ученици спрямо общия им брой е 1,05%, което е твърде близко до средните показатели за страната.

РИО – Враца, съобщава за 5-ма учители от ромски произход – 3-ма в община Враца и 2-ма в община Криводол. Техният брой в тази част на страната вероятно е значително по-голям.

Област Габрово

Ромското население в областта е струпано преди всичко в градовете Дряново и Севлиево и по селата Батошево, Шумата, Градница, Душево, Дамяново, Раховците, Кормянско, Крушево и Петко Славейков.

В тази област преобладават ромите йерлици, които са с турско самосъзнание, а околните ги определят като „турски цигани“. Сравнително по-малка е частта на тези йерлици, които се самоопределят като „български роми“ и са християни. В някои от селата като Душево, Шумата и др. живеят и т.нар. влашки роми, които говорят стар румънски диалект и са уседнали тук през 50-те години на XX век.

Общият брой на учениците в цялата област към 9.02.2001 г. е бил 17 274. От тях 1386 са ромски деца, т.е. само 8%. Този показател за областта е по-нисък от средния за страната.

По класове съотношението е следното:

в I клас – 16% ромски деца; в IX клас – 2%;

в IV клас – 11%; в XI клас – 1,2%;

в VIII клас – 7,6%; в XII и XIII клас не са регистрирани ромски ученици.

РИО не съобщава данни за обособени детски градини и училища в ромските квартали.

В брошурата на програма „Образование“ на фондация „Отворено общество“ – Ромски училища, на стр. 59 са изнесени данни с имена и в проценти на училища със значително присъствие на ромски деца. Оттам ясно проличава, че в немалка част от селските училища процентът на ромските деца достига до 90% спрямо другите. По смисъла на нашето изследване обаче за сегрегирани училища можем да говорим за:

1. I ОУ „Х. Ботев“, Севлиево, с 60-80% ромски деца;

2. ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, Дряново, с 80%;

3. III ОУ „Цанко Дюстабанов“, Габрово, с 80%.

В област Габрово към 9.02.2001 г. са регистрирани 837 паралелки, 76 от които с преобладаващ брой ромски деца.

Процентът на отпадналите ученици спрямо общия им брой е 0,92%, което е по-ниско като показател от средния за страната.

В тази област няма регистрирани учители от ромски произход.

Област Добрич

Ромите в областта живеят предимно на територията на общините Добрич, Балчик, Тервел и Каварна. Огромната част са от групата на йерлиите. По-значителна част от тях са мюсюлмани, говорят турски език и са с турско самосъзнание. Останалите са с ромско самосъзнание и се представят като „български роми“.

Общият брой на учениците към 09.02.2001 г. е бил 29 968. От тях от ромски произход са 1131, което прави 3,7%. Този показател за областта е твърде по-нисък от средния за страната.

По класове съотношението в проценти е следното:

в I клас – 4,5% ромски деца;	в XI клас – 1,4%;
в IV клас – 4,2%;	в XII клас – 1,8%;
в VIII клас – 4,3%;	в XIII клас няма ромски деца.
в IX клас – 3,2%;	

От тези данни става ясно, че процентът на ромските деца от постъпването им в I клас до завършване на основно образование е сравнително устойчив. Такъв е той и за средния курс, и за тази възраст е един от най-високите за страната.

В област Добрич няма формирани училища само за ромски деца, но по смисъла на нашето изследване към сегрегация отиват следните училища:

1. ОУ „П. Волов“, Добрич, със 70% ромски деца;
2. ОУ „Й. Йовков“, Добрич, с 90%;
3. НУ „Братя Миладинови“, Каварна, с над 50%;
4. ЦДГ „Детелина“, Каварна, също с над 50%;
5. ЦДГ (кв. Север), Тервел, с 90%.

Не може да не буди тревога предложената статистика в справката на РИО за Добричка област за учебните заведения в с. Орляк, Каблешково и Сърнец на община Тервел със 100% ромски деца.

Към 9.02.2001 г. в област Добрич са били разкрити 1416 паралелки. В 49 от тях преобладават ромските деца.

В областта е имало 2,46 отпаднали ученици спрямо общия им брой, по който показател е на първо място в страната.

Няма регистрирани учители от ромски произход.

Област Кърджали

Ромското население в областта е струпано главно в Кърджали, Крумовград и Кирково и селата около тях. То е от голямата група на йерлиите и е представено от т.нар. хорахане рома, т.е. „турски роми“, и от т.нар. далита. Мнозинството от хорахане рома се турчелят и категорично се самоопределят като турци. Далитата пък са от подгрупата на влахичките роми, които до 50-те години са номадствали. Докато „турските“ роми и турчеещите се имат сравнително по-високо образователно и квалификационно равнище и по-благоустроен бит, далитата живеят много мизерно, имат значително повече деца, неграмотността сред тях е масова.

Ромите в областта са мюсюлмани, но докато хорахане рома празнуват само мюсюлманските празници, то при далитата се забелязва типичният за по-голямата част от ромите мюсюлмани синкретизъм. Сред тях нормално явление е и навлизането на евангелските църкви.

Общият брой на учениците от областта е 25 221. От тях ромски произход имат 1524, т.е. само 6%. Разпределението им по класове е както следва:

в I клас – с 10% ромски деца;	в VIII клас – със 7%;
в IV клас – с 8%;	в IX-XIII клас няма регистрирани ученици от ромски произход.

Интерес за нашето изследване представляват следните учебни заведения в Кърджали:

ОУ „П. К. Яворов“ със 100% ромски деца;

ЦДГ Н8 март“ със 100%;
 ЦДГ „Детелина“ със 100%;
 СОУ „Г. Бенковски“ с 63%.

Всички те са в окръжния град и в него има възможности за преодоляване на сегрегацията.

Едновременно с това обаче не може да не ни прави впечатление, че учебните заведения в някои села на Крумовградска община и особено в селата Козино, Продрумче и Пелин са само с ромски деца.

Към 9.02.2001 г. в област Кърджали са функционирали 1339 паралелки. В 32 от тях са преобладавали ромските деца, което като показател е между най-ниските за страната.

Област Кърджали е и между областите с най-ниския процент на отпаднали ученици – 0,23%.

Област Кюстендил

В областта ромската общност населява предимно градовете Кюстендил и Дупница, но може да се срещне и в редица села като Стоб, Слатино, Крайници, Джерман, Самораново, Червен бряг, Пелатиново, Лозно, Ръждавица и др. Тя е от групата на йерлиците, като по-голямата част се самоопределя като „дасикане рома“ или „български роми“, а останалите като „хорахане рома“ или „турски роми“. Българските роми са християни и не е изключение явлението българене между тях. Турските роми са наследници на мюсюлмани и при тях лесно може да се види явлението „синкретизъм“. И при едните, и при другите влиянието на евангелските църкви е голямо.

Общият брой на учениците в област Кюстендил е 21 505. 1606 или 7,5% от тях са ученици от ромски произход. Разпределението им по класове в проценти е както следва:

в I клас – с 13%;	в IX и X клас няма ромски деца;
в IV клас – с 9,5%;	в XI клас – с 0,9%;
в VIII клас – с 8%;	в XII и XIII клас няма ромски деца.

В справката на РИО за област Кюстендил като сегрегирани учебни заведения се посочват:

1. ОДЗ „Мечта“, Кюстендил, със 100% ромски деца;
2. ОУ „Иван Вазов“, Кюстендил, със 100%;

От брошурата „Ромските училища“ обаче научаваме, че процентът на ромските деца отдавна е надхвърлил 50% в:

3. ОУ „Христаки Павлович“, Дупница.

Това са училищата в областта, за които трябва да се предприемат мерки по посока на извеждане на ромските деца от позиция на сегрегация.

Към 9.02.2001 г. в областта е имало 1017 паралелки. От тях 75 са с преобладаващ брой ромски деца.

По процент на отпаднали деца – 2,14% област Кюстендил е между първите в страната.

В областта няма официално регистрирани учители, самоидентифициращи се като роми.

Област Ловеч

Ромското население в областта е разпределено равномерно – няма община без роми. Преобладават ромите от голямата група на йерлиците мюсюлмани и християни, които се самоопределят съответно като „турски“ (значителна част от тях са с ясно изразено турско самосъзнание) и „български“ (част от които са с българско самосъзнание) роми. В някои населени места не са изключение наличието на по няколко заможни семейства от групата на кардарашите или т.нар. сръбски роми, както и такива с влашко самосъзнание, говорещи стар румънски диалект.

Общият брой на учениците в област Ловеч е 21 517. От тях 1003 е броят на учениците от ромски произход от I до XIII клас, или 4,6%. Разпределението им по класове в проценти е както следва:

в I клас – с 8,6% ромски деца;	в VIII клас – с 3,5%;
в IV клас – с 5%;	в IX клас – с 3,6%;

в XI клас – с 1,2%; в XII клас – с 1,8%;

в XIII клас със 7% е една от малкото области в България с ученици от ромски произход.

Посочените цифри недвусмислено говорят, че област Ловеч е една от малкото в страната с ниско присъствие на ромска общност, съответно и с ученици в учебните заведения.

На територията на областта няма формирани „ромски училища“. Независимо от това прави впечатление, че в много от селските училища като тези в Румянцево, Дерманци, Брестница, Орешене, Добревци, Златна Панега, Добродан, Катунец, Летница, Александрово, Карлуково, Дебнево и др. процентното съотношение на ромските деца спрямо останалите е значително над 50%. Едновременно с това СОУ в Луковит също минава 50%, НУ в Луковит и Тетевен, както и ОУ в Ябланица отиват към 50%, което говори за тенденция към обособяване.

Към 9.02.2001 г. в областта са съществували 1103 паралелки. 77 от тях са с преобладаващ брой ромски деца, което потвърждава тревожната тенденция по-горе.

1,08% е съотношението на отпадналите към общия брой на учениците. По този показател областта е близо до средния показател за страната.

Няма регистрирани учители от ромски произход в тази област.

Област Монтана

Ромското население е навсякъде в областта, но най-вече е струпано във и около градовете Лом, Берковица, Монтана, Вършец, Вълчедръм, Бойчиновци. Преобладават ромите от уседналата група на йерлиите, които се самоопределят като „български“ роми – калайджии. Много по-малко от тях се самоопределят като джамбазии, решетарии, ситарии и др. Християни са. Към тях принадлежат и т.нар. цуцумани, огромната част от които не говорят ромски и са с българско самосъзнание. В областта има и роми мюсюлмани, но техният брой е незначителен.

Освен йерлии предимно по селата се срещат и отделни семейства от групата на кардарашиите, както и такива с влашко самосъзнание.

Евангелските църкви сред ромската общност в областта имат изключително силно влияние.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 23 185. От тях ученици от ромски произход са 6231, т.е. 27%. Съотношението ромските към другите ученици в проценти по класове е както следва:

в I клас – с 45% ромски деца – един от най-високите показатели за страната;

в IV клас – с 35%; в XI клас – с 12%;

в VIII – с 21%; в XII клас – с 3,3%;

в IX клас – с 13%; в XIII клас няма регистрирани ученици изобщо

С тези си данни област Монтана е сред първите в страната по процент на присъствие в средните училища. Това е и причината в тази част на България да има и най-много специалисти с висше образование.

Сегрегирани училища, в които ромските деца могат да се разпределят по другите училища в населеното място са:

НУ „Г. Бенковски“ в кв. Кошарник, Монтана, със 100% ромски деца;

ОУ „Г. С. Раковски“ в кв. Раковица, Берковица, със 100%;

НУ „В. Левски“, Вършец, със 100%;

НУ „Кл. Охридски“ в кв. Младеново, Лом, със 100%;

ОУ „Х. Ботев“ в кв. Младеново, Лом, с 92%;

ОУ „К. Фотинов“, Лом, със 100%.

Тревога буди бързо нарастващият дял на учениците от ромски

произход в Първо и Четвърто основно училище в Монтана, който минава 50%.

Към 9.02.2001 г. в област Монтана са съществували 1178 паралелки. 345 от тях са с преобладаващ брой ромски деца.

По процент на отпадналите ученици спрямо общия им брой с 0,72%, областта е със значително по-нисък показател от средния за страната.

В справката на РИО не са посочени учители от ромски произход, което съвсем не отговаря на истината.

Област Пазарджик

С изключение на Батак в областта не съществува населено място без население от ромски произход. С най-висок процент на роми са градовете Пазарджик, Ракитово, Пещера, Велинград и Септември, както и селата около тях. Огромната част от ромското население в областта е от групата на уседналите роми йерлии. Висок процент от тях в градовете Пазарджик и Пещера и по-незначителен в Септември се турчелят и са с турско самосъзнание. Те са мюсюлмани по вероизповедание и в празничната им система трудно прониква синкретизмът. Друга част от ромите йерлии са с ромско самосъзнание, говорят ромски език, наследници са на роми с ислямско вероизповедание, но празнуват и някои християнски празници като Василица, Бабинден, Тодоровден, Великден и Гергьовден, а някои и Голяма Богородица. Трета част от ромите йерлии се самоопределят като „български“ роми, имат ромско самосъзнание, говорят ромски език и са с християнско вероизповедание от средата на 30-те години на миналия век. Четвърта част от йерлиите са българско самосъзнание и другите роми подигравателно ги наричат „курбати“ във Велинград и „кькали“ в Пазарджик и околностите му.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. са били 36 736. От тях с ромски произход са 6930, т.е. 19%. Разпределението им обаче по класове е било, както следва:

в I клас – с 32% ромски език; в XI клас – с 0,8%;
в IV клас – с 24%; в XII клас – с 0,5%;
в VIII клас – с 13%; в XIII клас няма регистрирани ученици от ромски произход.
в IX клас – с 1,4%;

И в тази област се запазва тенденцията за прогресивен спад на съотношението на ромски към български деца от първи до осми клас и символичното им присъствие в горния курс.

Училища само за ромски деца с възможности да се интегрират между връстниците им в другите училища са:

ЦДГ „Зорница“, Пазарджик – 100% ромски деца;
ЦДГ „Върбица“, Пазарджик – 100%;
НУ „Г. Раковски“, Пазарджик – 100%;
ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, Пазарджик – 100%;
ОУ „Л. Каравелов“, Пещера – 100%;
НУ „М. Куманов“, Пещера – 100%;
ОДЗ „Деница“, Пещера – 100%;
ОУ „Г. Бенковски“ в кв. Асфалтова база, Велинград – 100%;
ОУ „Х. Ботев“ в кв. Запад, Ракитово – 100%;
НУ „В. Левски“, Септември – 100%;

Тревога буди почти 100% -то присъствие на ромски деца в ОУ – с.

Злокучене, в НУ – с. Ветрен, в НУ – с. Ковачево, и др.

Към 9.02.2001 г. са функционирали 1730 паралелки. От тях в 207 броят на ромските деца преобладава. Тези цифри говорят за висока степен на сегрегация на ромските деца в пределите на областта.

По процент на отпаднали ученици спрямо общия брой с 0,93%, областта е с малко по-нисък показател от средния за страната.

Няма официално регистрирани учители от ромски произход, което не отговаря на истината.

Област Перник

Населението от ромски произход е съсредоточено главно в Перник, Радомир, Трън и някои брезнишки села.

В областта преобладават ромите от голямата група на йерлиите. Част от тях са мюсюлмани и се самоопределят като „турски“ роми, останалите са християни и се самоопределят като „български“ роми. Всички те живеят в обособени малки или по-големи квартали като „В. Левски“, „Хумни дол“, „Г7 септември“, „Рудничар“ в Перник, кв. „Народна воля“ в Трън и др. В някои населени места се срещат и по няколко семейства на роми от групата на кардарашите.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 19 006, а броят на ромските от тях е бил 1524, или 12,5%. Съотношението им в проценти обаче в различните класове е както следва:

в I клас – 18%;	в XI клас – 3%;
в IV клас – 9%;	в XII – 1,3%;
в VIII клас – 5%;	в XIII клас няма регистрирани ученици от ромски произход.
в IX клас – 4%;	

В областта няма обособени детски градини и училища в ромските квартали и в сравнение с другите области от функциониращите 899 паралелки само в 39 от тях преобладава броят на ромските деца.

С 0,95% на отпаднали ученици спрямо общия им брой, област Перник е малко под средния показател за страната.

Област Плевен

Ромите в областта са съсредоточени главно в общините Червен бряг, Левски и Плевен. Преобладават ромите от групата на йерлиите, които се самоопределят като „турски“ и „български“ роми. Голяма част от „турските“ роми са с ясно изразено турско самосъзнание, не говорят ромски език и са мюсюлмани по вероизповедание.

В редица населени места се срещат ромски семейства от групата на кардарашите, по правило извън ромските махали. Най-голямата им популация е в Левски, където заседава и т.нар. мешере (ромски съд за уреждане на проблемите между всички представители на ромите кардараши). Православни християни.

Само в отделни случаи се срещат и семейства от групата на влашките роми, т.нар. рудари. Те са с влашко самосъзнание и християни по вероизповедание.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 40 199. От тях ромски произход имат 5065 ученици, т.е. 12,5%. По класове тяхното разпределение е както следва:

в I клас – 26% ромски деца;	в XI клас – 3%;
в IV клас – 17%;	в XII клас – 1,2%;
в VIII клас – 9%;	в XIII клас няма регистрирани ученици от ромски произход.
в IX клас – 4%;	

В област Плевен училища за ромски деца никога не са се строили, но с разрастването на ромските квартали в редица села преобладават ромските деца – Рибен, Биволаре, Буковлък, Асеновиц, Дисевица, Згалево, Одърне, Пелишат, Николаево, Глава, Койнаре, Девенци, Ракита, Горник, Бресте, Мечка и др. Обект на десегрегация трябва да станат следните градски училища:

1. ОУ „Ал. Константинов“, Червен бряг, с 90% ромски деца;
2. ЦПГ – V квартал, Червен бряг – 90%;
- НУ „Христо Ботев“, Левски – 80%;
- НУ „Киро Станев“, Плевен – 100%.

Към 9.02.2001 г. в областта са били сформирани 1949 паралелки. В 261 от тях са преобладавали ромските деца.

С 1,54% на отпадналите ученици спрямо общия им брой областта е с показател значително по-висок от средния за страната.

Няма регистрирани учители от ромски произход.

Област Пловдив

Ромите в областта се срещат във всички населени места, но най-висока е концентрацията им в градовете Пловдив, Асеновград, Първомай, Перушица, Карлово, Сопот и селата около тях. Само в Пловдив и околните села живеят над 40 000 роми. В града ромите са съсредоточени в 3 махали – „Столипиново“ – около 22 000, в „Шекер махала“ – около 8000-10 000, и „Хаджи Хасан махала“, сравнително „най-добрата“, в която повечето от ромите са настанени в блокове и която е най-добре устроена.

Огромната част от ромското население в областта е от голямата група на йерлиите, а в някои села живеят и по няколко семейства от групата на кардарашите. Немногобройна група от роми с влашко самосъзнание (мечкари и копанари) живее в с. Язогово, където съжителства с изключително интересните за изследователите т.нар. тракийски калайджии.

Евангелските църкви имат много сериозно влияние върху най-бедните слоеве на ромското население от всички групи в областта, с изключение на кардарашите.

Броят на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 77 129. От тях 13,4%, или 10 315, са били учениците от ромски произход. По класове процентното им съотношение е било съответно:

в I клас – 23% ромски деца;	в XI клас – 7,4%;
в IV клас – 16,5%;	в XII клас – 9,4%;
в VIII клас – 7%;	в XIII клас – 9,6%.
в IX клас – 5%;	

Област Пловдив е между малкото добри изключения, при които едновременно с нормалната за други области тенденция до VIII клас съотношението на ромските към другите деца да намалява няколко пъти, то в горния курс това съотношение се увеличава.

Сегрегирани училища по градовете на областта, в които може да се приложи програма за десегрегация, са:

1. ОУ „Панайот Волов“, Пловдив, с 90-100% ромски деца;
2. ОУ „Пенчо Славейков“, Пловдив, с 90-100%;
3. НУ „Кирил Нектариев“, Пловдив, с 90-100%;
4. СОУ „Найден Геров“, Пловдив, с 90-100%;
5. ОУ „Н. Й. Вапцаров“, Асеновград, с 80%.

Към 9.02.2001 г. в областта е имало разкрити 3477 бр. паралелки. От тях с преобладаващ брой ромски деца са били 458.

С 1,29% на отпадналите ученици спрямо общия им брой областта е над средния за страната показател.

В областта има регистриран един учител, самоопределящ се за ром, и той работи по професията си в с. Чалъкови.

Област Разград

Ромите са равномерно разпределени из всички населени места на областта, но най-вече във и около градовете Разград, Исперих и Самуил. Преобладават „турските“ роми, част от тях с турско самосъзнание.

Общият брой на учениците към 9.02.2001 г. е бил 21 776. От тях 2068 са ученици от ромски произход, т.е. 9,5%. Съотношението им по класове е било съответно, както следва:

в I клас – 10,2% ромски деца;	в VIII клас – 9,5%;
в IV клас – 10,2%;	в IX клас – 8,5%;

в XI клас – 7,5%;

в XIII клас – 9,6%.

в XII клас – 9,5%;

Съотношението на ромските деца от I до XIII клас е сравнително устойчиво и варира между 7,5% и 10,2%. Особено впечатляващо е това в горния курс. Областта е между малкото в страната с ученици от ромски произход в XIII клас.

В справката си РИО определя, че на територията на областта липсват обособени учебни заведения само за ромски деца в ромските квартали, но се посочват училищата по населени места, в които съществува проблем с прибирането и задържането на учениците роми в училище. В брошурата на фондация „Отворено общество“ обаче са посочени 17 училища, 15 от тях в селата, в които сегрегацията е фактор. Значителна част от тези училища имат над 60% ромски деца. Единственото от тях обаче, което е с възможности за прилагане на десегрегационни програми, е:

1. ОУ „Иван Тургенев“, Разград, с 90% ромски деца.

Към 9.02.2001 г. в областта е имало разкрити 1085 паралелки от I до XIII клас, като в 96 от тях броят на ромските деца е преобладавал.

Областта е с твърде висок процент – 1,96% на отпаднали ученици спрямо общия им брой в сравнение със средния за страната показател.

Няма регистрирани учители, самоопределящи се като роми.

Област Русе

Ромското население в областта е разпределено равномерно във всички общини. Навсякъде са по-малко от българите и турците, с изключение на Борово (1150 роми, 5258 българи и 930 турци). Най-много са в Русе.

Основната част от ромското население е от групата на йерлиите, т.е. уседналите роми. По-голямата част от тях са мюсюлмани и се представят като „турски“ роми. Немалка част от тази група се турчее и е с турско самосъзнание. По-малката част от йерлиите се представят като „български“ роми, повечето от тях са християни, но има и такива с мюсюлманско вероизповедание. Те са с твърдо ромско самосъзнание.

В областта не е рядко явление да се срещат отделни ромски семейства от групата на кардгарашите. Най-известни от тях са фамилиите Русеви, Николови, Златанови, Казанджиеви и др., които живеят главно в Русе, Бяла и в селата около тях.

Много по-рядко, но се срещат и семейства от групата на влашките роми, които са с преферирано румънско самосъзнание, говорят стар румънски диалект и са православни християни.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 34 147. От тях 3113, или 9%, са ученици от ромски произход. Съотношението им по класове било както следва:

в I клас – 19% ромски деца; в XI клас – 1,5%;

в IV клас – 14%;

в XII клас – 0,5%;

в VIII клас – 6,5%;

в XIII клас няма регистрирани ученици от ромски произход.

в IX клас – 2,4%;

Както се вижда от данните за областта е напълно валидна общонационалната тенденция на прогресивното намаляване процента на ромските деца в училище с нарастването на възрастта им.

В областта има само две училища в Русе, които могат да станат обект на десегрегационни програми:

1. ОУ „Братя Миладинови“, Русе, с над 90% ромски деца;

2. ОУ „Алеко Константинов“, Русе, с над 40%.

Към 9.02.2001 г. в областта са функционирали 1519 паралелки. В 180 от тях са преобладавали ромските деца.

С 1,16% на отпадналите ученици спрямо общия им брой областта е с малко над средния за страната показател.

Няма регистрирани учители, самоопределящи се за роми.

Област Силистра

Ромско население има във всички населени места в областта. Преобладаващи са ромите от групата на йерлиите, които в зависимост от религиозната си принадлежност се самоопределят като „турски“ или „български“. Освен тях има и копанари, които са християни, но с влашко самосъзнание, и кардараши, които също са християни, но с ромско етническо самосъзнание.

Общият брой на учениците в областта е 17 076. 11,3% от тях, или 1922, са ученици от ромски произход. Съотношението им в проценти по класове е както следва:

в I клас – 20% ромски деца;	в IX клас – 3,8%;
в IV клас – 15,7%;	в XI клас – 3%;
в VIII клас – 5,3%;	в XII и в XIII клас няма регистрирани ромски деца.

В изследването на фондация „Отворено общество“ са посочени 26 училища в цялата област, в които присъствието на ромски деца е значително. Огромната част от тях обаче са селски училища и няма възможност за прилагане на десегрегационни програми на разсредоточаване на ромски деца в други близки училища. Все пак обект на такива програми би трябвало да станат следните училища:

1. ОУ „Йордан Йовков“, Силистра, с 50% ромски деца;
2. СОУ „Софроний Врачански“, Силистра, с 50%;
3. СОУ „Юри Гагарин“, Силистра, с 40%;
4. НУ „Рашко Блъсков“, с. Калипетрово, със 100%;
5. НУ „Васил Левски“, Тутракан, с 85%.

Към 9.02.2001 г. в областта са били формирани 878 паралелки. От тях в 73 преобладават учениците от ромски произход.

С 1,8% на отпаднали ученици спрямо общия им брой област Силистра е близка до средния за страната показател.

Няма самоопределили се като роми учители.

Област Сливен

Ромско население в областта има във всички населени места, но то е струпано главно във и около Сливен, Нова Загора, Котел. От около 41 000 роми в областта само в Сливен те са над 23 000 души. В града има две големи махали, но роми живеят и в другите квартали на града, дисперсирано между българите. Квартал „Надежда“ е едно от най-лошите гета в страната. Над 10 000 души живеят в оградено от бетонен зид малко пространство, потънало в кал и мръсотия. В лицевата част на махалата има и хубави къщи, в които живеят по-богатите самоопределящи се като „турски“ роми джамбази и музиканти. Колкото по-навътре в махалата се влиза, толкова повече расте пренаселването и мизерията. Маргинализацията е най-силна при преселниците от с. Беброво, Еленско и градецките роми. Но явлението „аномия“, т.е. изоставяне на собствените културни устои и неприемането тези на околните (обикновено на мнозинството, с което се съжителства), е най-ясно изразено при т.нар. голи роми. Между различните културни, социални и групови слоеве в махалата постоянно текат конфликти.

Кв. „Никола Кочев“ е другата крайност на махала с преобладаващо ромско население. Това население наследява първия формиран пролетариат в България още от първата половина на XIX век с откриването на текстилните фабрики в Сливен. Много добре образовано и интегрирано, то от давна е станало фактор за икономическия, социалния и културния живот на града, но немалка част от него вече е с преферирано българско самосъзнание.

В област Сливен най-многобройни са ромите от групата на йерлиите. Огромната част от тях се самоопределят като „български“ роми и изповядват християнската религия. Незначителна част от ромите мюсюлмани се самоопределят като турци.

В много от населените места в областта ромското население все по-често изоставя своята традиционна религия и влиза в лоното на различните евангелски църкви.

Общият брой на учениците от I до XIII клас в областта към 9.02.2001 г. е бил 29 492. 19% от тях, или 5645 ученици, са от ромски произход. При тези показатели областта е сред най-високите в страната. Интересно е и съотношението в различните класове.

в I клас то е 41% ромски деца; в XI клас – 2%;
в IV клас – 26%; в XII клас – 0,08%;
в VIII клас – 10,3%; в XIII клас няма регистрирани ученици от ромски произход.
в IX клас – 2,5%;

В областта има над 20 училища, повечето от тях по селата, в които процентът на ромските деца значително надвишава 50%. От тях обаче с възможности за прилагане на програми с десегрегационен характер са следните учебни заведения:

1. ПЦГ „Звездица“, Сливен, с над 90% ромски деца;
2. Помощна детска градина, Сливен, с над 90%;
3. ОУ „Братя Миладинови“, Сливен, с над 90%;
4. ЦЦГ №5, Нова Загора, с над 90%;
5. ОУ „Хр. Смирненски“, Нова Загора, с над 90%;

Към 9.02.2001 г. в област Сливен са били формирани 1346 броя паралелки. От тях в 235, или в 17,5%, са преобладавали ромските деца.

С 1,33% отпаднали ученици спрямо общия им брой в областта е с над средния за страната показател.

В справката на РИО няма посочени учители от ромски произход, което не е реално.

Област Смолян

Областта е с най-малобройното ромско население в страната. С ромско самосъзнание и самоопределящите се като „турски“ роми – калайджици, ковачи или дървари, са ромите от голямата група на йерлиите. Вероизповеданието им е мюсюлманско, но празнуват Василица, Гергьовден, Голяма Богородица, шарят яйца на Великден и кичат елха за Нова година.

В редица населени места на областта живеят т.нар. агупти или гюпци. Околното население ги определя като роми, но те се обиждат от това. Отдавна са се интегрирали до степен на асимилация към доминиращото околно население – обикновено българи с мюсюлманско вероизповедание или т.нар. помаци. Основният им поминък през вековете е бил ковашкият занаят. Учените смятат, че те са по-стара вълна при заселването на Балканите, рязко се дистанцират от останалите групи, различават се значително от тях. Агупти има и по високите части на Македония, Косово и Албания.

Общият брой на учениците в област Смолян към 9.20.2001 г. е бил 22 443. От тях ромски деца са били само 231, т.е. 1%. В различните класове това съотношение е било съответно:

в I клас – 3% ромски деца; в IX клас – 0,1%;
в IV клас – 1,7%; в X, XI и XIII клас няма ученици от ромски произход;
в VIII клас – 0,9%; в XII клас – 0,1%.

В района на областта няма сегрегирани училища само за ромски деца.

Към 9.02.2001 г. са били формирани общо 1223 паралелки. О тях само в 9 е преобладавал броят на ромските деца.

С 0,4% на отпадналите ученици спрямо общия им брой областта е сред тези в страната с най-добри показатели.

В областта няма регистрирани учители, самоопределящи се като роми.

София-град

Заедно с област Сливен София-град е с най-висока концентрация на ромско население в България. То живее предимно в сегрегирани квартали, някои от които приличат на гета, като: „Факултета“, „Филиповци“, „Татарлии“, „Христо Ботев“ и по-малко „Модерно предградие“, „Свобода“, Захарна фабрика“, „Орландовци“, „Суходолска“, „Ботунец“. Не са малко и ромските семейства, които живеят сред българи по блоковете на кв. „Люлин“, „Обеля“, „Красна поляна“, „Разсадника“, „Младост“, „Хаджи Димитър“, „Дружба“ и др.

В София-град преобладават ромите йерлии. Една част от тях са кореняци от незапомнени времена, а другите са дошли от провинцията, за да намерят по-добри условия на живот. „Татарлии“ е типичен пример за ромска махала, която е съществувала в София още преди Освобождението на България от османско владичество. Основната маса от жителите на кварталите „Факултета“ и „Филиповци“ прилиза точно от този квартал. Всички те преди Освобождението и дълго след това са били мюсюлмани по вероизповедание, но постепенно при съжителството си с православните християни започнали да изоставят исляма и да възприемат традициите на православната вяра. Този процес при местните йерлии още не е приключил и е нормално явление в лоното на едно семейство отделни негови членове да се представят като „турски“ или „български“, т.е. мюсюлмански или християнски роми. Масовото навлизане на различните евангелски учения още повече изпъстрят и усложняват картината на религиозната принадлежност на ромите от София-град. Към групата на йерлиите отдавна са се влили и влахичките роми, които в миналото са водили получергарски начин на живот и са дошли значително по-късно, но бързо приели уседналия начин на живот.

Освен йерлии в града нормално явление е да се срещат отделни семейства от групата на каргарашиите. Преди няколко години те наемаха апартаменти, от които ръководеха дейностите на своя бизнес в града, но сега вече живеят със семействата си в него. Предпочитат по-крайните квартали и по възможност по-далеч от ромските гета. Мъжете са се специализирали в строителния бизнес и в събирането на скрап от най-бедните слоеве население, а жените им потомствено се занимават с врачуване, джебчийство, гледачество. Православни християни.

При дългото съжителство на уседнали роми с българи и евреи са се оформили субобщности от кръстосаните бракове между тях. Така потомците на йерлии и българи се наричат „джоревци“ и живеят предимно в кв. „Христо Ботев“. Християни са и по-голямата част от тях са с българско самосъзнание. „Жутане“ пък са потомците на йерлии и евреи.

Към 9.02.2001 г. общият брой на учениците е бил 146 526. 2405 от тях, т.е. само 1,7% са били ромски деца. Причината за този малък брой ученици от ромски произход е в самоопределението. Посоченият брой ромски деца живеят и се учат само в кварталите „Факултета“ и „Филиповци“.

По класове това съотношение изглежда съответно:

в I клас – с 3% ромски деца; в IX клас – с 0,8%;

в IV клас – с 2%; в XI клас – с 0,8%;

в VIII клас – с 1,2%; в XII и XIII клас няма регистрирани ученици от ромски произход.

Сегрегирани училища в София-град са:

1. ЦДГ № 62 със 100% ромски деца;

2. ЦДГ № 187 със 100%;

3. 75 ОУ със СПТУ със 100%;

4. 103 ОУ със 100%;

5. 94 ОУ със 100%;

6. 70 ОУ с 80%.

Към 9.02.2001 г. в областта са функционирали 6292 паралелки. От тях в 88 е преобладавал броя на ромските деца.

С най-ниския процент на отпаднали ученици – 0,05%, София-град се нарежда на първо място в страната.

Няма регистрирани учители от ромски произход.

София-област

Ромското население населява всички населени места в областта, но е по-силно концентрирано в общините Самоков, Ихтиман и Ботевград. Неговият брой намалява прогресивно с приближаването на западната ни граница.

Преобладават ромите от групата на йерлиите, самоопределящи се като „български“ роми. Сега са християни, но в миналото масово са били мюсюлмани, поради което лесно се забелязва синкретизмът в празнично-обредната им система.

Освен йерлии се срещат отделни семейства от ромите кардараши. Най-значителна е концентрацията им в Костинброд, където живеят в огромни, богато обзаведени къщи.

Общият брой на учениците в областта е 31 290. 5192, т.е. 16,6% са ученици от ромски произход. Съотношението на ромските към другите ученици по класове е както следва:

в I клас – 28% ромски деца;	в XI клас – 3,7%;
в IV клас – 21%;	в XII клас – 3,4%;
в VIII клас – 11%;	в XIII клас няма регистрирани ученици от ромски произход.
в IX клас – 5,3%;	

В областта има много на брой селски училища, в които броят на ромските деца расте значително. Сегрегирани обаче в смисъла на нашето изследване са следните градски учебни заведения:

1. ОДЗ „Радост“, Ихтиман, с 80% ромски деца;
2. НУ „Д. Милчев“, Ихтиман, със 74%;
3. ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, Ихтиман, със 100%;
4. ЦСГ „Пролет“, Самоков, с 80%;
5. НУ „П. Берон“, Самоков, със 100%;
6. ОПУ „Неофит Рилски“, Самоков с над 90%.

Много интересна ситуация се е получила с Основно професионално училище „Н. Рилски“, Самоков. До 1992 г. училището е със засилено трудово обучение след VI клас и е предназначено за деца с нисък бит, т.е. ромски деца. След 1992 г., за да запази основното си предназначение за града – да дава щого-годе образование на ромските деца, се запазва обучението в професии, но се удължава срокът за покриване на общообразователния минимум с една година. Така учениците там вече завършват не в VIII, а в IX клас основното си образование. Едва ли щеше да има нещо лошо в тази система на професионално обучение, ако тя не беше предназначена за ромските деца на Самоков. В училището напълно липсват деца от мнозинството, а местонахождението му е почти в центъра на града. Такива училища съществуват и в други краища на България, като Пловдив, Стралджа и др., и те са предназначени само за ученици от ромски произход.

В София-област към 9.02.2001 г. е имало разкрити 1587 паралелки. От тях с преобладаващ брой ромски деца са били 277 паралелки.

С 0,78% отпаднали ученици областта е значително под средния показател за страната.

Няма регистрирани учители, самоопределящи се като роми.

Област Стара Загора

Областта е със силна концентрация на ромско население, което се среща във всички населени места. Големи ромски квартали има в градовете Стара Загора („Лозенец“ и „Чумлека“), Казанлък, Чирпан и др.

Казанлъшкото гето е известно като едно от най-ужасните гета в страната. Ромите в Стара Загора са доста по-добре интегрирани, отколкото тези в Казанлък, и несравнимо повече от тези в селата.

В областта преобладават йерлиите. По-голямата част от тях в днешно време се определят като „български“ роми и по-малка като „турски“ независимо от това, че в миналото огромната част от тях са били мюсюлмани. Оттеглянето на турското население след Освобождението подтиква ромите постепенно да приемат християнската религия като своя. Независимо от това в наши дни без много усилия на редица места може да се наблюдава типичният за ромите синкретизъм при обичаите, празниците и обрядите.

В последните няколко години се забелязва засилване на влиянието на някои протестантски църкви, които бързо евангелизират ромското население в тази област.

Освен йерлии в някои населени места се срещат и отделни семейства кардараши, които предпочитат да живеят извън ромските махали – по селата в близост до големите градове като Стара Загора, Казанлък и др.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 50 209. 14,4% от тях, или 7228, са ученици от ромски произход.

По класове това съотношение е както следва:

в I клас – 27,5% ромски деца; в XI клас – 3%;
в IV клас – 20,1%; в XII клас – 2,2%;
в VIII клас – 12% в XIII клас – 1,4%.
в IX клас – 2%;

Областта е сред малкото с ученици в XIII клас области в страната.

В редица населени места на областта прави впечатление, че процентът на ромските деца по учебните заведения е твърде висок. Такива обаче, в които могат да се приложат десегрегационни програми, са следните:

1. ЦДГ „Мир“, Николаево – 100% ромски деца;
2. ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, Чирпан – 100%;
3. ОУ „А. Страшимиров“, Казанлък – над 90%;
4. ЦДГ №4, Раднево – над 90%;
5. 12 ОУ „Г. Гърбачев“, Ст. Загора – над 90%;
6. СОУ „Христо Смирненски“, Стара Загора – над 90%.

Към 9.02.2001 г. на територията на областта е имало сформирани 2368 паралелки. От тях в 318 е преобладавал броят на ромските деца.

С 0,77% отпаднали деца област Стара Загора е сравнително с по-нисък показател от средния за страната.

Няма регистрирани учители със ромско самосъзнание в пределите на областта.

Област Търговище

Ромското население е струпано главно в Търговище и населените места около него. Преобладават йерлиите с мюсюлманско вероизповедание. Немалка част от тях се турчелят. Значително по-малобройна е частта на самоопределящите се като „български“ роми.

В някои селища на областта има и копанари – роми с влашко самосъзнание.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 19 099. 16% от тях, или 3122, са ученици от ромски произход. По класове обаче това съотношение изглежда по следния начин:

в I клас – 26% от всичките деца са ромчета; в XI клас – 0,5%;
в IV клас – 23%; в XII клас – 1,7%;
в VIII клас – 13%; в XIII клас – 2%.
в IX клас – 4%;

В учебните заведения на областта, процентът на ромските деца в сравнение с останалите е твърде висок. Десегрегационни мерки обаче може да се проведат единствено в следните учебни заведения:

1. ПДГ към ЦДГ № 10, Търговище – 100% ромски деца;
2. ПДГ към 2 ОУ „Н. Й. Вапцаров“, Търговище – 100%;
3. 2 ОУ „Н. Вапцаров“, Търговище – 72%;
4. ЦДГ № 3, Омуртаг – 100%;
5. Прогимназия Омуртаг – 58%;
6. НУ „В. Левски“, Омуртаг – 100%;

Към 9.02.2001 г. в областта са съществували 948,5 паралелки от I до XIII клас. В 135 от тях броят

на ромските деца е бил по-голям от този на другите.

С 0,69% на отпадналите ученици спрямо общия брой областта е под средния за страната показател. Няма регистрирани с ромско самосъзнание учители.

Област Хасково

Ромското население в областта е концентрирано главно в общините Хасково, Димитровград, Харманли, Любимец и по-малко в общините Свиленград и Тополовград. То е съставено почти от йерлии – „турски“ и „български“ роми. Почти всички от тях в миналото са били мюсюлмани. През 60-те години на миналия век те получават български имена и постепенно тази част от тях, които съжителстват с християнско население, изоставят исляма и приемат християнските традиции. Тези пък, които продължават да съжителстват с етнически турци, не само че се върнаха към традициите на исляма, но все по-твърдо се самоопределят като турци. Тези процеси продължават и в наши дни.

Към 9.02.2001 г. в областта са регистрирани 23 628 ученици. 4871 от тях, или 21%, са ученици от ромски произход. Съотношението им по класове е било, както следва:

в I клас – 44,3% ромски деца;	в XI клас – 0,2%;
в IV клас – 26,3%;	в XII клас – 0,2%;
в VIII клас – 7%;	в XIII клас няма регистриран ученик от ромски произход.
в IX клас – 2%;	

Учебни заведения в областта, в които ромските деца са повече от другите има във всички общини. Десегрегационни мерки обаче може да се приложат единствено в следните градски учебни заведения:

1. НУ „Г. С. Раковски“, Хасково – 80% ромски деца;
2. ОУ „Н. Вапцаров“, Хасково – 80%;
3. ОУ „П. Яворов“, Димитровград – 100%;
4. НУ „Св. св. Кирил и Методий“, Симеоновград – 90%;
5. НУ „Христо Попмарков“, Свиленград – над 50%.

Към 9.02.2001 г. в областта са съществували 1136 паралелки от I до XIII клас. В 227 от тях е преобладавал броят на ромските деца.

С 1,05% на отпаднали ученици спрямо общия брой област Хасково е близо до средния за страната показател.

Няма регистрирани самоопределящи се като роми учители.

Област Шумен

Областта е уникална с присъствието на пъстър букет от етноси. Ромите са значителна част от тях. Преобладават йерлиите. Част от тях се самоопределят като „турски“ роми, мюсюлмани са и неговия дял от тях се турчелят. Останалите се самоопределят като „български“ роми, но в миналото също са били мюсюлмани. Срещат се и малка част от групата на влашките роми – копанари и мечкари, а също така и отделни семейства от групата на кардарашите.

Общият брой на учениците в областта към 9.02.2001 г. е бил 29 008. От тях 4063, или 14%, са били учениците от ромски произход. По класове това съотношение изглежда така:

I клас – 21% ромски деца;	XI клас – 2%;
IV клас – 19%;	XII клас – 0,6%;
VIII клас – 11%;	XIII – няма регистрирани ученици от ромски произход.
IX клас – 4%;	

В областта няма специализирани училища за ромски деца по местоживеење. Все пак трябва да се посочи, че в над 28 населени места броят на ромските деца е по-голям от този на другите им връстници. Възможности обаче за десегрегационна политика може да се проведе единствено при градски условия с наличие на повече от едно училище. Такива са следните учебни заведения:

ОУ „Н. Вапцаров“, Нови пазар със 74% ромски деца;
 Филiaal „Иглика“ на ЦДГ №2, Нови пазар, с над 90%;
 ОУ „Иван Вазов“, Шумен, с 67%;
 Филiaal към ЦДГ №10, Шумен, с 83%;
 ЦДГ (кв. Мътница), Шумен, с 55%.

Към 9.02.2001 г. в областта са съществували 1493 паралелки. В 173 от тях са преобладавали ромските деца.

С 1,52% на отпадналите ученици спрямо общия брой областта е със сравнително над средния за страната показател.

Няма регистрирани учители роми.

Област Ямбол

В областта живеят роми от групите на йерлии и кардараши. Преобладават йерлиите, самоопределящи се като „турски“ роми. Те са мюсюлмани, а част от тях са с турско самосъзнание. Самоопределящите се като „български“ роми са приели християнството още след Освобождението от османско владичество. В последните години на преход много силно влияние тук имат някои протестантски църкви.

Кардарашите са малко на брой и се представят само от отделни семейства в няколко населени места.

Към 9.02.2001 г. общият брой на учениците е бил 20 212. От тях броят на ромските е бил 2972, или 15%. В отделните класове това съотношение е било следното:

I клас – с 31% ромски деца; IX клас – с 3,3%;
 IV клас – с 19%; XI клас – с 2%;
 VIII клас – с 7,4%; в XII и XIII не са регистрирани ученици от ромски произход.

И в област Ямбол има много населени места, в които броят на ромските деца преобладава в учебните заведения. Макар и да няма градски училища само с ромски деца, трябва да се отбележи, че някои от тях скоро ще станат само такива. От специални десеграционни мерки се нуждаят следните учебни заведения:

ЦДГ „Люляците“, Ямбол, с 68% ромски деца;
 ОУЗТО „Д-р П. Берон“, Ямбол, 53%;
 ОУЗТО „Св. св. Кирил и Методий“, Стралджа, със 75%;
 ПУ с интернат, Елхово, с 60%.

Прави впечатление, че на територията на областта – в Ямбол и в Стралджа, все още продължават да съществуват училища, възникнали по времето на социализма, предназначени за деца от ромски произход и наречени Основни училища със засилено трудово обучение – ОУЗТО. МОН обяви през 1992 г., че тези училища приемат учебни планове и програми, които са валидни за всички ученици в България.

Към 9.02.2001 г. в областта са съществували 946 паралелки. От тях в 123 са преобладавали ромските деца.

С 0,86% на отпадналите ученици спрямо общия брой областта е с по-добър показател от средния за страната.

Няма регистрирани учители от ромски произход.

Забележка: За изготвяне на обобщената справка освен данни от РИО са ползвани и следните източници:

1. Денков Д. и колектив. Ромските училища. Фондация „Отворено общество“, С., 2001.
2. Марушиакова Ел., В. Попов. Циганите в България. Изд. „Клуб '90“, Сф., 1993.
3. Томова И. Циганите в преходния период. МЦПМКВ, С., 1995.

Приложение №2

Съотношение между общия брой ученици и броя на ромските деца от тях по области (Справка от РИО, 2001)

Област	Съотношение между общ брой ученици I – XIII кл. и броя на ромските деца				Формирани паралелки	
	Общ брой	От тях ромски деца	В % ромчета	По класове ромски деца в %	Общ брой	От тях с над 50% ромски деца
Благоевград	51 604	2344	4,5	I – 10,5 IV – 6,2 VIII – 2,5 IX – 0,5 XI – 0,5	2492	42
Бургас	57 581	6246	10,8	I – 25 IV – 16,6 VIII – 7 IX – 1 XI – 0,9 XII – 0,07	2690	308
Варна	59 691	7259	12	I – 26 IV – 16 VIII – 7 IX – 2 X – 1,2 XI – 1,4	2711	308
Велико Търново	37 620	3238	8,6	I – 18 IV – 13 VIII – 7 IX – 1,2 XII – 0,3	1833	185
Видин	15 154	2735	18	I – 31 IV – 24 VIII – 12 IX – 9 X – 6 XI – 5 XII – 2,5	763	113
Враца	29 248	4802	16,4	I – 30 IV – 21 VIII – 15 IX – 5 XI – 3 XII – 0,7	1454	210
Габрово	17 274	1386	8	I – 16 IV – 11 VIII – 7,6 IX – 2 XI – 1,2	837	76
Добрич	29 968	2232	3,7	I – 4,5 IV – 4,2 VIII – 2,3 IX – 3,2 XI – 1,4 XII – 1,8	1416	49
Кърджали	25 221	1524	6	I – 10 IV – 8 VIII – 7 IX-XIII – 0	1339	32

Област	Съотношение между общ брой ученици I – XIII кл. и броя на ромските деца				Формирани паралелки	
	Общ брой	От тях ромски деца	В % ромчета	По класове ромски деца в %	Общ брой	От тях с над 50% ромски деца
Кюстендил	21 505	1606	7,5	I – 13 IV – 9,5 VIII – 8 IX-X – 0 XI – 0,9	1017	75
Ловеч	21 517	1003	4,6	I – 8,6 IV – 5 VIII – 3,5 IX – 3,6 XII – 1,8 XIII – 7	1103	77
Монтана	23 185	6231	27	I – 45 IV – 35 VIII – 21 IX – 13 XII – 3,3	1178	345
Пазарджик	36 736	6930	19	I – 32 IV – 24 VIII – 13 IX – 1,4 XII – 0,5	1730	207
Перник	19 006	1524	12,5	I – 18 IV – 9 VIII – 5 IX – 4 XII – 1,3	899	39
Плевен	40 199	5065	12,5	I – 26 IV – 17 VIII – 9 IX – 4 XII – 1,2	1949	261
Пловдив	77 129	10 315	13,4	I – 23 IV – 16,5 VIII – 7 IX – 5 XIII – 9,6	3477	458
Разград	21 776	2068	9,5	I – 10,2 IV – 10,2 VIII – 9,5 IX – 8,5 XIII – 9,6	1085	96
Русе	34 147	3113	9	I – 19 IV – 14 VIII – 6,5 IX – 2,4 XII – 0,5	1519	180
Силистра	17 076	1922	11,3	I – 20 IV – 15,7 VIII – 5,3 IX – 3,8 XI – 3	878	73
Сливен	29 492	5645	19	I – 41 IV – 26 VIII – 10,3 IX – 2,5 XI – 2 XII – 0,08	1346	235

Област	Съотношение между общ брой ученици I – XIII кл. и броя на ромските деца				Формирани паралелки	
	Общ брой	От тях ромски деца	В % ромчета	По класове ромски деца в %	Общ брой	От тях с над 50% ромски деца
Смолян	22 443	231	1	I – 3 IV – 1,7 VIII – 0,9 IX – 0,1 X, XI, XII – 0 XIII – 0,1	1223	9
София-град	14 6526	2405	1,7	I – 3 IV – 2 VIII – 1,2 IX – 0,8 XI – 0,8	6292	88
София-област	31 290	5192	16,6	I – 28 IV – 21 VIII – 11 IX – 5,3 XII – 3,4	1587	277
Стара Загора	50 209	7228	14,4	I – 27,5 IV – 20,1 VIII – 12 IX – 2 XIII – 1,4	2368	318
Търговище	19 099	3122	16	I – 26 IV – 23 VIII – 13 IX – 4 XIII – 2	948,5	135
Хасково	23 628	4871	21	I – 44,3 IV – 26 VIII – 7 IX – 2 XII – 0,2	1136	227
Шумен	29 008	4063	14	I – 21 IV – 19 VIII – 11 IX – 4 XII – 0,6	1493	173
Ямбол	20 212	2972	15	I – 31 IV – 19 VIII – 7,4 IX – 3,3 XI – 2	946	123

Приложение № 3

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАЧАЛНА И ПРЕДУЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА
1574 София, бул. „Шипченски проход“ № 69а, тел. 72-08-93; факс 72-23-21

ЕКСПЕРТНА ОЦЕНКА

НА МОДЕЛИ ЗА РЕШАВАНЕ НА ПРОБЛЕМИТЕ С ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СЕГРЕГАЦИЯ НА РОМСКИТЕ ДЕЦА

Уважаеми колеги,

Предлагаме на вашето внимание два модела за създаване на условия за равен достъп на ромските деца до качествено образование чрез пълна или частична десегрегация на учебни заведения по ромските квартали. Моделите са разработени на основата на:

- » проучване на историята и съвременното състояние на проблема със сегрегацията на ромските деца;
- » вторичен, мета-анализ на изследванията по проблемите на сегрегацията на ромите и ромските деца в България;
- » контент-анализ на нормативните документи, които регламентират проблемите на сегрегацията;
- » проучване на демографската характеристика на ромското население и на обособените ромски училища.

1. Първи модел:

1.1. Цел

Избягване на сегрегацията чрез съвместно обучение на ромски деца от сегрегирани квартали и български деца още от подготвителната група на задължителната предучилищна подготовка.

1.2. Описание на модела

Създават се условия, при които ромските деца, постъпващи в задължителната подготвителна група, да се обучават заедно с неромски деца в предучилищни учебни заведения извън ромския квартал. Децата продължават образованието си в училища, които също са извън ромския квартал. За да няма преливане на ученици българчета към други училища, в които няма ромчета, е необходимо всички учебни заведения в едно населено място да приемат ромски деца. Желателното съотношение за смесването им по групи и класове да бъде 30-35% ромски и 65-70% неромски деца.

Ромското училище продължава да функционира до завършването на определената в него образователна степен и на последния постъпил випуск, след което прекратява съществуването си.

За да не се нарушават правата на децата роми, които имат желание да се учат заедно с българчета, но вече са постъпили в ромското училище, което предвижда чл. 36, ал. 2 от Правилника за приложение на Закона за народната просвета, е необходимо да се приведе в съответствие с чл. 9 (1) от ЗНП, регламентиращ правото на избор на училище от родителя (настойника). Така ще отпадна сегашните недоразумения, които създава нормативната база. Желанието на родителите да преместват деца-

та си от ромското в смесените училища трябва да се поощрява. Поощряват се и усилията на тези деца ромци, които сами търсят пътища да общуват с деца от мнозинството, и обратно, като се намерят най-правилните форми за това чрез подходящи извънкласни дейности.

1.3. Функции на основните страни, участващи в учебно-възпитателната работа

1.3.1. Децата в подготвителните групи и учениците в училище

Всички ромски деца, посещаващи детски градини, се насочват към смесени групи, в които те се обучават заедно с връстниците им от мнозинството и другите етноси. Особено добра възможност за този подход дава задължителният характер на предучилищната подготвителна група, регламентиран от приетите нови изменения в Закона за народната просвета. По редица обективни причини вече не са малко и неромските деца, които не посещават детска градина и ще разчитат на подготовката си за училище единствено на подготвителната група. Би било много добре, ако на ромските деца се създаде възможност поне две години да престояват и се обучават в детска градина, преди да постъпят в първи клас. Това предполага насочване на допълнителни усилия от държавата, нестопанските организации и общините за помощ на родителите с цел удължаване престоя на техните деца поне с година преди задължителната подготвителна група или клас.

Усилията на учителите и техните помощници трябва да бъдат насочени не само към усвояване на книжовен български език и към усвояване на навици за умствен труд, към попълване на дефицита от знания за околния свят, но и към пълноценна вторична социализация и социална адаптация на ромските деца към условията и изискванията за живеене на българския културен модел. Едновременно с това обаче елементи на ромската култура и културите на децата от другите етнически и религиозни малцинства, които съставляват детския колектив, трябва да са неразделна част от обучението и възпитанието както на ромските, така и на останалите деца от тази възраст. Приключването на подготовката на децата за първи клас е необходимо да става с изследване, което да определя степента на готовност за училище на всяко дете. Резултатите от него трябва да се предават на началния учител, който на базата на тези изследвания ще може да индивидуализира и диференцира работата си още от първите дни на първи клас така, че да създаде по възможност най-добри условия на всеки първокласник за добър старт в училище.

След приключване на детската градина децата в никакъв случай не бива да бъдат насочвани към ромските училища. Съществена част от работата с родителите в детската градина се състои в убеждаване за необходимостта от обучение на техните деца в смесена среда, извън ромското училище и ромската махала. Бъдещите първи класове би било много добре да се формират на основата на детските колективи от детската група. Желателно е обучението в приемното училище да е целодневно, осигуряващо на децата и особено на ромските максимален престой в българоезична среда. Така те ще бъдат потопени в учебни задължения и детски игри в непринудената обстановка на смесената културна среда.

Неприбраните и незаписани в подготвителна група деца, както и

отпадналите се вписват задължително в нарочно създаден регистър с пълни данни за тези деца. Той ще функционира на общинско, областно и национално ниво и може да носи наименованието „Национална информационна система на неприбраните и отпадналите от училище деца“. Чрез такава информационна система ще се проследява движението и местонахождението на всяко дете, необхванато от образователната ни система, но подлежащо на задължително обучение. Отговорността за това ще носят общините, а контролът ще принадлежи на РИО и МОН.

1.3.2. Учителите в учебните заведения и техните помощници

Учителите от ромското училище запазват работните си места при положение, че остава непроменен броят на учениците, на които преподават. Техните часове през седмицата се формират така, че да могат спокойно да изпълняват професионалните си ангажменти, независимо че ще им се налага да попълват своя норматив, като преподават в две различни сгради (ромското и приемното училище), отстоящи на известно разстояние. Това важи особено за учителите по различните учебни предмети в средния курс.

Със смесването на ромски с български и други неромски деца от едно населено място под един училищен покрив учителите ще изпитат на собствения си гръб дефицита от непознаване на механизмите за преподаване в многоетническа и многокултурна среда. Едновременно с това те ще осъзнаят невъзможността да бъдат максимално полезни на ромските деца поради непознаване на ромските културни традиции и собствените си предразсъдъци към ромите. Тези дефицити в подготовката им може да се преодолеят по три начина:

1. Всички студенти, които се обучават за учители в българските университети, задължително трябва да изучават дисциплина, която да ги запознава със същността на интеркултурното образование и механизмите за преподаване в многокултурна среда. За желаещите да се специализират в обучението на ромските деца университетите трябва да разкрият специалностите „Предучилищна и начално-училищна педагогика с ромски език“ за учители, които ще преподават в тази възраст, и „Ромистика“ или „Ромология“ за учителите, които ще преподават в средния и горния курс на обучение.
2. Учителите, които вече са завършили университетското си образование, но нямат този вид подготовка, могат да бъдат насочвани към магистърска степен по изброените по-горе специалности. Тяхната допълнителна квалификация да бъде обвързана с „Наредбата на МОН за условията за повишаване квалификацията на педагогическите кадри в системата на народната просвета и реда за придобиване на професионално-квалификационни степени“. Така те ще имат и материален стимул за своя труд.

Едновременно с това всички учители, които работят с ромски деца в групите и класовете си, трябва да имат възможност да поддържат и да повишават своята краткосрочна квалификация и на регионално равнище. Това може да става в сега създаваните Центрове за образователни услуги и квалификация (ЦОУК) в областните центрове, които са под прякото ръководство на МОН. Към всеки ЦОУК трябва да бъдат прикрепени поне по едно базово приемно училище

във всеки по-голям общински център. Там учителите ще могат да обменят опит, да наблюдават уроци, да участват в конференции, семинари, кръгли маси и т. н.

3. Въвеждане в образователната система на длъжността „Помощник на учителя“. Помощникът на учителя ще бъде принципно нова длъжност в системата на образованието и ще има следните основни функции:

- » да подпомага учителя в цялостната му работа;
- » да помага и поощрява усилията на децата за адаптиране и успешна работа в условията на многокултурност;
- » да сътрудничи и подпомага родителите в усилията им да бъдат пълноценни съидейници на учебно-възпитателната работа;
- » да посредничи между училището и НСО, ОбС и др. институции.

За да се избегне прекомерното му натоварване с непосилни задължения и за да не се злоупотреби с въвеждането на тази длъжност по посока на затвърдяване на сегрегацията, предлагаме проект за длъжностна характеристика на помощник на учителя.

1.3.3. Родителите на ромските и неромските деца

За родителите НСО и ОбС се стремят да откриват т.нар. училища за родители или неделни училища, в които те се ограмотяват, квалифицират и преквалифицират, учат се да бъдат по-добри родители и да бъдат по-полезни на себе си и своите семейства. Практиката на НСО показва, че най-високи са резултатите при работа със смесени по етнически състав родителски групи. Съвместното им обучение освен до пряка води и до индиректна полза на участниците, когато се създаде подходяща атмосфера за споделяне на житейски опит, за опознаване на собствената и другите култури, за лечение на собствените предразсъдъци. Ползата от такава дейност е и за цялото българско общество. За по-добрите резултати може да допринесе и мултиетнически екип за осъществяване на обучението.

Необходимо е да се намерят формите (материални и морални) за толериране усилията на тези родители, които по собствено желание търсят услугите на училищата извън своите квартали. Едновременно с това през преходния период след 1989 г. насам има достатъчно основания да се смята, че е настъпила сериозна промяна на нагласите за образование като ценност в ромската общност, която все още не е изпаднала в състояние на маргинализация и аномия. Необходимо е да се направят по-масащабни изследвания върху желанието за учене при ромските деца и техните родители и резултатите от това изследване да се обвържат с практиката.

1.3.4. Общинската администрация и нестопанските организации

Общините в България имат относителна самостоятелност от централната власт и участието им в процеса на създаване на равен достъп до качествено образование на ромските деца и извеждането им от позиция на сегрегация по ромските квартали е изключително важно и отговорно. Общинските съвети, които, освен че се избират чрез пряко гласуване при избори, разполагат и със собствен бюджет, част от който може да бъде ангажиран за успешното осъществяване на този процес. За да стане всичко това обаче организирано, целенасочено, равномерно разпределено във

времето, с ясни финансови параметри и ангажименти и с усилията на различни институции и организации, е необходимо да се приеме единен общински план за интеграция на ромското население от сегрегирани квартали. Неразделна част от този план трябва да бъде образованието на ромските деца. Най-същественят дял от нея ще бъде посветен на десегрегацията на ромските училища. В този процес трябва да участват всички учебни заведения на територията на населеното място и те да се ангажират с прием на ромски деца. Общината трябва да поеме изцяло или частично пътните разходи на учениците в по-големите градове и да реорганизира така транспортния трафик, че да не се създават никакви пречки за свободно и безпроблемно придвижване на децата и техните придружители. Основен ангажимент на общината в реализирането на този процес трябва да бъде и осигуряването на нормални условия за учене в ремонтирана, обзаведена и добре отоплена учебна сграда. Едновременно с това трябва да се търсят възможности за осигуряване на безплатна храна и учебници за всички бедни деца от общината. Трябва да продължи подетата от гържавата политика на пряко обвързване на социалните помощи с ходенето на училище.

Нестопанските организации (НСО) в населеното място, както и активистите на местните общности (особено ромските) трябва да бъдат неразделна част от вземането на решения, засягащи политиката по интеграция на ромската общност и контрола по изпълнението им. Общинският план в тази насока трябва да бъде дело и на НСО. Там, където трудностите са най-големи, може да се създават формални или неформални граждански сдружения за подкрепа на интеграционните процеси. В тях могат да се включат най-убедените поддръжници на този процес, популярни личности в дадено населено място – политици, администратори, хора на изкуството и културата, журналисти, общественици и др. НСО може да насочи своите усилия към привличането на финансови средства за подпомагане обучението на бедни, но талантливи деца, за съвместното обучение на деца от различните общности чрез извънкласни дейности, за провеждането на конференции, семинари, кръгли маси, за осъществяването на гражданския контрол върху дейността на институциите. НСО трябва да бъдат едновременно и партньор, и коректив на общинските организации и институции.

1.4. Промени в учебните програми и училищната мрежа

1.4.1. Учебните програми

Вече стана дума за това, че старите учебни програми, които все още са в действие в образователната ни система (II-VII клас), са твърде етноцентрични и не съответстват на новите демократични реалности на нашата държава. Твърде голяма е опасността при смесения характер на обучение ромските деца да стават жертва на асимилационните тенденции, породени от изискванията на тези програми, и от друга страна, на невъзможността на учителите да работят адекватно в условията на многоетничност и многокултурност. Обучението и квалификацията на учителите обаче е в пряка зависимост от действащите учебни програми в училище, поради което е твърде важно постепенно подменящите се програми по класове и учебни предмети напълно да бъдат съобразени с

реалностите на новото време. Необходимо е:

- » ромската история и култура заедно с тези на другите етнически малцинства да намерят достойното си място в тях;
- » премахване на обективните препятствия за изучаване на майчин ромски език и поощряване и развитие на билингвизма у ромските деца още в предучилищна възраст;
- » въвеждане на СИП по ромски фолклор;
- » въвеждане в практиката на интеркултурното образование и опознаването на универсалните човешки ценности;
- » въвеждане на работа с компютър и интернет още от начална училищна възраст.

1.4.2. Промяна на училищната мрежа по места

Ромското училище при този вариант продължава да съществува самостоятелно или се закрива, но става филиал на някое от училищата в населеното място, което приема ромски деца. В едно населено място, в което има повече от едно училище извън ромския квартал, е необходимо всички те да приемат статут на приемни училища, за да не се дава възможност на неромските деца да преливат към тези, които не приемат. Ромското училище се превръща в училище със затихващи функции и след завършване на последния клас в него престава да съществува.

Освободените училищни сгради могат да се отдават под наем предимно на НСО и да се превръщат в своеобразни културни центрове на ромската общност, за което има достатъчно добър опит в средите на гражданските организации. Така финансовата тежест на населеното място ще се облекчи значително и спестените средства могат да се насочват към подпомагане на тези НСО, които работят най-добре за интеграционните процеси. Едновременно с това средствата могат да се насочват и към подпомагане на най-бедните слоеве учащи се с учебници, учебни пособия и помагала, храна, дрехи, транспорт и т. н.

1.5. Ролята на медиите

Медиите – електронни и печатни – на регионално и национално равнище ще имат все по-решаваща роля за успешното осъществяване на процеса на интегриране на ромските деца между българските им връстници. Убеждаването на журналистите в правотата на избраната кауза е изключително важно за обективното отразяване на събитията, свързани с този процес. За целта НСО могат да организират различни обучителни семинари за журналисти, които отразяват проблемите на образованието. Периодични пресконференции на различни нива ще могат да подхранват медийния интерес с конкретни данни, реални стъпки, достижения и т. н.

1.6. Предназначение на модела

Този модел е подходящ и е за препоръчване в онези населени места, в които ромите живеят в компактни квартали, но в съседство до тях на разстояние не повече от 2 до 5 км има достатъчно учебни заведения, които биха поели ролята на приемни, особено за децата в детската градина и началното училище. Едновременно с това градският транспорт не създава проблеми, а съобразява своята организация с необходимостта от навременно придвижване на децата и техните придружители до учебните заведения и обратно.

При създаване на необходимата организация и добро сътрудничество

во между община, учебни заведения, транспортни фирми, родителски комитети и нестопански организации се създава възможност за изпълнение на модела във всяко едно населено място на страната.

Този модел може да се приложи и с ромски деца, които завършват подготвителен клас в хомогенен състав. За предпочитане е обаче тези класове да се откриват в приемните училища.

2. Втори модел

2.1. Цел

Избягване на сегрегацията чрез съвместно обучение на ромски деца от сегрегирани квартали и български деца след завършване на IV клас.

2.2. Предназначение

Евентуален проблем с въвеждането в практиката на първия модел може да възникне единствено при най-големите обособени ромски квартали, които имат числеността на малък областен център – 30-35 хил. души – „Столипиново“ в Пловдив, „Факултета“ в София и др. Проблеми за формиране на нормални условия ромски и български деца да се учат заедно създават и малките населени места в селските региони, в които по силата на урбанизационните процеси най-вече през последните 13-14 години остана само ромско население. Такива училища са предимно начални и много рядко обучението в тях е организирано до VIII клас. В страната има над 390 такива учебни заведения заедно с детските градини.

2.3. Описание на модела

Училищата в ромските квартали като по-горе посочените се закриват и минават на подчинение на някое от съседните на ромския квартал приемни училища. Закрива се горната степен на обучение в ромското училище (ако има такава) и учениците в нея се извеждат в училището майка или в друго нему подобно с изучаване на същата специалност. Възможно е и да се обяви нулев прием и така постепенно да се стигне до закриване на горната училищна степен. Следващата стъпка е в постепенното закриване на прогимназиалния курс на обучение чрез насочване на завършили IV клас към приемни училища. Целта е ромското училище да остане само с начален курс на обучение.

Деца в подготвителните групи на детската градина се обучават в хомогенни състави. Същото важи и за децата от I до IV клас.

След приключване на началния курс на обучение ромските деца се извозват организирано и се смесват с другите им връстници по посочената в първия модел схема. Приемните училища са извън голямата ромска махала или в най-близките средищни училища за малките населени места.

За да има успех при този начин на работа обаче трябва да се спазват следните правила:

1. Учителите да са специално подготвени за работа с деца билингви, мотивирани са да работят професионално и приобщават към каузата на образованието и родителите.

Специалната подготовка на учителите се изразява в познаването на фонетичните и синтактичните особености на ромския език, на ромската история, културни традиции и празнична обредност, в усвояването на механизмите на вторичната социализация и акултурация, на работа в екип с помощник.

Мотивацията за професионална работа се свързва преди всичко с финансов стимул, а това може да се случи с обвързване на тяхната квалификация с Наредбата на МОН за квалификацията на учителите и присъждането на клас-квалификация;

2. Организиране на неделни училища, в които по-добре образовани роми да обучават по-необразованите;
3. Активно участие в УВР на помощници на учителя и привличане на нещатни сътрудници роми със средно или висше образование. Те ще служат за посредници в партнирането между учители, родители и деца за по-лесно преодоляване на културните бариери;
4. Организиране на извънурочни дейности;
5. Разменни гостувания и съвместни участия с деца от неромските учебни заведения в града и общината;
6. Целенасочена подготовка за смесване в приемните училища след IV клас както на ромските, така и на неромските деца;
7. Значително подобряване на материалната база на тези училища и въвеждане на обучение за работа по компютър и интернет.

Едновременно с това родителите, които желаят техните деца да се учат в смесени учебни заведения в големия град или в съседно населено място, още от предучилищна възраст трябва всячески да се поощряват, а не да се възпират.

2.4. Основание за организиране на модела

В началната училищна степен всички деца, включително и ромските, посещават училище с желание. Въпреки че средата е хомогенна и липсва положителният пример на българското дете, както и благоприятна езикова среда, ромските деца са в такава възраст, че лесно се привързват към добрия учител, по-безболезнено привикват към училищния начин на живот (условията за възникване на стрес в хомогенната среда са значително по-малко отколкото в хетерогенната), натрупват знания и обща култура. С други думи, училищната база в ромските квартали и села може пълноценно да се използва за целодневни детски центрове, подготвителни класове, начален курс на обучение, полуинтернатни групи и множество и разнообразни групи за СИП, т.е. тези училища могат да бъдат един естествен трамплин за обучение в по-горната училищна възраст, но вече в хетерогенна среда. В хода на учебно-възпитателната работа в този детски център освен всичко друго ромското дете би трябвало да придобие психологическа нагласа за бъдеща съвместна работа със своите връстници българчета. Такава нагласа би трябвало да получи и българското дете, за да бъде съвместната им дейност подчинена на толерантността, на зачитането на правата на другия и вдъхване на живот на идеята, че децата от различните етнически групи у нас трябва да живеят и се учат заедно.

Наблюденията ми ме водят до убеждението, че обучението точно след IV клас не трябва да бъде повече в кварталното или селското училище за ромски деца. Именно при навлизането в трудната пубертетна възраст те имат нужда от разчупване на омагьосания кръг семейство-маха-ла-училище. Рамката, в която протича животът им досега, е вече тясна за тях. Себеизява в нова среда (сред връстничетата им българчета) би се оказала огромен стимулатор за положителното развитие на ромските

деца. В тази среда те ще се научат да говорят най-бързо български книжовен език, да подражават на най-добрите ученици българчета, да формират у себе си усет към доброто, прогресивното, красивото, общовалидното и ценностното и при двете култури, ще се научат на добри маниери на поведение и възпитание, които са ценни и за двете среди, и т.н. В потвърждение на тази идея е и учението за самоопределението (отчуждението) като второ основно направление в развитието на личността след идентификацията, за което вече стана дума. Самото отчуждаване се проявява в социални ситуации, когато личността се стреми да се обособи като уникална, специфично-индивидуална същност.

Само така шансовете на ромските деца да се социализират заедно с български деца и да получават по-качествени знания ще се увеличат значително. Тези, които успеят да надмогнат собствената си среда, един ден ще се върнат в нея, за да работят за нейното духовно израстване, т.е. вече интелигентни хора от самата ромска общност ще я теглят напред.

Приложение № 4

Проект

СТРАТЕГИЯ ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНА ИНТЕГРАЦИЯ НА ДЕЦАТА И УЧЕНИЦИТЕ ОТ РОМСКОТО ЕТНИЧЕСКО МАЛЦИНСТВО

ЧАСТ ПЪРВА: ОБОСНОВКА НА СТРАТЕГИЯТА

Въведение

Ромската общност е значителна част от българското общество, която по редица обективни и субективни причини се оказва в наши дни най-изостаналата. Това предполага полагането на повече и на по-специфични грижи от страна на държавата и обществото за издигане на образователното и културното ѝ равнище.

Основен мотив за изготвяне на Стратегията е да се осъществи в реални измерения интеграцията на децата и учениците от ромската етническа общност чрез образование. Проблемът с ромското образование е свързан с демографските промени в България от последните десетилетия и с политиката на миналите правителства спрямо ромите. След Втората световна война делът на ромското малцинство в населението на страната се увеличи значително. Това се дължеше на няколко причини.

Една от тях е изселването от България на големи групи от другите малцинства, които в миналото значително превишаваха дела на ромите. Още през 20-те години на XX век, по силата на спогодби между България и Гърция, от страната се изселват големи маси български граждани от гръцки произход. В края на 40-те – началото на 50-те години няколко десетки хиляди български евреи се изселват в Израел. През целия комунистически период поради различни причини от България се изселват и неколкостотин хиляди български турци.

През същия период ромското малцинство отбелязва значителен относителен естествен прираст, което се дължеше главно на намаляването на раждаемостта сред българите, но също така и на съчетанието, от една страна, на модернизацията и свързаното с нея по-добро медицинско обслужване и подобряване на жизнената среда и, от друга страна, на запазването на патриархалните структури на бита сред ромите, насърчаващи по-високата раждаемост. Последното преброяване на населението от 2001 г. поставя ромите на второ място по численост и относителен дял (4,7%) сред етническите малцинства в България (след българските турци). Но като се има предвид, че тези резултати са занижени поради това, че много роми в преброяването, както и в предишните преброявания, се самоопределиха като турци или българи, претенцията на много ромски лидери, че ромите са всъщност най-голямото етническо малцинство в страната, могат да се окажат основателни.

Демографският бум сред ромите бе съпроводен и с миграция от селата към градовете, процес, който обхвана и другите групи от българското население. В почти всички големи градове се създадоха ромски квартали. Заедно с кварталите в тях бяха създадени училища като части от мрежата на общото образование. Поради районирането на образователната система тези училища се оказаха де факто сегрегирани, т.е. в тях преобладаващата част от децата бяха роми. В допълнение към

това, в резултат на една погрешна политика на всички правителства до началото на 90-те години, в 31 от тези училища бяха създадени работилници и цехове за производство на стоки, а за самите училища бяха определени специални програми, акцентиращи върху засиленото трудово обучение. В допълнение към това голяма част от ромските деца бяха насочвани към специалните училища за умствено изостанали, без реално да имат каквато и да било умствена изостаналост, а само поради лошото владение на български език.

Както обособените в кварталите ромски училища, така и помощните училища бяха сред най-слабо атрактивните места за упражняване на учителската професия. Това, съчетано с относителната бедност и слабата родителска заинтересованост и контрол над образователния процес, обяснява ниското качество на образованието, което ромите получаваха десетилетия наред. Така създадена и поддържана, системата на ромското образование никога не може да се отърси от структурните си дефекти. В годините на демократичния преход много от тях се задълбочиха. Премахването на допълнителното заплащане на учителския труд в кварталните ромски училища ги направи още по-слабо атрактивни. Учителите в тях не можеха да се възползват или се възползваха много слабо от създадената паралелна система на частни уроци. Продължаващата миграция от селата към градовете, обхвана активното българско население, превърна много селски училища в чисто ромски.

В контекста на тези общи проблеми негативите най-остро се проявяват по отношение на учениците роми. По данни на РИО на МОН за 2001 г. дялът на посещаващите училище роми от I до XIII клас е 10,5%, дялът на децата от възрастовата група в начална училищна степен е 19,7%, за V-VIII клас – 9,7%, а за IX-XIII клас – 1,9%. Предполага се, че дяловете на ромските ученици са много по-високи, тъй като поради негативното отношение на обществото към ромите част от тях предпочитат да скриват етническата си принадлежност. В тази ситуация в училищата, в които се учат български деца и в които обучението е със значително по-високо качество, броят на учениците прогресивно намалява. В тях се съкращават паралелки, учители, а в някои случаи и цели училища. През последните две години бяха закрити над сто училища (през 2001 г. – 24, а през 2002 г. – 92).

На фона на това демографско развитие страната е изправена пред дилемата – разширяване на мрежата на ромските училища или интегрирано образование. Няма никакво съмнение, че интегрираното образование е от всяка гледна точка по-благоприятната перспектива за развитието на образованието на ромите. Тя е и по-икономична – опитът на десегрегационни проекти, реализирани се от нестопански организации, показва, че интегрирането на ромските деца в училищата извън ромските квартали струва по-малко, отколкото издръжката на кварталните ромски училища. По подобен начин стои и въпросът със специалните училища.

По данни на инспекторатите по образованието в България има около 500 учебни заведения, в които броят на ромските деца преобладава, т.е. които са на практика сегрегирани. От тях броят на училищата е около 300, а на детските градини – около 200. Голяма част от тези училища са селски. Възможностите за интеграция на ромските деца чрез смесване с останалите деца на тяхна възраст в едно и също населено място, при което процентът на ромчетата да не бъде по-голям от 30-35%, може да се приложи само в 105 учебни заведения в страната. 68 от тях са различни по степен училища – 23 начални, 40 основни и 5 средни общообразователни. 27 е броят на предучилищните учебни заведения. Всички те се намират в по-големите населени места, където има възможности за избор на учебното заведение. Специалните (помощните) училища за деца с лека и умерена умствена изостаналост в страната са 74. В няколко общообразователни училища има открити помощни паралелки. Всички помощни училища, с изключение на едно, са на пряко подчинение на МОН. Във всички тях ромските деца преобладават или са представени с високи дялове, като средно за страната дялът им в помощните училища е около 70%. За всяко помощно училище може да се разработи програма за десегрегация, която да обхване не само ромските деца, които нямат умствена изостаналост, но и всички останали деца.

Всички описани дотук негативни факти и тенденции налагат необходимостта от съществено

ни промени в образователната система и при формулирането и изпълнението на специфични образователни и интеграционни политики, насочени към децата от ромски произход.

Същност и функции на Стратегията

Настоящата Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от ромското етническо малцинство е първа стъпка към формулирането на национална стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства. Тя е инструмент за:

- » балансиране на национални, регионални и местни интереси, потребности и приоритети в областта на образованието;
- » гарантиране правата и качествено образование на ромските деца в училище;
- » утвърждаване на стандартите за защита правата на ромите в практиката на образователната система на всички ѝ нива на управление;
- » увеличаване на националния човешки капитал и балансираното обществено развитие, водещо до личен и обществен просперитет;
- » гарантиране в дългосрочен план на обществената толерантност и етническият мир.

Стратегията е документ, който:

- » очертава философията и перспективите на развитие на образователната система за гарантиране качествено образование на ромските деца, пълноценната им интеграция в обществото и развиването на културната им идентичност;
- » служи за отправна точка и основа при разработката на краткосрочни и дългосрочни планове и програми за образование и интеграция на малцинствата на всички управленски нива на образователната система;
- » подпомага създаването и утвърждаването на *Национална правителствена стратегия за интеграция на малцинствата* през всички обществени сектори.

Цели на Стратегията

- » *Образователни* – равен достъп на ромските деца до качествено образование чрез десегрегация на учебните заведения в обособените ромски квартали; висока успеваемост и покриване на образователните стандарти за всички училищни степени; пълноценно и равностойно овладение майчин и официален език; мотивация за постигане на по-високи образователни нива.
- » *Социални* – равнопоставеност между индивиди и общности; интерес и уважение към *другостта* и културен плурализъм в обществото; активно включване на ромите във всички сфери на обществения живот; увеличаване на националния човешки капитал и постигане на обществено развитие, водещо до личен и обществен просперитет.

Приоритети на Стратегията

Десегрегация на ромските училища и подготовка на приемните учебни заведения за реализиране на образователно-интеграционни политики, която следва да се извърши на национално ниво в рамките на 8-10 учебни години, като включва две паралелни направления:

- » десегрегация на детските градини;
- » десегрегация на различните по степен училища.

Прекратяване на практиката нормално развити деца да попадат в училища за деца със специални образователни изисквания.

Създаване на условия за безпрепятствено изучаване на майчин ромски език.

Противодействие срещу проявите на расизъм в учебните заведения.

Широко въвеждане на интеркултурно обучение и човешки права в практиката на българското

училище и съчетаването му с обучение, насочено към *запазване и развиване на етно-културната идентичност* на ученици от малцинствен етнически произход.

Подготовка на общественото мнение с ресурсите на самата образователна система за необходимостта от прилагане в образователната практика на настоящата Стратегия.

Прецизиране и допълване на националното законодателство и на образователната нормативна уредба с цел осигуряване на ефективна правна регламентация на качествено образование на ромските деца и тези от другите малцинствени общности, на пълноценната им интеграция и развиването на културната им идентичност.

Ресурсно-информационно подсигуриране на изпълнението на Стратегията.

Децентрализация на управлението на образователната система и повишаване на отговорностите и компетентността на всяко управленско ниво за изпълнение на Стратегията.

ЧАСТ ВТОРА: ИДЕНТИФИКАЦИЯ НА ОБРАЗОВАТЕЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ И СТРАТЕГИЧЕСКИТЕ ЗАДАЧИ ЗА ТЯХНОТО ПРЕОДОЛЯВАНЕ

Общи образователни проблеми пред всички етнически малцинства

1. Липса на последователна политика в системата на образованието за създаване атмосфера на толерантност в училище.
2. Липса на достатъчно условия в областта на образованието за съхраняване културната идентичност на отделните етнически малцинствени общности.
3. Недостатъчна мотивация на децата и родителите за изучаване на майчиния език.
4. Недостиг на квалифицирани учители по майчин език, подходящи учебници и учебни помагала.
5. Ниският стандарт на живот като фактор за нередовно посещаване на училище.
6. Липса на стратегия за квалификация и преквалификация на учители и особено на работещите с ученици билингви.
7. Неподходяща методика за преподаване на деца от етническите малцинствени групи.

Специфични проблеми за учениците с ромски етнически произход

Съгласно Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество, която е приета на 22.04.1999 г. от българското правителство, е необходимо да се разрешат следните актуални проблеми:

1. Сегрегация на ромски деца в училища по ромските квартали.

Съществува наследена от предишни правителства система на фактическа сегрегация на ромските деца в т.нар. цигански училища със засилено трудово обучение, която в по-ново време се пренася и в обособяването на сегрегирани ромски паралелки. Лавинообразно расте броят на децата от ромски произход, които не посещават училище или отпадат, преди да завършат основно образование. Това е следствие на много фактори: ниското качество на образование, което ромските деца получават при подобни условия; общата дискриминация; бедността; липсата на действащи програми, които да компенсират недостатъчното владеене на български език; разликите в етнокултурата.

2. Нормално развити деца от ромски произход масово са насочвани към специални помощни училища.

Един много висок относителен дял от ромските ученици са насочвани към „специални“, помощни училища или са включвани в „специални“ учебни програми, след като са определени като негодни да се справят с редовния учебен материал. По този начин се нарушава правото на ромските деца на равен достъп до образование. Механизмът, който позволява културните особености на ромските деца и тяхната социална неравнопоставеност да се окачествят като умствена изоста-

налоост или учебна инвалидност, е дълбоко дискриминационен. Необходимо е в кратки срокове тези процеси на социално изключване да бъдат преустановени.

3. Прояви на расизъм в класната стая.

Много и най-разнообразни са начините, по които ромските деца са подлагани на деградиращо и унижително третиране в училище. Негативните нагласи на учители и съученици са един от факторите, които допринасят за непосещаване на училище от ромските деца. Необходимо е Министерството на образованието и науката да развива програми по етническа толерантност за работа с учителите. На всички равнища на учебния процес следва да се организира обучение за противодействие срещу проявите на расизъм в училище. Необходимо е това обучение да обхваща учители, родители и ученици. Расистките постъпки в класната стая трябва да бъдат санкционирани.

4. Не се изучава майчин ромски език в училище.

Изучаването на майчиния език е основно човешко право. То е гарантирано от Конституцията на Република България. По отношение на ромите обаче това право по редица обективни и субективни причини не се осъществява.

5. Дефицит от кадри с университетско образование.

Дългогодишната политика на сегрегация на ромите в училище и на лишаването им от възможност да получат средно образование, равностойно по качество и конкурентност на образованието на останалите граждани, е довело до липсата на висококвалифицирани специалисти в различни професии сред ромската общност. Минимален е процентът на ромите с висше и полувисше образование. За да се преодолеят тези негативни последици от дискриминацията на ромите в сферата на образованието, е необходима система за стимулиране на кандидатстване на ромите във висшите училища чрез подготвителни курсове за кандидат-студенти от ромски произход. Наложително е да се активизира информирането в ромската среда за възможностите за обучение във ВУ.

6. Ниска степен на грамотност и квалификация на възрастните роми.

Поради големия процент на непостъпващи и отпадащи от училище ромски деца през последните дванадесет години, голям процент от ромското население е практически неграмотно и неквалифицирано и поради това не е конкурентноспособно на пазара на труда. Съвместно с Министерството на труда и социалната политика е необходимо да се предприемат сериозни мерки за ограмотяване и квалификация на възрастното ромско население.

Общи стратегически задачи за всички етнически малцинства

1. Създаване на Консултативен съвет по образованието на децата и учениците от малцинствените етнически общности като постоянен действащ междуведомствен държавно-обществен орган на експертно равнище. Неговата цел е да работи в следните насоки:
 - » създаване и реализиране на национална образователна стратегия за интеграция на учениците от малцинствените етнически общности;
 - » предлагане на конкретни мерки за десегрегация на училищата по ромските квартали и осъществяване на най-безболезнена интеграция на ромските деца сред българските им връстници;
 - » разработване и предлагане на конкретна образователна политика за обогатяване на учебните програми с познания за традиционните етнически общности у нас;
 - » координация на образователните усилия в тези насоки с неправителствения сектор;
 - » създаване на банка от информация за национално значими образователни инициативи на НСО и други ведомства.
2. Създаване на специализиран фонд „Равен достъп до качествено образование“ и привличане на финансови средства чрез проекти за грантове от Световната банка, Европейския съюз, фондация „Отворено общество“ и други финансови институции за:
 - » подобряване на училищната база на интегрираните училища;
 - » създаване на възможности за допълнителна специализирана квалификация на учителите;

- » по-добра система за надграждане на урочната работа чрез извънурочни дейности.
- 3. Всички студенти от педагогическите специалности на университетите да слушат лекционен курс за повишаване на тяхната чувствителност към образователните, социалните и културните проблеми на ромите и другите малцинствени етнически групи в България и за усвояване на методика за работа в условия на многокултурност.
- 4. За да се постигне по-ефективна и качествена работа с ученици от малцинствен етнически произход, педагогическите факултети да включат в учебнопрограмото си съдържание и дисциплина „Интеркултурно образование“.
- 5. Периодично да се провеждат семинари за обмяна на опит между преподаватели по майчини езици, изучавани в България.
- 6. Провеждане на политика, насочена към запознаване с религиите на всички етноси.
- 7. Изработване на допълнителни учебни пособия, които да запознават с механизми за разрешаване на проблеми, свързани с междуетнически взаимоотношения в учебна обстановка.
- 8. Противоедействие срещу проявите на расизъм и дискриминация в училище и класната стая.
 - а) обучение на учителите в етническа толерантност и повишаване на тяхната чувствителност към децата от малцинствените етнически общности;
 - б) поощряване на специализирани програми и проекти за обучение на родители и ученици в етническа толерантност;
 - в) санкциониране на дискриминационни постъпки в класната стая съгласно българското законодателство.
- 9. С цел да се преодолеят негативните последици за образованието на децата с по-ниски семейни доходи да се въведе старата практика за подsigуряване на учениците от I до VIII клас с безплатни учебници и учебни помагала.
- 10. С цел да се съхрани културната идентичност и да се създадат предпоставки за толерантност, търпимост и межкултурно партньорство е необходимо да се изработи цялостна концепция за проучване, развитие и защита на културата на малцинствените етнически общности. В практически план това предполага:
 - » организиране на проучвателна дейност, свързана с фолклора на малцинствените етнически общности – словесен, музикален, танцов, описания на празници, обичаи, ритуали, гадания и др;
 - » провеждане на културни мероприятия за разпространение на събраните материали с цел младите хора в страната да бъдат приобщени към фолклорните традиции и обичаи;
 - » стимулиране на участието на децата и учениците в пресъздаването на традиции и обичаи с цел изграждане у тях на нравствени и естетически ценности;
 - » отбелязване на годишнини на дейци на културата, религиозни и официални празници, срещи с изтъкнати личности с принос към развитието на културата, изкуството и образованието по региони и в национален мащаб;
 - » поощряване дейността на нестопанските организации, читалищата в организирането на международни форуми и културен обмен със сродни национални и международни организации;
 - » поощряване на творци, които дават своя принос както за развитието на собствената си етническа култура, така и за обогатяването на българската национална култура.

Стратегически задачи за образователната интеграция на децата и учениците от ромската етническа общност

1. Подготовка и осъществяване на процеса на десегрегация на училищата по ромските квартали.

Без съмнение сегрегацията на ромските деца в училищата по ромските квартали е най-трудният проблем, с който трябва да се справи държавата чрез МОН и неговите подразделения по места, с активната подкрепа на местните власти, нестопанските организации, училищните насто-

ителства, учителите и родителите. В противен случай не може да се очакват никакви положителни промени за ромите в системата на българското образование. Същевременно трябва добре да се знае, че ако училищата по ромските квартали се закрият веднага, а ромите и неромите не са готови за този акт, това непременно ще доведе до още по-голямо изключване на ромите, живеещи в обособените квартали, от образователния процес. Необходимо е предприемането на следните стъпки в това отношение:

- а) постепенно ликвидиране на сегрегацията в образованието на ромските деца и осигуряване на равен достъп за тях до качествено образование в единните интегрирани училища извън ромските градски гета;
- б) всяка община, на чиято територия има сегрегирани училища за ромски деца, да създаде своя програма за постепенно интегриране на ромчетата с връстниците им от училищата извън гетата. Изготвянето на тези програми да става според ситуацията на място и с участието на експерти от системата на образованието, специалисти от нестопански организации, заинтересовани родители и общественици, като планираните срокове не бива да надхвърлят 10 години за гетата в големите областни центрове и 5 години в по-малките градове;
- в) осигуряване на възможност за широко обсъждане на тези програми с цел „затопляне“ на общественото мнение чрез медиите, специализираните педагогически издания, семинари, работни срещи и т.н.;
- г) създаване на банка от информация за броя на училищата в страната, подлежащи на десегрегация; брой на учениците и учителите в тях; експертни оценки на възможностите за най-безболезнена интеграция;
- д) изработване на допълнителни учебни пособия, които:
 - » да спомогнат за интеграцията на ромчетата в училищата извън ромските квартали;
 - » да обосновават нуждата от равен достъп на ромските деца с останалите до качествено образование;
- е) на базата на проектите на НСО, свързани с образованието на ромите, да бъде създадена банка от информация и самите НСО да бъдат привлечени за патньори;
- ж) МОН да възложи на ИО на МОН да бъдат координатори и пряко да носят отговорност за изпълване със съдържание процеса на интеграция на ромските деца сред българските им връстници;
- з) стройна и ясна организация на транспортирането на ромските деца там, където се налага;
- и) въвеждане на длъжността „помощник на учителя“ в номенклатурата от длъжности в системата на средно образование със следните основни функции:
 - » да бъде застъпник и посредник на ромското дете в мултикултурна и мултиетническа среда в училище и в останалите институции;
 - » да подпомага учителя, като осигурява редовното присъствие на децата в клас;
 - » да превежда на майчиния език, когато това е необходимо;
 - » да работи с родителите;
 - » да посредничи между НСО и училищата.
 Тази длъжност да бъде валидна само за целодневните детски градини, полудневните детски градини, подготвителен и първи клас.
- й) привличане на финансови средства чрез проекти за грантове от Световната банка, Европейския съюз и други финансови институции за подпомагане на общините в процеса на интеграция на ромските деца в общообразователните училища. Средствата да се използват за предоставяне на безплатни транспортни услуги, учебници и топъл обяд за децата от социално слаби семейства.

2. Преустановяване на съществуващата практика нормално развити деца да попадат в училища за деца с умствена изостаналост.

- а) засилване на контрола върху диагностичните комисии, създадени съгласно чл. 37 от Правилника за прилагане на Закона за народната просвета. Утвърждаване на Наредба, съгласно чл. 16, т.

8 от Закона за народната просвета, която при нужда да предвиди включването в Диагностичната комисия на преводач на майчин език, родители и компетентни лица от НСО, които да улесняват и подпомагат процеса на диагностицирането;

- б) пълно проучване на картината на помощните училища в България и изработване на стратегия за постепенно интегриране на учениците в тях към системата на общообразователните училища.

3. Изпълване на преподаването на ромски език със съдържание и подсигуряване системата на средното образование с добре подготвени кадри, които да преподават на ромски деца майчин език и култура и да посредничат в процеса на взаимната интеграция в приемните училища.

- а) разкриването на втора специалност „Ромски език и култура“ в университетите първоначално като магистърска, а след това и като бакалавърска програма. Особено подходящи за това са факултетите за предучилищна и начална училищна педагогика. По този начин към тази специалност ще се привлекат роми и нероми, които ще бъдат най-добре обучените педагози за осъществяване на качествения прелом в образованието на ромските деца;
- б) формиране на работна група от специалисти по стандартизиране на ромския език;
- в) изработване на допълнителни учебни пособия и разработване на методика на преподаване на ромски език;
- г) да се дадат правомощия на РИО на МОН и общинските отдели по образование за налагане на административни санкции при случаи на застъпване на часовете за изучаване на майчин език с други предмети;
- д) в области с компактно ромско население да бъдат назначени експерти по майчин ромски език в РИО на МОН;
- е) МОН да сформира работна група от регионални експерти по ромски език, която да приеме работен план за пълно обезпечаване на образователния процес с учебници и учебни помагала;
- ж) въвеждане на длъжността „Помощник на учителя“ в номенклатурата от длъжности в системата на средното образование *като временна мярка*, която да подпомага учебно-възпитателния процес на ромските деца в класната стая до осигуряване на учители, владеещи ромски;
- з) провеждане на допълнителна квалификация и преквалификация по ромски език за студенти и учители със специалност предучилищна и начална педагогика.

4. Противодействие срещу проявите на расизъм в училище и в класната стая

- а) въвеждане на задължителни клаузи на антидискриминационно поведение в трудовите договори на целия училищен персонал;
- б) включване на антидискриминационни разпоредби в училищните правилници;
- в) квалификация на учителите за ликвидиране на расистки мотивирани конфликти в училище;
- г) въвеждане на подходящо учебно съдържание, формиращо у децата нагласи за междуетническа толерантност

5. Ликвидиране на ниската степен на грамотност и квалификация на възрастните роми и повишаване броя на ромите с основно и средно образование.

- а) по аналогия с политиката, прилагана към българските общности в чужбина, и в съответствие с приоритета, поставен от настоящата Стратегия върху образованието на ромските деца, МОН съвместно със Съвета на ректорите да обсъди въвеждането на система от „*положителни законови мерки по целесъобразност*“ от страна на държавата спрямо младежи/студенти от ромски произход с оглед формирането на потенциал, който да подсигури кадрово образователната система – да бъдат регламентирани квотен принцип и държавна издръжка до решително подобряване на ситуацията;

- б) подобряване на координацията между МОН, МТСП и НСО по места за повишаване на ефективността на съществуващите програми за ограмотяване, квалификация и преквалификация на възрастни рому;
- в) МОН, РИО на МОН и местните училищни власти да организират курсове за ограмотяване на възрастни с преимущество за онези родители, чиито деца в момента ходят на училище;
- г) МОН да набележи конкретни мерки по изпълнение на целта „Подобряване на основното и средното образование“, която е една от 8-те цели от „Цели на хилядолетието за развитието“, провъзгласени от ООН, работата по която има отношение по изпълнение и на настоящата Стратегия.

6. Преодоляване на бедността като фактор за нередовно посещаване на училище

МОН да допринесе на правителствено ниво да бъдат предприети *пакет от позитивни мерки*, насочени към ромската общност през съответните секторни политики (образование, социално подпомагане, трудова заетост, финанси), с което да се повиши социалната перспектива пред ромските семейства и мотивацията им за образование на децата.

ТРЕТА ЧАСТ: ПЕРИОД НА ДЕЙСТВИЕ НА СТРАТЕГИЯТА

Периодът на действие на Стратегията се определя до 2012 година. На всеки 3 години изпълнението ѝ ще се оценява с възможности за актуализация. Консултативният съвет към МОН ще определи работна група, която ще разработи първия 3-годишен *План за действие*, в който ще бъдат посочени сроковете и отговорниците за изпълнението на всяка задача, както и необходимите средства.

Използвани абривиатури

АПК	Аграрно-промишлени комплекси
ВУ	Висше училище
ВУЗ	Висши учебни заведения
ДГ	Детска градина
ЕС	Европейски съюз
ЗНП	Закон за народната просвета
ИО	Инспекторат по образованието
МОН	Министерство на образованието и науката
МС	Министерски съвет
МТСП	Министерство на труда и социалната политика
НПО	Неправителствена организация
НС	Народно събрание
НСЕДВ към МС ...	Национален съвет по етнически и демографски въпроси към МС на Р България
МЦПМКВ	Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимоотношения
НСИ	Национален статистически институт
НСО	Нестопанска организация
НУ	Начално училище
ОбС	Общински съвет
ОДЗ	Обединено детско заведение
ОПУ	Основно професионално училище
ОУ	Основно училище
ОУЗТО	Основно училище със засилено трудово обучение
ПДГ	Полудневна детска градина
ППЗНП	Правилник за приложение на Закона за народната просвета
ПУ	Професионално училище
РИО	Регионален инспекторат по образованието
СДК	Следдипломна квалификация
СОУ	Средно общообразователно училище
СИП	Свободноизбираема подготовка
УВР	Учебно-възпитателна работа
ФАР	Грантова програма на ЕС
ЦДГ	Целодневна детска градина
ЦК на БКП	Централен комитет на Българската комунистическа партия
ЦОУК	Център за образователни услуги и квалификация

Д-р Йосиф Нунев

Роден е на 13.06.1960 г. в Ракитово. В родния си град завършва реална гимназия с отличие през 1978 г., а висше образование – през 1984 г. в Педагогическия филиал на СУ „Св. Климент Охридски“, сега ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград.

От есента на същата година до лятото на 1999 г. учителства в родния си родопски край. От 1993 г. до 1999 г. е директор на ОУ „Христо Ботев“, Ракитово, в което се учат само ромски деца.

След началото на демократичните промени взема дейно участие в създаването и утвърждаването на гражданското общество у нас. Сътрудничи в работата на гражданския сектор на регионално и национално ниво.

През 1997 г. организира мултиетническа школа за деца и родители към дружество „Еделвайс“ в родния си град и участва в работата ѝ като редактор на детския вестник „Заедно“. Инициира редица мероприятия, свързани с развитието на образованието и културата на ромския етнос у нас. Участва в разработването на Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество и след приемането ѝ на 22 април 1999 г. е привлечен на работа в Министерския съвет на Република България, а после и в Министерството на образованието и науката, където продължава да работи и понастоящем. Участва в разработването на редица важни документи, касаещи интеграцията на етническите малцинства, като: Закона за защита срещу дискриминацията; Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства и Националния план за действие по изпълнението ѝ; Постановление на МС за създаване на Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства и устройствения му правилник и др.

Има завършена специализация по проблемите на ранния училищен билингвизъм при ромските деца с научен ръководител проф. Мирослав Янакиев и успешно защитена дисертация по проблемите на сегрегацията в образованието на ромските деца.

Присъдени му са съответно I квалификационна степен като учител и научно-образователна степен „доктор“ по научната специалност „Теория на възпитанието и дидактика“.

Автор е на над 20 научни статии и 3 самостоятелни книги, посветени на образованието и културата на българските роми.

Женец, с две деца.